

ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE

Yıl: 3

Sayı: 6

Ekim 2018

Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yılda İki Kez Yayınlanan
Ulusal Hakemli Bir Dergidir

ERZURUM-2018

Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzurum Technical University Journal of Social Sciences Institute

Yayın Sahibi | Owner

Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Editörler | Editors

Dr. Öğr. Üyesi M. Akif GÖZİTOK
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan EKİNCİ

Editör Yardımcıları | Sub Editors

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR
Dr. Öğr. Üyesi Bahtinur MÖNGÜ

Dizgi | Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi M. Akif GÖZİTOK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Legal Representative

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞÜRLÜ
Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ
Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN
Doç. Dr. Murat BAHADIR
Dr. Öğr. Üyesi M. Akif GÖZİTOK
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan EKİNCİ

Yayın Kurulu Sekreteri | Publication Board Secretarie

Sedat KIZILTUNÇ

Teknik Redaksiyon | Technical Redaction

Murat KILIÇ

ISSN

2149-939X

Baskı | Press

Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık
Saraybosna Cad. Altunalem Sitesi D Blok No: 69/B
Yakutiye / Erzurum

Makalelerin Bilim ve Dil Sorumluluğu Yazarlara Aittir.

DANIŐMA KURULU | ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abamüslim AKDEMİR (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet İNAM (Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Emekli)
Prof. Dr. Ahmet SARI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali UTKU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Alper GÜVEL (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan İNAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi)
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami BAKIRCI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami ECE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinan ÖZBEK (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgut KARABEY (Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY (Atatürk Üniversitesi)

HAKEMLER | REFEREES

Prof. Dr. Murat KACIROĞLU (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülhan ATNUR (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesrin FEYZİOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Orcan MIZRAK (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Uğur AKBULUT (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Engin GEZER (Kafkas Üniversitesi)

Doç. Dr. Melike GÖKCAN (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Emre BELLİ (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi A. Muharrem KURUDIREK (Kafkas Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Halime ÇAVUŞOĞLU (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emine Demet EKİNCİ HAMAMCI (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yasin TAŞKESENLİOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKO (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Öznur ÖZDARICI (Kırıkkale Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN (Erzurum Teknik Üniversitesi)

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)'nin 6. sayısı 31.10.2018 tarihi itibarıyla yayımlanmıştır.

6. sayımızda hakem süreçlerini tamamlayan birisi İngilizce 11 araştırma makalesi yer aldı. Bu sayımızda yer alan eski Türk edebiyatı, Fars edebiyatı, İngiliz edebiyatı, Türk dili, tarih, iktisat, işletme ve spor bilimleri ile ilgili makalelerin ilgililere faydalı olmasını arzu ediyoruz.

Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)'nin 6. sayısına makaleleriyle katkı sağlayan değerli bilim insanlarına, hakemlere, dergimizin yönetim ve yayın kurulunda görev yapan bütün arkadaşlarımıza teşekkür eder; makalelerin bilim dünyasına yararlı olmasını temenni ederiz.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif GÖZİTOK

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan EKİNCİ

İÇİNDEKİLER

KAZAK TÜRKÇESİNİN SÖZ DİZİMİ TERİMLERİ SYNTAX TERMS OF THE KAZAKH TURKISH

Süleyman EFENDİOĞLU

Esra YAVUZ

1-32

BİLGİ EKONOMİSİ VE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ: YÜKSELEN EKONOMİLER ÖRNEĞİ

KNOWLEDGE ECONOMY AND FOREIGN TRADE AFFAIRS: THE INSTANCE OF EMERGING ECONOMIES

Yunus YÜCEL

33-55

ETİK İKLİMİN İŞ TATMİNİ VE İŞE YABANCILAŞMA DÜZEYİNE ETKİSİ THE EFFECTS OF ETHICAL CLIMATE ON JOB SATISFACTION AND JOB ALIENATION

Serkan NAKTİYOK

Fatih YILDIRIM

57-71

A CRITIQUE OF SOCIAL SYSTEM IN VIRGINIA WOOLF'S MRS DALLOWAY

VIRGINIA WOOLF'UN MRS DALLOWAY KİTABINDA SOSYAL SİSTEM KRİTİĞİ

Emel ZORLUOĞLU

73-87

OSMANLI DEVLETİ'NDE BAZI ÖNEMLİ SİVİL VE ASKERİ YAPILARIN AYDINLATILMASI

LIGHTING OF VARIOUS IMPORTANT CIVIL AND MILITARY STRUCTURES IN OTTOMAN STATE

Burak KOCAOĞLU

89-95

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KÖPRÜKÖY VE AZAP ZAFERLERİ KOPRUKOY AND AZAP VICTORIES IN THE FIRST WORLD WAR

Güray ALPAR

97-119

**SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTELERİNDE GÖREV YAPAN AKADEMİK
PERSONELİN ÖRGÜTSEL ADALET ALGILARI İLE ÖRGÜTSEL SİNİZM
TUTUMLARININ İNCELENMESİ**

**THE INVESTIGATION OF ORGANIZATIONAL JUSTICE PERCEPTION
AND ORGANIZATIONAL CYNICISM ATTITUDES OF THE ACADEMIC
PERSONNEL IN THE FACULTIES OF SPORTS SCIENCE**

Muhammet MAVİBAŞ

Emre BELLİ

121-133

**PERS ŞİİRİNDE KLASİK ŞİİRDEN MODERN ŞİİRE GEÇİŞ SÜRECİ
FROM CLASSICAL TO MODERN POETRY: A TRANSITION IN PERSIAN
POETRY**

Pouneh ABDOLLAHIFARD

135-147

**YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE MESNEVİLERDEN
YARARLANMA**

**BENEFIT FROM MATHNAWIS IN TEACHING TURKISH TO
FOREIGNERS**

Meheddin İSPİR

149-168

**İLHAMÎ BABA JEPÇEVÎ'NİN TÜRKÇE NAMAZ RİSALESİ:
TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN
TURKISH PRAYERS BOOK OF SHEIK ILHAMI JEPCEVI:
TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN**

Ömer AKSOY

169-191

**TİCARİ DIŞA AÇIKLIK İLE ENERJİ TÜKETİMİ ARASINDAKİ
SİMETRİK VE ASİMETRİK NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
THE SYMMETRIC AND ASYMMETRIC CAUSAL RELATIONSHIP
BETWEEN ENERGY CONSUMPTION AND TRADE OPENNESS: THE
CASE OF TURKEY**

Abdulkadir Sezai EMEÇ

İkram Yusuf YARBAŞI

193-206

KAZAK TÜRKÇESİNİN SÖZ DİZİMİ TERİMLERİ
SYNTAX TERMS OF THE KAZAKH TURKISH

SÜLEYMAN EFENDİOĞLU
ESRA YAVUZ

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
sefendioglu@atauni.edu.tr
esra.yavuz@atauni.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 08.08.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 10.10.2018
Sayfa | Pages : 1-32
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.71>

This article was checked by
iThenticate®

KAZAK TÜRKÇESİNİN SÖZ DİZİMİ TERİMLERİ*

Süleyman EFENDİOĞLU
Esra YAVUZ

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 1-32

ÖZET

Bu çalışmada, Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin karşılaştırmalı dil incelemelerinde çoğunlukla karşımıza çıkan söz dizimi (cümle bilgisi) terimleri problemine çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken XX. yüzyılın başlarında Kazak Türkçesi gramerciliğinin temellerini atan Ahmet Baytursunoğlu'nun eserlerinden başlayarak günümüze kadar Kazak dilciliği esasında Kazakistan'da yayımlanmış önemli gramer kitapları ile dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlükleri taranmış ve bu tarama neticesinde tespit edilen söz dizimi (cümle bilgisi) terimlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Amaç, Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi karşılaştırmalı dil çalışmalarında terim birliği sağlanmasına ve bu terimlerin doğru anlamlandırılmasına katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Söz Dizimi, Kazak Türkçesi, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri.

SYNTAX TERMS OF THE KAZAKH TURKISH

ABSTRACT

In this study, we aim to find a solution to syntax terms problems, which is commonly occurred in comparative language reviews of the Kazakh and Turkey Turkish. To achieve this purpose, starting from the works of Ahmet Baytursunoğlu, who laid the foundations of the Kazakh Turkish grammar in the beginning of the twentieth century, important grammatical books published in Kazakhstan on the basis of Kazakh linguistics up to the present day and dictionaries of terms of grammar and linguistics terms were searched. The Turkish meaning of the detected syntax terms were then given. The main aim is to provide syntax harmony for comparative language studies of the Kazakh and Turkey Turkish and to contribute to the true meaning of these syntax terms.

Keywords: Syntax, Kazakh Turkish, Grammar and Linguistics Terms.

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından (BAP Proje No: 2016/275) desteklenmiştir.

Giriş

Kazakistan'da Kazak Türkçesi üzerine dil ve sözlük çalışmalarının tarihi 1800'lü yıllara kadar uzansa da söz dizimi (cümle bilgisi) çalışmalarının özellikle 1950'li yıllardan itibaren olgunlaştığını söyleyebiliriz. Hatta bu tarihten itibaren Kazak Türkçesinde söz dizimi, dil araştırmalarının diğer konularına göre daha çok araştırma alanına sahip olmuştur denilebilir.

Kazak Türkçesinin söz dizimi (cümle bilgisi) çalışmalarının ilki olarak genelde Ahmet Baytursunoğlu tarafından hazırlanan "Til-Qural III (Söylem Jüyesi ve Türleri), Kızılorda, 1925" adlı kitap gösterilmektedir. Ahmet Baytursunoğlu bu çalışmasında dilde millileşmek adına Kazakça terimler ortaya koymaya çalışmıştır. Onun kullandığı terimlerin bazıları hâlihazırda kullanılmaya devam etmektedir. Biz de bu çalışmamızda XX. yüzyılın başlarında Kazak Türkçesi gramerciliğinin temellerini atan Ahmet Baytursunoğlu'nun eserlerinden başlayarak günümüze kadar Kazak dilciliği esasında Kazakistan'da yayımlanmış önemli dilbilgisi kitaplarını ve dilbilgisi/dilbilim terimleri sözlüklerini tarayarak söz dizimi (cümle bilgisi) üzerine tespit ettiğimiz terimlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını vermeye çalıştık.

Kazak sözdiziminin gelişmesinde Ahmet Baytursınulı, Seyil Jiyenbayev, Sersen Amanjolov, Niğmet Savranbayev, Mevlen Balakayev, Kudaybergen Jubanov, Ahmediy Iskakov, Hajim Basimov ve Tolevbay Kordabayev gibi Türkoloji dünyası açısından tanınmış ünlü bilim insanlarının payı büyük olmuştur. Kazak Türkçesinde söz dizimi metotlarının çeşitlenmesi 1960'lı yıllarda başlamaktadır (Arğınov, 1974: 3). Bu çalışmaların ve kullanılan metotların artması, Kazak gramerciliğinde terimler açısından çeşitli farklılıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bilindiği üzere Türk lehçeleri üzerine yapılan dil çalışmalarında karşılaşılan önemli bir problem de terim kargaşası ve terimlerin doğru anlamlandırılma meselesidir. "Türk lehçelerinin herhangi birine dair gramer terimlerini yazmak ve onları listelemek, bir lehçedeki gramer terimlerini ortaya çıkarmak -hiç şüphe yok ki- o lehçe ile ortak gramerin yazılmasında, dilde birlik mefkûresinin yerine getirilmesinde atılmış/atılacak en önemli adımlardan biridir" (Balcı, 2010: 61). Türkiye'de bu gaye doğrultusunda Türk lehçelerinin dilbilgisi veya dilbilim terimleri üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında özellikle Emine Gürsoy Naskalı'nın *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu* (1997) adlı eseri bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Yine üzerinde durduğumuz Kazak Türkçesini esas alan iki önemli çalışma; Ülkü Çelik Şavk'ın *Türkçe - Kazakça - Karakalpakça - Rusça - İngilizce Karşılaştırmalı Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (2001) adlı eseri ile Onur Balcı'nın *Kazak Türkçesinin Ses ve Şekil Bilgisi Terimleri* (2010) başlıklı makalesidir. Bizim bu çalışmamız esasında Onur Balcı'nın makalesini tamamlayıcı niteliktedir ve *Kazak Türkçesinin Söz Dizimi (Cümle Bilgisi) Terimleri*'ni esas almaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere burada sunulacak terimler, tamamen Kazak Türkçesi ile yazılan gramerlerden ve Kazakça dilbilgisi / dilbilim terimleri sözlüklerinden elde edilen terimlerdir. Listelediğimiz terimlerin bir kısmı yukarıda isimlerini zikrettiğimiz çalışmalarda da geçmektedir. Terimler alfabetik sıraya göre dizilmiştir; önce terimin transkripsiyonlu Latin harfli biçimi, ardından Kazak Türkçesindeki orijinal Kiril harfli yazılışı, onu takiben de Türkiye Türkçesindeki karşılığı verilmiştir. Birbiriyle ilgili terimlerde *krş.* kısaltmasıyla göndermeler yapılmıştır.

Kazak Türkçesi Söz Dizimi (Cümle Bilgisi) Terimleri

A

adverbialdı bağınañqı söylem (адвербиалды бағыныңқы сөйлем): zarf yan cümlesi. *krş. pısıqtawıš bağınañqı söylem; kösemşeli oralım.*

amal bağınañqı sabaqtas söylem (амал бағыныңқы сабақтас сөйлем): durum bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. amal (qıymıl-sın) bağınañqı sabaqtas qurmalas söylem; atawlı sabaqtas qurmalas söylem; bayandawıš sabaqtas söylem; qıymıl-sın bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qıymıl-sın bağınañqılı sabaqtas söylem; sın pısıqtawıšınıñ bağınañqısı.*

amal (qıymıl-sın) bağınañqı sabaqtas qurmalas söylem (амал (қыймыл-сын) бағыныңқы сабақтас құрмалас сөйлем): durum bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. amal bağınañqı sabaqtas söylem; atawlı sabaqtas qurmalas söylem; bayandawıš sabaqtas söylem; qıymıl-sın bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qıymıl-sın bağınañqılı sabaqtas söylem; sın pısıqtawıšınıñ bağınañqısı.*

analitikalıq baylanısuw täsili (аналитикалық байланысу тәсілі): analitik bağlanma biçimi; kelimelerin eksiz bağlanma biçimi.

analitikalıq-sintetikalıq baylanısuw täsili (аналитикалық-синтетикалық байланысу тәсілі): analitik-sentetik bağlanma biçimi; kelimelerin edatlar ve vurgu vasıtasıyla bağlanma biçimi.

anıqtalatın (анықталатын): tamlanan; nitelenen. *krş. anıqtaluwşı; basıñqı.*

anıqtaluwşı (анықталушы): tamlayıcı; tamlayan; niteleyen. *krş. anıqtalatın; basıñqı.*

anıqtamalı salalas qurmalas söylem (анықтамалы салалас құрмалас сөйлем): açıklamalı sıralı-bağlı birleşik cümle; açıklamalı sıralı birleşik cümle. *krş. iliktes salalas qurmalas söylem; suyuñqı salalas söylem; túsindirmeli salalas qurmalas söylem; túsindirmeli salalas söylem.*

anıqtawıš (анықтауыш): tamlayan; niteleyen. *krş. ayqındawıš; bağınañqı.*

anıqtawıš bağınañqı söylem (анықтауыш бағыныңқы сөйлем): tamlayan yan cümlesi; niteleme yan cümlesi.

anıqtawıštıq söz tirkesi (анықтауыштық сөз тіркесі): tamlama grubu; isim ve sıfat tamlaması grubu.

appozitiv müşe (аппозитив мүше): açıklayıcı öge; açıklayıcı unsur.

aralas bayandawış (аралас баяндауыш): yapısında / isim + fiil/ olan yüklem; birleşik fiilli yüklem; karma yüklem. *krş. qurandı bayandawış; qurama bayandawış.*

aralas baylanıs (аралас байланыс): düzensiz bağlanma. *krş. är tiptes baylanıs.*

aralas qurmalas söylem (аралас құрмалас сөйлем): karışık birleşik cümle; yapısında hem sıralı hem de bağlı cümle bulunduran karma birleşik cümle.

arnalı sabaqtas söylem (арналыс сабақтас сөйлем): ithaf bildiren yan cümleli birleşik cümle.

arnawlı jaqtı söylem (арнаулы жақты сөйлем): özel isimlerden oluşan özneli cümle; özel özneli cümle.

arnawlı suraq söylemi (арнаулы сұрақ сөйлемі): özel soru cümlesi.

aşıq suraq söylemi (ашық сұрақ сөйлемі): açık (genel) soru cümlesi.

atawlı söylem (атаулы сөйлем) (I): durum cümlesi.

atawlı söylem (атаулы сөйлем) (II): isim cümlesi. *krş. esim bayandawıŝtı söylem; esimdi söylem; nominatiotik söylem.*

atawlı sabaqtas qurmalas söylem (атаулы сабақтас құрмалас сөйлем): durum bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. amal bağınuñqı sabaqtas söylem; amal (qıymıl-sın) bağınuñqı sabaqtas qurmalas söylem; bayandawış sabaqtas söylem; qıymıl-sın bağınuñqılı sabaqtas qurmalas söylem; qıymıl-sın bağınuñqılı sabaqtas söylem; sın pısqıtawıŝınıñ bağınuñqısı.*

awıspalı jaqtı söylem (ауыспалы жақты сөйлем): değişken özneli cümle.

avtor sözi (автор сөзі): yazar cümlesi.

ayawlı sabaqtas söylem (аяулы сабақтас сөйлем): öneri bildiren yan cümleli birleşik cümle.

ayınuñqı salalas söylem (айырыңқы салалас сөйлем): karşılaştırma bildiren sıralı-bağlı cümle; karşılaştırmalı sıralı cümle. *krş. salıstırmalı salalas qurmalas söylem; salıstırmalı salalas söylem; talęama salalas söylem; talęawlı salalas qurmalas söylem; talęawlı salalas söylem; talęawlıq salalas söylem.*

ayqındawış (айқындауыш): açıklayıcı; belirtici; niteleyeci; tamlayan. *krş. anıqtawıŝ; bağınuñqı.*

ayqındawıŝtıq qosalqı söylemder (айқындауыштық қосалқы сөйлемдер): açıklayıcı ek cümleler; açıklama yardımcı cümleleri.

aytıluw maqsatına qaray söylemder (айтылу мақсатына қарай сөйлемдер): söyleniş amacına göre cümleler; sebeplerine göre cümleler.

Ä

är tiptes baylanıs (әр типтеc байланыс): düzensiz (karışık) bağlanma. *krş. aralas baylanıs.*

В

bağınuñqı (бағыныңқы): kelime gruplarında "tamlayan"; birleşik cümlelerde "yardımcı (yan) cümle". *krş. anıqtawıŝ; ayqındawış.*

bağınıñqı söylem (бағыныңқы сөйлем): yan cümle; yardımcı cümle.

bas müşe (бас мүше): baş öge; temel öge; ana unsur; özne. *krş. bastawış.*

basıñqı (басыңқы): tamlanan; nitelenen; belirtilen. *krş. anıqtaluwşı; anıqtalatın.*

basıñqı söylem (басыңқы сөйлем): temel cümle; ana cümle.

bastawış (бастауыш): özne; fail. *krş. bas müşe.*

bastawış bağıñqı söylem (бастауыш бағыныңқы сөйлем): özne yan cümlesi.

bastawışı belgisiz jaqtı söylem (бастауышы белгісіз жақты сөйлем): öznesi belirsiz cümle.

bastawış pen bayandawıstıñ baylanısı (бастауыш пен баяндауыштың байланысы): özne-yüklem uyumu.

bastawıssız söylem (бастауышсыз сөйлем): öznesiz cümle. *krş. jaqsız söylem; subjektisiz söylem.*

bayandawış (баяндауыш): yüklem. *krş. bayanşı müşe; predikat.*

bayandawışqa balama predikativti konstruksiya (баяндауышқа балама предикативті конструксия): yükleme alternatif yargı yükleyen biçimbirim. (Ör: *bar, joq*).

bayandawış sabaqtas söylem (баяндауыш сабақтас сөйлем): durum bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. amal bağıñqı sabaqtas söylem; amal (qıymıl-sın) bağıñqı sabaqtas qurmalas söylem; atawlı sabaqtas qurmalas söylem; qıymıl-sın bağıñqılı sabaqtas qurmalas söylem; qıymıl-sın bağıñqılı sabaqtas söylem; sın pısıqtawışınıñ bağıñqısı.*

bayandawıssız söylem (баяндауышсыз сөйлем): yüklemsiz cümle.

bayanşı müşe (баяншы мүше): açıklayıcı öge; yüklem. *krş. bayandawış; predikat*

baylanıs täsilderine qaray söz tirkesteri (байланыс тәсілдеріне қарай сөз тіркестері): bağlanma yöntemlerine göre kelime grupları.

belgisiz jaqtı söylem (белгісіз жақты сөйлем): belgisiz özneli cümle.

beytaraptıq salalas qurmalas söylem (бейтараптық салалас құрмалас сөйлем): ilgisizlik bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; ilgisizlik bildiren sıralı birleşik cümle.

bir bas müşeli söylem (бір бас мүшелі сөйлем): tek bileşenli cümle. *krş. bir quramdı söylem.*

birıñğay müşeli söylemder (бірыңғай мүшелі сөйлемдер): ortak ögeli cümleler.

birikken kürdeli zat esimder (біріккен күрделі зат esimдер): birleşik, karmaşık isimler.

birikken söz (біріккен сөз): birleşik sözcük. *krş. kırikken söz; kürdeli söz.*

bir quramdı qaratra söylem (бір құрамды қаратпа сөйлем): tek bileşenli hitap cümlesi.

bir quramdı söylem (бір құрамды сөйлем): tek bileşenli cümle. *krş. bir bas мүшeli söylem.*

bir quramdı söylemniñ bas мүшesi (бір құрамды сөйлемniñ бас мүшеси): tek bileşenli cümlelerin baş ögesi.

birtektes salalas qurmalas söylem (бір тектес салалас құрмалас сөйлем): süreklilik bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; süreklilik bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. iñğaylas salalas qurmalas söylem; irgeli salalas qurmalas söylem; jayılıñqı salalas söylem; jıyılıñqı salalas söylem; qıyısux biriñğay salalas qurmalas söylem; üdetpeli salalas qurmalas söylem.*

bolımdı söylem (болымды сөйлем): olumlu cümle.

bolımsız söylem (болымсыз сөйлем): olumsuz cümle.

bögde söz (бөгде сөз): alıntı cümlesi.

buırıqtı söylem (бұйрықты сөйлем): emir cümlesi.

buırıq türde tilekti söylem (бұйрық түрде тілекті сөйлем): emir türünde dilek cümlesi.

D

dağdılı sabaqtas söylem (дағдылы сабақтас сөйлем): alışkanlık bildiren yan cümleli birleşik cümle.

dara anıqtawıš (дара анықтауыш): basit tamlayan.

dara bastawıš (дара бастауыш): basit özne.

dara bayandawıš (дара баяндауыш): basit yüklem.

dara müşe (дара мүше): basit öge.

dara pısıqtawıš (дара пысықтауыш): basit zarf; basit zarf tümleci.

dara tolıqtawıš (дара толықтауыш): basit tamamlayıcı; basit tümleç.

dialog (диалог): diyalog; karşılıklı konuşma.

E

eki quramdı söylem (екі құрамды сөйлем): iki bileşenli cümle; iki yargılı cümle.

eliktewiš sözdi etistik tirkesteri (еликтеуіш сөзді етістік тіркестері): ses yansımali fiil grubu.

erewil bağıniñqı (ереуіл бағыныңқы): karşıtlık (zıtlık) bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. qarsı bağıniñqılı sabaqtas söylem; qarsılıqtı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı bağıniñqılı sabaqtas söylem; qarsılıqtı sabaqtas qurmalas söylem; qayısı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı sabaqtas söylem.*

erewil salalası (ереуіл салаласы): karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. qarsılas salalas qurmalas söylem; qarsılas salalas söylem; qarsılıqtı salalas qurmalas söylem; qarsılıqtı salalas söylem; qayırıñqı salalas söylem.*

erkertpe söylem (еркертпе сөйлем): uyarı cümlesi, dipnot cümlesi. *krş. qıstırındı söylem; qıstırındı qurılım.*

erkin söz tirkesi (еркін сөз тіркесі): kuralsız sözcük grubu.

esim bayandawısh (есім баяндауыш): isimden oluşan yüklem; isimli yüklem; isim soylu yüklem. *krş. esimdi bayandawısh.*

esim bayandawıshı söylem (есім баяндауышты сөйлем): isim cümlesi. *krş. atawlı söylem (2); esimdi söylem; nominativotik söylem.*

esim qabıspalı oralım (есім қабыспалы оралым): isim soylu yan cümle.

esimdi bayandawısh (есімді баяндауыш): isimli yüklem; isim soylu yüklem. *krş. esim bayandawısh.*

esimdi kürdeli söz tirkesteri (есімді күрделі сөз тіркестері): isimli birleşik kelime grupları; birleşik isimler.

esimdi söylem (есімді сөйлем): isim cümlesi. *krş. atawlı söylem (2); esim bayandawıshı söylem; nominativotik söylem.*

esimdi söz tirkesteri (есімді сөз тіркестері): isimli kelime grupları; isim soylu kelime grupları.

esimdik qatıstı sabaqtas qurmalas söylem (есімдік қатысты сабақтас құрмалас сөйлем): zamir yan cümleli birleşik cümle.

esimdikter men zat esim tirkesi (есімдіктер мен зат esim тіркесі): /zamid/ + /isim/ grubu; zamir grubu.

esimşe men zat esim tirkesi (есімше мен зат esim тіркесі): /sıfat-fiil/ + /isim/ grubu; sıfat-fiilli sıfat tamlaması grubu.

esimşe qabıspalı oralım (есімше қабыспалы оралым): sıfat-fiil bileşenli yan cümle; sıfat yan cümlesi.

esimşeli oralım (есімшелі оралым): sıfat-fiilli yan cümle; sıfat yan cümlesi. *krş. esimşelik oralım.*

esimşeli (anıqtawısh) sabaqtas qurmalas söylem (есімшелі (анықтауыш) сабақтас құрмалас сөйлем): sıfat-fiilli (niteleyen) yan cümleli birleşik cümle; sıfat yan cümlesi olan birleşik cümle.

esimşeli (tolıqtawısh) sabaqtas qurmalas söylem (есімшелі (толықтауыш) сабақтас құрмалас сөйлем): sıfat-fiilli (tamamlayıcı) yan cümleli birleşik cümle; sıfat yan cümleli birleşik cümle.

esimşeli sabaqtas qurmalas söylem (есімшелі сабақтас құрмалас сөйлем): sıfat-fiilli yan cümleli birleşik cümle; sıfat yan cümlesi olan birleşik cümle.

esimşeli salalas qurmalas söylem (есімшелі салалас құрмалас сөйлем): sıfat-fiilli sıralı-bağlı birleşik cümle; sıfat yan cümleli sıralı birleşik cümle.

esimşelik oralım (есімшелік оралым): sıfat-fiilli yan cümle; sıfat yan cümlesi. *krş. esimşelik oralım.*

etistik bayandawısh (етістік баяндауыш): fiilli yüklem; fiilden oluşan yüklem;

fiil soylu yüklem. *krş. etistikti bayandawısh.*

etistik bayandawıshı söylem (етістік баяндауышты сөйлем): fiil yüklemli cümle; fiil cümlesi. *krş. etistikti söylem*

etistikti bayandawısh (етістікті баяндауыш): fiilli yüklem, fiil soylu yüklem. *krş. etistik bayandawısh*

etistikti kürdeli söz tirkesteri (етістікті күрделі сөз тіркестері): fiilli birleşik kelime grupları; birleşik fiil grupları. *krş. etistikti söz tirkesteri.*

etistikti söylem (етістікті сөйлем): fiil cümlesi. *krş. etistik bayandawıshı söylem*

etistikti söz tirkesteri (етістікті сөз тіркестері): fiilli kelime grupları; birleşik fiil grupları. *krş. etistikti kürdeli söz tirkesteri.*

F

fraza (фраза): kelime grubu. *krş. söz tirkesi*

frazalıq ekpin (фразалық екпін): kelime grubu vurgusu.

frazalıq tirkester (фразалық тіркестер): öbekleşmiş kelime grupları.

frazeologiyalıq tulğalar (фразеологиялық тұлғалар): kalıplaşmış kelime grupları.

H

habarlı söylem (хабарлы сөйлем): haber cümlesi; bildirme cümlesi.

I

iñğaylas bağımnıñqılı sabaqtas söylem (ыңғайлас бағыныңқылы сабақтас сөйлем): süreklilik bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. iñğaylas sabaqtas söylem.*

iñğaylas sabaqtas söylem (ыңғайлас сабақтас сөйлем): süreklilik bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. iñğaylas bağımnıñqılı sabaqtas söylem.*

iñğaylas salalas qurmalas söylem (ыңғайлас салалас құрмалас сөйлем): süreklilik bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; süreklilik bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. birtektes salalas qurmalas söylem; irgeli salalas qurmalas söylem; jayılıñqı salalas söylem; jıyılıñqı salalas söylem; qıyısuw birıñğay salalas qurmalas söylem; üdetpeli salalas qurmalas söylem; mezgildes salalas qurmalas söylem.*

İ

idiomalıq tirkester (идиомалық тіркестер): deyimleşmiş kelime grupları; kalıplaşmış kelime grupları; deyim grupları.

iliktes salalas qurmalas söylem (іліктеc салалас құрмалас сөйлем): açıklama sıralı-bağlı birleşik cümle; açıklama sıralı birleşik cümle. *krş. anıqtamalı salalas qurmalas söylem; suyılıñqı salalas söylem; túsindirmeli salalas qurmalas söylem; túsindirmeli salalas söylem.*

intonatsiya arqılı baylanısuw (интонация арқылы байланысу): tonlama vasıtasıyla bağlanma.

irgeles sabaqtas qurmalas söylem (іргелес сабақтас құрмалас сөйлем): süreklilik bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. mezgildes bağımnıñqı sabaqtas*

qurmalas söylem; şaqtas bağınuñı söylem; üdetpeli sabaqtas söylem.

irgeli salalas qurmalas söylem (іргелі салалас құрмалас сөйлем): süreklilik bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; süreklilik bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. birtectes salalas qurmalas söylem; iñğaylas salalas qurmalas söylem; jayıluñı salalas söylem; jıyılıñı salalas söylem; qıyısuw birıñğay salalas qurmalas söylem; üdetpeli salalas qurmalas söylem.*

J

jaqsız söylem (жақсыз сөйлем): öznesiz cümle. *krş. bastawıssız söylem; subjektisiz söylem.*

jaqtı söylem (жақты сөйлем): özneli cümle.

jaqtıq qıyısuw (жақтық қыйысу): şahıs uyumu; kişi uyumu.

jalañ söylem (жалаң сөйлем): yalın cümle; basit cümle.

jalğaw arqılı qıyısatın jaqtıq qıyısuw (жалғау арқылы қиысатын жақтық қиысу): çekim yönünden şahıs uyumu; işletimsel kişi uyumu.

jalğawış (etistikti tolıqtawış) sabaqtas qurmalas söylem (жалғауыш (етістікті толықтауыш) сабақтас құрмалас сөйлем): bağlayıcı (fiilli tamamlayıcı) yan cümleli birleşik cümle.

jalğawlı tuwra tolıqtawış (жалғаулы тура толықтауыш): ekli düz tümleç; ekli nesne; belirtili nesne.

jalğawlıqsız qurmalas söylem (жалғаулықсыз құрмалас сөйлем): bağlaçsız birleşik cümle; sıralı birleşik cümle.

jalğawlıqsız salalas qurmalas söylem (жалғаулықсыз салалас құрмалас сөйлем): bağlaçsız sıralı-bağlı birleşik cümle; sıralı birleşik cümle.

jalğawlıqsız sebep-saldar salalas söylem (жалғаулықсыз себеп-салдар салалас сөйлем): bağlaçsız durum bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; bağlaçsız durum bildiren sıralı birleşik cümle.

jalğawlıqtı (ayqındawış) sabaqtas qurmalas söylem (жалғаулықты (айқындауыш) сабақтас құрмалас сөйлем): bağlaçlı (açıklayıcı) yan cümleli birleşik cümle; bağlı birleşik cümle.

jalğawlıqtı qurmalas söylem (жалғаулықты құрмалас сөйлем): bağlaçlı birleşik cümle, bağlı birleşik cümle. *krş. jalğawlıqtı salalas qurmalas söylem.*

jalğawlıqtı salalas qurmalas söylem (жалғаулықты салалас құрмалас сөйлем): bağlaçlı sıralı-bağlı birleşik cümle; bağlı birleşik cümle. *krş. jalğawlıqtı qurmalas söylem.*

jalğawsız tuwra tolıqtawış (жалғаусыз тура толықтауыш): eksiz düz tümleç; eksiz nesne; belirtisiz nesne.

jalpılama jaqtı söylem (жалпылама жақты сөйлем): genel özneli cümle.

jalpı suraq söylemi (жалпы сұрақ сөйлемі): genel soru cümlesi.

janama tolıqtawış (жанама толықтауыш): ekli tümleç; yer tamlayıcısı; dolaylı

tümleç.

janasa baylanısuw (жанаса байланысу): yanaşarak bağlanma; eksiz bağlanma.

janasa baylanısқан estistikti söz tirkesteri (жанаса байланысқан естістікті сөз тіркестері): yanaşarak bağlanan fiilli kelime grupları.

janaspalı oralımdar (жанаспалы оралымдар): bitişmeli (bitişken) yan cümleler.

janasuw (жанасу): bitişme, eklenme.

jarıspalı kör bağınlıqılı sabaqtas söylem (жарыспалы көп бағыныңқылы сабақтас сөйлем): karşılaştırma bildiren birden fazla yan cümleli birleşik cümle.

jasırın bastawı (жасырын бастауыш): gizli özne.

jatıs jalğawlı söz tirkesi (жатыс жалғаулы сөз тіркесі): bulunma hâli ekli kelime grubu.

jay söylem (жай сөйлем): basit cümle; yalın cümle.

jay söylem türleri (жай сөйлем түрлері): basit cümle türleri.

jay söz tirkesi (жай сөз тіркесі): basit kelime grubu. *krş. jay söz tirkesteri.*

jayılıñqı salalas söylem (жайылыңқы салалас сөйлем): süreklilik bildiren sıralı-bağlı cümle; süreklilik bildiren sıralı cümle. *krş. birtectes salalas qurmalas söylem; iñğaylas salalas qurmalas söylem; irgeli salalas qurmalas söylem; jayıluñqı salalas söylem; qıyısuw biriñğay salalas qurmalas söylem; üdetpeli salalas qurmalas söylem.*

jayılma söylem (жайылма сөйлем): çok unsurlu cümle.

jay söz tirkesteri (жай сөз тіркестері): basit kelime grupları. *krş. jay söz tirkesi.*

jay tilek (murat) türde tilekti söylem (жай тілек (мұрат) түрде тілекті сөйлем): basit dilek türünde istek cümlesi.

jayıluñqı salalas söylem (жиылыңқы салалас сөйлем): süreklilik bildiren sıralı-bağlı cümle; süreklilik bildiren sıralı cümle. *krş. birtectes salalas qurmalas söylem; iñğaylas salalas qurmalas söylem; irgeli salalas qurmalas söylem; jayıluñqı salalas söylem; qıyısuw biriñğay salalas qurmalas söylem; üdetpeli salalas qurmalas söylem*

jiktik jalğawlar arqılı baylanısuw (жіктік жалғаулар арқылы байланысу): fiil çekim ekleri vasıtasıyla bağlanma.

jurnağ arqılı baylanısuw (жұрнақ арқылы байланысу): yarım eki vasıtasıyla bağlanma.

К

kezektes salalas qurmalas söylem (кезектес салалас құрмалас сөйлем): eş zamanlılık bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; eş zamanlılık bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. kezektes salalas söylem; mezgildes salalas qurmalas söylem; mezgildes salalas söylem; tirkes salalas qurmalas söylem; tirkesti salalas qurmalas söylem.*

kezektes salalas söylem (кезектес салалас сөйлем): eş zamanlılık bildiren bildiren sıralı-bağlı cümle; eş zamanlılık bildiren sıralı cümle. *krş. kezektes salalas*

qurmalas söylem; mezgildes salalas qurmalas söylem; mezgildes salalas söylem; tirkes salalas qurmalas söylem; tirkesti salalas qurmalas söylem.

kirikken söz (кiрiккен сөз): birleşik kelime. *krş. birikken söz; kürdeli söz.*

kömekşi esimder arqılı baylanısuw (көмекші есімдер арқылы байланысу): yardımcı isimler vasıtasıyla bağlanma.

kömekşi etistikter arqılı baylanısuw (көмекші етістіктер арқылы байланысу): yardımcı fiiller vasıtasıyla bağlanma.

kömekşi sözder arqılı baylanısuw (көмекші сөздер арқылы байланысу): yardımcı kelimeler vasıtasıyla bağlanma.

kömektes jalğawlı söz tirkesi (көмектес жалғаулы сөз тіркесі): vasıta hâli ekli kelime grubu.

köp bağıñıñqılı sabaqtas qurmalas söylem (көп бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем): birden fazla yan cümleli birleşik cümle; çok yan cümleli birleşik cümle. *krş. köp bağıñıñqılı sabaqtas söylem.*

köp bağıñıñqılı sabaqtas söylem (көп бағыныңқылы сабақтас сөйлем): birden fazla yan cümleli birleşik cümle; çok yan cümleli birleşik cümle. *krş. köp bağıñıñqılı sabaqtas qurmalas söylem.*

köp komponentti qurmalas söylem (көп компонентті құрмалас сөйлем): çok bileşenli birleşik cümle.

köp komponentti salalas qurmalas söylem (көп компонентті салалас құрмалас сөйлем): çok bileşenli sıralı-bağlı birleşik cümle; çok bileşenli sıralı birleşik cümle. *krş. köp komponentti salalas söylem; köp quramdı salalas qurmalas söylem; köp tarmaqtı salalas söylem.*

köp komponentti salalas söylem (көп компонентті салалас сөйлем): çok bileşenli sıralı-bağlı cümle; çok bileşenli sıralı birleşik cümle. *krş. köp komponentti salalas qurmalas söylem; köp quramdı salalas qurmalas söylem; köp tarmaqtı salalas söylem.*

köp quramdı salalas qurmalas söylem (көп құрамды салалас құрмалас сөйлем): çok bileşenli sıralı-bağlı birleşik cümle; çok bileşenli sıralı birleşik cümle. *krş. köp komponentti salalas qurmalas söylem; köp komponentti salalas söylem; köp tarmaqtı salalas söylem.*

köp tarmaqtı salalas söylem (көп тармақты салалас сөйлем): çok bileşenli sıralı-bağlı birleşik cümle; çok bileşenli sıralı birleşik cümle. *krş. köp komponentti salalas qurmalas söylem; köp komponentti salalas söylem; köp quramdı salalas qurmalas söylem.*

köptik jalğawlar arqılı baylanısuw (көптік жалғаулар арқылы байланысу): çokluk ekleri vasıtasıyla bağlanma.

köptik qıyısuw (көптік қыйысу): çokluk uyumu, kemiyet uyumu.

kösemşeli oralım (көсемшелі оралым): zarf-fiilli yan cümle; zarf yan cümlesi. *krş. pısqıtawış bağıñıñqı söylem; adverbialdı bağıñıñqı söylem.*

kösemşeli etistik tirkesteri (көсемшелі етістік тіркестері): zarf-fiil grubu.

kösemşeli (ayqındawıñ) sabaqtas qurmalas söylem (көсемшелі (айқындауыш) сабақтас құрмалас сөйлем): zarf-fiilli (açıklayıcı) yan cümleli birleşik cümle; zarf yan cümlesi olan birleşik cümle.

kösemşeli salalas qurmalas söylem (көсемшелі салалас құрмалас сөйлем): zarf-fiilli sıralı-bağlı birleşik cümle; zarf-fiilli sıralı birleşik cümle.

kümändi suraq söylemi (күмәнді сұрақ сөйлемі): şüpheli soru cümlesi.

kürdeli ataw (күрделі атау): birleşik isim. *krş. kürdeli esim.*

kürdeli anıqtawıñ (күрделі анықтауыш): birleşik tamlayan.

kürdeli bastawıñ (күрделі бастауыш): birleşik özne. *krş. qosarlı bastawıñ; üyirli bastawıñ.*

kürdeli bayandawıñ (күрделі баяндауыш): birleşik yüklem. *krş. qosarlı bayandawıñ; üyirli bayandawıñ.*

kürdeli esim (күрделі есім): birleşik isim. *krş. kürdeli ataw.*

kürdeli esim bayandawıñ (күрделі есім баяндауыш): birleşik isim yüklemi; isimlerden oluşan birleşik yüklem.

kürdeli etistik (күрделі етістік): birleşik fiil.

kürdeli etistik bayandawıñ (күрделі етістік баяндауыш): birleşik fiil yüklemi; fiillerden oluşan birleşik yüklem.

kürdeli müşe (күрделі мүше): birleşik öge.

kürdeli pısqıtawıñ (күрделі пысықтауыш): birleşik zarf tümleci.

kürdeli sintaksistik birlik (күрделі синтаксистік бірлік): birleşik söz dizimsel birlik.

kürdeli söz (күрделі сөз): birleşik kelime. *krş. birikken söz; kirikken söz.*

kürdeli söz tirkesteri (күрделі сөз тіркестері): birleşik kelime grupları.

kürdeli söylem (күрделі сөйлем): birleşik cümle.

kürdeli tolıqtawıñ (күрделі толықтауыш): birleşik tamamlayıcı; birleşik tamlayan; birleşik tümleç.

küşeytpe buwındı qos söz (күшейтпе буынды қос сөз): pekiştirmeli ikileme.

Q

qabısa baylanısuw (қабыса байланысу): bireşimsel bağlanma; herhangi bir ek veya edat olmaksızın kelimelerin birbiriyle bağlanması.

qabısa baylanısqan esimdi söz tirkesteri (қабыса байланысқан есімді сөз тіркестері): bireşimsel bağlanan isimli kelime grupları.

qabısa baylanısqan etistikti söz tirkesteri (қабыса байланысқан етістікті сөз тіркестері): bireşimsel bağlanan fiilli kelime grupları.

qabıspalı oralımdar (қабыспалы оралымдар): birleşik yan cümleler; bağımlı yan cümleler.

qabısuw (қабысу): birleşme, bireşim.

qaratpa söylem (қаратпа сөйлем): hitap cümlesi.

qaratpa söz (қаратпа сөз): hitap sözü.

qarsı bağınañqılı sabaqtas söylem (қарсы бағыныңқылы сабақтас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. erewil bağınañqı; qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas söylem; qarsılıqtı sabaqtas qurmalas söylem; qayşı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı sabaqtas söylem.*

qarsılas salalas qurmalas söylem (қарсылас салалас құрмалас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. erewil salalası; qarsılas salalas söylem; qarsılıqtı salalas söylem; qarsılıqtı salalas qurmalas söylem; qayırnañqı salalas söylem.*

qarsılas salalas söylem (қарсылас салалас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı-bağlı cümle; karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı cümle. *krş. erewil salalası; qarsılas salalas qurmalas söylem; qarsılıqtı salalas qurmalas söylem; qarsılıqtı salalas söylem; qayırnañqı salalas söylem.*

qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem (қарсылықты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. erewil bağınañqı; qarsı bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas söylem; qarsılıqtı sabaqtas qurmalas söylem; qayşı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı sabaqtas söylem.*

qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas söylem (қарсылықты бағыныңқылы сабақтас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. erewil bağınañqı; qarsı bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı sabaqtas qurmalas söylem; qayşı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı sabaqtas söylem.*

qarsılıqtı sabaqtas qurmalas söylem (қарсылықты сабақтас құрмалас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. erewil bağınañqı; qarsı bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas söylem; qayşı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı sabaqtas söylem.*

qarsılıqtı sabaqtas söylem (қарсылықты сабақтас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. erewil bağınañqı; qarsı bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı bağınañqılı sabaqtas söylem; qayşı sabaqtas qurmalas söylem; qarsılıqtı sabaqtas qurmalas söylem.*

qarsılıqtı salalas qurmalas söylem (қарсылықты салалас құрмалас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. erewil salalası; qarsılas salalas söylem; qarsılıqtı salalas qurmalas söylem; qarsılıqtı salalas söylem; qayırnañqı salalas söylem.*

qarsılıqtı salalas söylem (қарсылықты салалас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı-bağlı cümle; karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı cümle. *krş. erewil salalası; qarsılas salalas qurmalas söylem; qarsılas salalas söylem; qarsılıqtı salalas qurmalas söylem; qayırnañqı salalas söylem.*

qatıstıq baǵınıñqı söylem (қатыстық бағыныңқы сөйлем): baǵlantılı yan cümle; baǵımlı yan cümle.

qayıñqı salalas sөylem (қайырыңқы салалас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı-baǵlı cümle; karşıtlık (zıtlık) bildiren sıralı cümle. *krş. erewil salalası; qarsilas salalas qurmalas sөylem; qarsilas salalas sөylem; qarsılıqtı salalas qurmalas sөylem; qarsılıqtı salalas sөylem.*

qayşı sabaqtas qurmalas sөylem (қайшы сабақтас құрмалас сөйлем): karşıtlık (zıtlık) bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. erewil baǵınıñqı; qarsı baǵınıñqılı sabaqtas qurmalas sөylem; qarsılıqtı baǵınıñqılı sabaqtas qurmalas sөylem; qarsılıqtı baǵınıñqılı sabaqtas sөylem; qarsılıqtı sabaqtas qurmalas sөylem.*

qıstırındı qurılım (қыстырынды құрылым): uyarı cümlesi, dipnot cümlesi. *krş. erkertpe sөylem; qıstırındı sөylem.*

qıstırındı sөylem (қыстырынды сөйлем): uyarı cümlesi, dipnot cümlesi. *krş. erkertpe sөylem; qıstırındı qurılım.*

qıstırma sөylem (қыстырма сөйлем): ara cümle.

qıstırma söz (қыстырма сөз): ara söz.

qıstırmalı sabaqtas sөylem (қыстырмалы сабақтас сөйлем): sınırlandırma bildiren yan cümleli birleşik cümle.

qıyısuw birıñǵay salalas qurmalas sөylem (қиысу бірыңғай салалас құрмалас сөйлем): süreklilik bildiren sıralı-baǵlı birleşik cümle; süreklilik bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. birtectes salalas qurmalas sөylem; iñǵaylas salalas qurmalas sөylem; irgeli salalas qurmalas sөylem; jayılıñqı salalas sөylem; jıyılıñqı salalas sөylem; üdetpeli salalas qurmalas sөylem.*

qıyıs baılanısuw (қиыса байланысу): uyumlu baǵlanma; teklik-çokluk ve özne-yüklem yönünden uyumlu baǵlanma.

qıyısuw (қиысу): uyma, uyum; özne-yüklem uyumu.

qıymıl esimdi oralım (қимыл есімді оралым): isim-fiilli yan cümle; isim yan cümlesi.

qıymıl-sın baǵınıñqılı sabaqtas qurmalas sөylem (қимыл-сын бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем): durum bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. amal baǵınıñqı sabaqtas sөylem; amal (qıymıl-sın) baǵınıñqı sabaqtas qurmalas sөylem; atawlı sabaqtas qurmalas sөylem; qıymıl-sın baǵınıñqılı sabaqtas qurmalas sөylem; sın pısqıtawısuıñ baǵınıñqısı.*

qıymıl-sın baǵınıñqılı sabaqtas sөylem (қимыл-сын бағыныңқылы сабақтас сөйлем): durum bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. amal baǵınıñqı sabaqtas sөylem; amal (qıymıl-sın) baǵınıñqı sabaqtas qurmalas sөylem; atawlı sabaqtas qurmalas sөylem; qıymıl-sın baǵınıñqılı sabaqtas qurmalas sөylem; sın pısqıtawısuıñ baǵınıñqısı.*

qıymıl-sın pısqıtawış (қимыл-сын пысықтауыш): durum bildiren zarf tımleci.

qos söz (қос сөз): ikileme.

qosalqı ayqındawısh (қосалқы айқындауыш): yardımcı açıklayıcı, tamamlayıcı; tamlayan; niteleyen.

qosarlı bastawısh (қосарлы бастауыш): birleşik özne. *krş. kürdeli bastawısh; üyirli bastawısh.*

qosarlı bayandawısh (қосарлы баяндауыш): birleşik yüklem. *krş. kürdeli bayandawısh; üyirli bayandawısh.*

qosarlı ayqındawısh (қосарлы айқындауыш): birleşik açıklayıcı; birleşik tamlayan.

qosarlı kürdeli söz (қосарлы күрделі сөз): ikilemeli birleşik kelime.

qosarlı kürdeli zat esim (қосарлы күрделі зат esim): ikilemeli birleşik isim.

qosımşalar arqılı baylanısuw (қосымшалар арқылы байланысу): ekler vasıtasıyla bağlanma.

qosımşalarsız baylanısuw (қосымшаларсыз байланысу): eksiz bağlanma.

qoyılñqı salalas söylem (қойылыңқы салалас сөйлем): sonuç bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; sonuç bildiren sıralı birleşik cümle.

qurama bayandawısh (құрама баяндауыш): isim ve fiilden oluşan yüklem; birleşik fiilli yüklem. *krş. aralas bayandawısh; qurandı bayandawısh.*

quramına qaray söylemder (құрамына қарай сөйлемдер): yarıısına göre cümleler.

qurandı bayandawısh (құранды баяндауыш): isim ve fiilden oluşan yüklem; karma yüklem; birleşik fiilli yüklem. *krş. aralas bayandawısh; qurama bayandawısh*

qurandı kürdeli etistik (құранды күрделі етістік): isim ve fiilden oluşan birleşik fiil.

qurmalas söylem (құрмалас сөйлем): birleşik cümle.

qurmalas söylemderdiñ sıyuısuwı (құрмалас сөйлемдердің сиысуы): birleşik cümlelerin uyumu; birleşik cümlelerde uyum.

L

lepti söylem (лепті сөйлем): ünlem cümlesi.

logikalıq bastawısh (логикалық бастауыш): mantıksal özne.

M

mağına arqılı qıyuısatın jaqtıq qıyuısuw (мағына арқылы қиысатын жақтық қиысу): anlam yönünden şahıs uyumu; anlamsal kişi uyumu.

mağınasına qaray söylemder (мағынасына қарай сөйлемдер): anlamına göre cümleler.

maqsat bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem (мақсат бағыныңқы сабақтас құрмалас сөйлем): amaç bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. maqsat bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat bağıniñqılı sabaqtas söylem; maqsat pısqıttawıshınıñ*

bağınıñqısı; maqsattı sabaqtas qurmalas söylem; maqsattı sabaqtas söylem.

maqsat bağınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem (мақсат бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем): amaç bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. maqsat bağınıñqı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat bağınıñqılı sabaqtas söylem; maqsat pısqıtawıñınıñ bağınıñqısı; maqsattı sabaqtas qurmalas söylem; maqsattı sabaqtas söylem.*

maqsat bağınıñqılı sabaqtas söylem (мақсат бағыныңқылы сабақтас сөйлем): amaç bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. maqsat bağınıñqı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat bağınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat pısqıtawıñınıñ bağınıñqısı; maqsattı sabaqtas qurmalas söylem; maqsattı sabaqtas söylem.*

maqsat pısqıtawıñ (мақсат пысықтауыш): amaç bildiren zarf tümleci.

maqsat pısqıtawıñınıñ bağınıñqısı (мақсат пысықтауышының бағыныңқысы): amaç zarflı yan cümle; amaç bildiren zarf yan cümlesi. *krş. maqsat bağınıñqı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat bağınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat bağınıñqılı sabaqtas söylem; maqsat pısqıtawıñınıñ bağınıñqısı; maqsattı sabaqtas qurmalas söylem.*

maqsattı sabaqtas qurmalas söylem (мақсатты сабақтас құрмалас сөйлем): amaç bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. maqsat bağınıñqı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat bağınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat bağınıñqılı sabaqtas söylem; maqsat pısqıtawıñınıñ bağınıñqısı; ; maqsattı sabaqtas söylem.*

maqsattı sabaqtas söylem (мақсатты сабақтас сөйлем): amaç bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. maqsat bağınıñqı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat bağınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem; maqsat bağınıñqılı sabaqtas söylem; maqsat pısqıtawıñınıñ bağınıñqısı; maqsattı sabaqtas qurmalas söylem.*

maqsattı söylem (мақсатты сөйлем): amaç cümlesi; istek cümlesi.

matasa baylanısuw (матаса байланысу): eklenerек bağlanma; ilgi hâli eki ve iyelik hâli eki vasıtasıyla iki ya da daha fazla kelimenin bağlanması.

matasa baylanısqan esimdi söz tirkesteri (матаса байланысқан есімді сөз тіркестери): eklenerек bağlanan isimli kelime grupları.

matasa baylanısqan söz tirkesteri (матаса байланысқан сөз тіркестери): eklenerек bağlanan kelime grupları.

matasuw (матасу): bağlanma, eklenme.

meken pısqıtawıñ (мекен пысықтауыш): yer bildiren zarf tümleci.

meken pısqıtawıñınıñ bağınıñqısı (мекен пысықтауышының бағыныңқысы): yer zarflı yan cümle.

meken sabaqtas söylem (мекен сабақтас сөйлем): tercih bildiren yan cümleli birleşik cümle.

menşikti anıqtawıñ (меншікті анықтауыш): mensubiyet, ilgi açıklayıcısı; tamlayan.

meñgeretin (меңгеретін): yönlendiren, yönlendirici.

meñgerile baylanısuw (меңгеріле байланысу): yönlendirilerek bağlanma; yalın hâl ve ilgi hâli dışındaki hâl ekleri vasıtasıyla bağlanma.

meñgerile baylanısqa esimdi söz tirkesteri (меңгеріле байланысқан есімді сөз тіркестері): yönlendirilerek bağlanan isimli kelime grupları.

meñgerile baylanısqa etistikti söz tirkesteri (меңгеріле байланысқан етістікті сөз тіркестері): yönlendirilerek bağlanan fiilli kelime grupları.

meñgerile baylanısqa söz tirkesteri (меңгеріле байланысқан сөз тіркестері): yönlendirilerek bağlanan kelime grupları.

meñgeriletin (меңгерілетін): yönlendirilen.

meñgerilüw (меңгерілу): yönlendirilme.

meñgerüw (меңгеру): yönlendirme.

mezgl bađınıñqı sabaqtas qurmalas söylem (мезгіл бағыныңқы сабақтас құрмалас сөйлем): zaman bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. mezgl bađınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem; mezgl bađınıñqılı sabaqtas söylem; mezgl pısqıtawıñınıñ bađınıñqısı; mezgildi sabaqtas qurmalas söylem; mezgildi sabaqtas söylem; mezgl sabaqtas söylem.*

mezgl bađınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem (мезгіл бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем): zaman bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. mezgl bađınıñqı sabaqtas qurmalas söylem; mezgl bađınıñqılı sabaqtas söylem; mezgl pısqıtawıñınıñ bađınıñqısı; mezgildi sabaqtas qurmalas söylem; mezgildi sabaqtas söylem; mezgl sabaqtas söylem.*

mezgl bađınıñqılı sabaqtas söylem (мезгіл бағыныңқылы сабақтас сөйлем): zaman bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. mezgl bađınıñqı sabaqtas qurmalas söylem; mezgl bađınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem; mezgl pısqıtawıñınıñ bađınıñqısı; mezgildi sabaqtas qurmalas söylem; mezgildi sabaqtas söylem; mezgl sabaqtas söylem.*

mezgildes bađınıñqı sabaqtas qurmalas söylem (мезгілдес бағыныңқы сабақтас құрмалас сөйлем): eş zamanlılık bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. irgeles sabaqtas qurmalas söylem; şaqtas bađınıñqı söylem; üdetpeli sabaqtas söylem.*

mezgildes salalas qurmalas söylem (мезгілдес салалас құрмалас сөйлем): eş zamanlılık bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; eş zamanlılık bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. kezektes salalas qurmalas söylem; kezektes salalas söylem; mezgildes salalas söylem; tirkes salalas qurmalas söylem; tirkesti salalas qurmalas söylem.*

mezgildes salalas söylem (мезгілдес салалас сөйлем): eş zamanlılık bildiren sıralı-bağlı cümle; eş zamanlılık bildiren sıralı cümle. *krş. kezektes salalas qurmalas söylem; kezektes salalas söylem; mezgildes salalas qurmalas söylem; tirkes salalas qurmalas söylem; tirkesti salalas qurmalas söylem.*

mezgl pısqıtawış (мезгіл пысықтауыш): zaman bildiren zarf tümleci.

mezgl pısqıtawıñınıñ bađınıñqısı (мезгіл пысықтауышының бағыныңқысы): zaman zarflı yan cümle; zaman yan cümlesi. *krş. mezgl bađınıñqı sabaqtas qurmalas söylem; mezgl bađınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem; mezgl bađınıñqılı sabaqtas söylem; mezgildi sabaqtas qurmalas söylem; mezgildi sabaqtas söylem.*

mezgildi sabaqtas qurmalas söylem (мезгілді сабақтас құрмалас сөйлем): zaman bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. mezglil bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem; mezglil bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; mezglil bağıniñqılı sabaqtas söylem; mezglil pısıqtawıñınıñ bağıniñqısı; mezglildi sabaqtas söylem; mezglil sabaqtas söylem.*

mezgildi sabaqtas söylem (мезгілді сабақтас сөйлем): zaman bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. mezglil bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem; mezglil bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; mezglil bağıniñqılı sabaqtas söylem; mezglil pısıqtawıñınıñ bağıniñqısı; mezglildi sabaqtas qurmalas söylem; mezglil sabaqtas söylem.*

mezglil sabaqtas söylem (мезгіл сабақтас сөйлем): zaman bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. mezglil bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem; mezglil bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; mezglil bağıniñqılı sabaqtas söylem; mezglil pısıqtawıñınıñ bağıniñqısı; mezglildi sabaqtas qurmalas söylem; mezglildi sabaqtas söylem.*

modal' sözder arqılı baylanısuw (модаль сөздер арқылы байланысу): modal sözler vasıtasıyla bağlanma.

mölşer pısıqtawıñ (мөлшер пысықтауыш): miktar bildiren zarf tümleci.

N

nominativtik söylem (номинативтік сөйлем): isim cümlesi. *krş. atawlı söylem (2); esim bayandawıñtı söylem; esimdi söylem .*

nusqawlı sabaqtas qurmalas söylem (нұсқаулы сабақтас құрмалас сөйлем): görelilik bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. nusqawlı sabaqtas söylem.*

nusqawlı sabaqtas söylem (нұсқаулы сабақтас сөйлем): görelilik bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. nusqawlı sabaqtas qurmalas söylem.*

O

odağay söz (одағай сөз): ünlem.

oqşaw sözder (оқшау сөздер): cümle dıñı unsurlar.

olqı söylem (олқы сөйлем): kesik cümle, eksiltili cümle. *krş. tolımsız söylem.*

oñaşalğan müşe (оңашаланған мүше): bağımsız öge.

oñaşalğan ayqındawıñtı söylemder (оңашаланған айқындауышты сөйлемдер): bağımsız cümleler.

oñaşalğan müşe (оңашаланған мүше): bağımsız öge.

orın tärтіbi arqılı baylanısuw (орын тәртібі арқылы байланысу): sıralanma düzeni vasıtasıyla bağlanma; sıralı bağlanma.

ortaq bastawıñ (ортақ бастауыш): ortak özne.

ortaq bayandawıñ (ортақ баяндауыш): ortak yüklem.

ortaq tolıqtawıñ (ортақ толықтауыш): ortak tamamlayıcı; ortak tümleç.

ortaq töl söz (ортақ төл сөз): ortak aktarma cümlesi.

Ö

ötiniş türde tilekti söylem (өтініш түрде тілекті сөйлем): rica türünde dilek

cümlesi.

özekti müşelenüw (өзекті мүшелену): ana (temel) cümlelerin ögeleri.

P

pısıqtawısh: zarf tımleci; zarf soylu tımlec.

pısıqtawısh bağıniñqı söylem (пысықтауыш бағыныңқы сөйлем): zarf yan cümlesi. *krş. adverbialdı bağıniñqı söylem; kösemşeli oralım.*

predikat (предикат): yüklem. *krş. bayandawısh; bayanşı müşe.*

R

reduplikatsiya (редупликация): ikileme.

ritorikalıq suraq söylemi (риторикалық сұрақ сөйлемі): edebî soru cümlesi.

S

sabaqtasa baylanısuw (сабақтаса байланысу): yan cümleyle bağlanma; yan cümleli bağlantı.

sabaqtas qurmalas söylem (сабақтас құрмалас сөйлем): temel ve yan yargılı birleşik cümle.

salalasa baylanısqan söz tirkesteri (салаласа байланысқан сөз тіркестері): sıralı-bağlı bağlanan kelime grupları.

salalasa baylanısuw (салаласа байланысу): sıralı-bağlı bağlanma.

salalası qurmalas söylem (салалас құрмалас сөйлем): sıralı-bağlı birleşik cümle; sıralı birleşik cümle.

salıstırma bağıniñqılı sabaqtas söylem (салыстырма бағыныңқылы сабақтас сөйлем): karşılaştırma bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. salıstırmalı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; salıstırmalı sabaqtas qurmalas söylem; salıstırmalı sabaqtas söylem.*

salıstırmalı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem (салыстырмалы бағыныңқы сабақтас құрмалас сөйлем): karşılaştırma bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. salıstırma bağıniñqılı sabaqtas söylem; salıstırmalı sabaqtas qurmalas söylem; salıstırmalı sabaqtas söylem.*

salıstırmalı sabaqtas qurmalas söylem (салыстырмалы сабақтас құрмалас сөйлем): karşılaştırma bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. salıstırma bağıniñqılı sabaqtas söylem; salıstırmalı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; salıstırmalı sabaqtas söylem.*

salıstırmalı sabaqtas söylem (салыстырмалы сабақтас сөйлем): karşılaştırma bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. salıstırma bağıniñqılı sabaqtas söylem; salıstırmalı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; salıstırmalı sabaqtas qurmalas söylem.*

salıstırmalı salalası qurmalas söylem (салыстырмалы салалас құрмалас сөйлем): karşılaştırma bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; karşılaştırma bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. ayırıñqılı salalası söylem; salıstırmalı salalası söylem; talğama*

salalas söylem; talğawlı salalas qurmalas söylem.; talğawlı salalas söylem; talğawlıq salalas söylem.

salıstırmalı salalas söylem (салыстырмалы салалас сөйлем): karşılaştırma bildiren sıralı-bağlı cümle; karşılaştırma bildiren sıralı cümle. *krş. ayırınqı salalas söylem; salıstırmalı salalas qurmalas söylem; talğama salalas söylem; talğawlı salalas qurmalas söylem; talğawlı salalas söylem; talğawlıq salalas söylem.*

san esim men zat esim tirkesi (сан есім мен зат есім тіркесі): /sayı ismi/ + /isim/'den oluşan kelime grubu; sayı grubu.

san esimdi etistik tirkesteri (сан есімді етістік тіркестері): /sayı ismi/ + /fiil/'den oluşan kelime grubu; sayı isimli birleşik fiil grubu.

san esimdi söz tirkesi (сан есімді сөз тіркесі): sayı isimli kelime grubu; sayı grubu.

san esim men zat esimnen tirkesken tizbekte orın tärkibi arqılı etistikpen qabısa tirkesteri (сан есім мен зат есімнен тіркескен тізбектер орын тәркібі арқылы етістікпен қабыса тіркестері): sayı ve ismin birbiri ardınca gelmesi vasıtasıyla oluşan fiilli tamlamalar; /sayı ismi/ + /isim/ + /fiil/'den oluşan kelime grubu; sayı isimli birleşik fiil grubu.

sapalıq anıqtawıš (сапалық анықтауыш): niteleyen; tamlayan.

satılı köp bağıniñqılı sabaqtas (сатылы көп бағыныңқылы сабақтас): çok kademeli yan cümleden oluşan birleşik cümle; çok yan cümleli birleşik cümle.

sebeq bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem (себеқ бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем): sebeq bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. sebeq bağıniñqılı sabaqtas söylem; sebeq pısqıtawıš bağıniñqı; sebeq pısqıtawıšınıñ bağıniñqısı; sebepti sabaqtas qurmalas söylem; sebepti salalas qurmalas söylem.*

sebeq bağıniñqılı sabaqtas söylem (себеқ бағыныңқылы сабақтас сөйлем): sebeq bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. sebeq bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; sebeq pısqıtawıš bağıniñqı; sebeq pısqıtawıšınıñ bağıniñqısı; sebepti sabaqtas qurmalas söylem; sebepti salalas qurmalas söylem.*

sebeq pısqıtawıš (себеқ пысықтауыш): sebeq bildiren zarf tümleci.

sebeq pısqıtawıš bağıniñqı (себеқ пысықтауыш бағыныңқы): sebeq zarflı yan cümle; sebeq yan cümlesi. *krş. sebeq bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; sebeq bağıniñqılı sabaqtas söylem; sebeq pısqıtawıšınıñ bağıniñqısı; sebepti sabaqtas qurmalas söylem; sebepti salalas qurmalas söylem.*

sebeq pısqıtawıšınıñ bağıniñqısı (себеқ пысықтауышының бағыныңқысы): sebeq zarflı yan cümle; sebeq yan cümlesi. *krş. sebeq bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; sebeq bağıniñqılı sabaqtas söylem; sebeq pısqıtawıš bağıniñqı; sebepti sabaqtas qurmalas söylem; sebepti salalas qurmalas söylem.*

sebeq-saldar bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem (себеқ-салдар бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем): sebeq-sonuç bildiren yan cümleli birleşik cümle.

sebeр-saldar jalğawlıqtı salalas söyleм (себеп-салдар жалғаулықты салалас сөйлем): sebeр-sonuç edatlarıyla bağlanmış sıralı-bağlı cümle.

sebeр-saldar sabaqtas qurmalas söyleм (себеп-салдар сабақтас құрмалас сөйлем): sebeр-sonuç bildiren yan cümleli birleşik cümle.

sebeр-saldar salalas qurmalas söyleм (себеп-салдар салалас құрмалас сөйлем): sebeр-sonuç bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; sebeр-sonuç bildiren sıralı birleşik cümle.

sebeр-saldar / sebeptes salalas qurmalas söyleм (себеп-салдар / себеptes салалас құрмалас сөйлем): sebeр-sonuç / sebepteslik bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; sebepteslik bildiren sıralı birleşik cümle.

sebeptes salalas söyleм (себеptes салалас сөйлем): sebepteslik bildiren sıralı-bağlı cümle; sebepteslik bildiren sıralı cümle.

sebepti sabaqtas qurmalas söyleм (себеpti сабақтас құрмалас сөйлем): sebeр bildiren yan cümleli birleşik cümle; sebeр yan cümleli birleşik cümle. *krş. sebeр bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söyleм; sebeр bağıniñqılı sabaqtas söyleм; sebeр pısıqtawısqı bağıniñqı; sebeр pısıqtawısqınıñ bağıniñqısı; sebepti salalas qurmalas söyleм.*

sebepti salalas qurmalas söyleм (себеpti салалас құрмалас сөйлем): sebeр bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; sebeр bildiren sıralı birleşik cümle.

septik jalğawlar arqılı baylanısuw (септік жалғаулар арқылы байланысу): hâl ekleri vasıtasıyla bağlanma.

sın esim men zat esim tirkesi (сын esim мен зат esim tirkesi): /sıfat/ + /isim/' den oluşаn kelime grubu; sıfat tamlaması grubu.

sın esimdi etistik tirkesteri (сын esimді etistik tirkesteri): /sıfat/ + /fiil/' den oluşаn kelime grubu; sıfatlı birleşik fiil grubu.

sın esimdi söz tirkesi (сын esimді söz tirkesi): sıfatlı kelime grubu; sıfat tamlaması grubu.

sın pısıqtawısqınıñ bağıniñqısı (сын пысықтаушының бағыныңқысы): durum zarflı yan cümle; durum yan cümlesi. *krş. amal bağıniñqı sabaqtas söyleм; amal (qıymıl-sın) bağıniñqı sabaqtas qurmalas söyleм; atawlı sabaqtas qurmalas söyleм; qıymıl-sın bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söyleм; qıymıl-sın bağıniñqılı sabaqtas söyleм.*

siltew esimdigi men zat esim tirkesi (сілтеу esimдігі мен зат esim tirkesi): іşaret zamiri ve isimden oluşаn kelime grubu; zamir grubu.

siltew bağıniñqılı sabaqtas söyleм (сілтеу бағыныңқылы сабақтас сөйлем): іşaret bildiren yan cümleli birleşik cümle; іşaret yan cümleli birleşik cümle. *krş. siltewli sabaqtas qurmalas söyleм; siltew sabaqtas söyleм.*

siltewli sabaqtas qurmalas söyleм (сілтеулі сабақтас құрмалас сөйлем): іşaret bildiren yan cümleli birleşik cümle; іşaret yan cümleli birleşik cümle. *krş. siltew bağıniñqılı sabaqtas söyleм; siltew sabaqtas söyleм.*

siltew sabaqtas söyleм (сілтеу сабақтас сөйлем): іşaret bildiren yan cümleli birleşik cümle; іşaret yan cümleli birleşik cümle. *krş. siltewli sabaqtas qurmalas söyleм;*

siltew baǵınıñqılı sabaqtas söylem.

sintaksis (синтаксис): sentaks, söz dizimi, cümle bilgisi.

sintaksistik kategoriyalar (синтаксистік категориялар): söz dizim ulamları; söz dizimsel kategoriler.

sintaksistik qatınastar (синтаксистік қатынастар): söz dizimsel ilişkililer.

sintaksistik qurılım (синтаксистік құрылым): söz dizimsel yapı.

sintaksistik oralımdar (синтаксистік оралымдар): söz dizimsel yan cümleler.

sintaksistik baylanıs (синтаксистік байланыс): söz dizimsel bağlanma.

sintaksistik birlik (синтаксистік бірлік): söz dizimsel biçimbirim.

sintaksistik maǵına (синтаксистік мағына): söz dizimsel anlam.

sintaksistik sinonimder (синтаксистік синонимдер): söz dizimsel eş anlamlılık.

sintaksistik taldaw (синтаксистік талдау): söz dizimsel çözümleme.

sintetikalıq baylanısuw täsili (синтетикалық байланысу тәсілі): sentetik bağlanma yöntemi; kelimelerin bireşimsel bağlanma biçimi.

söylem (сөйлем): cümle; tümce.

söylem jüyesi (сөйлем жүйесі): cümle sistemi.

söylem müşeleri (сөйлем мүшелері): cümle ögeleri.

söylemniñ birinǵay müşeleri (сөйлемнің бірыңғай мүшелері): cümlelerin ortak ögeleri.

söylemniñ dara müşesi (сөйлемнің дара мүшесі): cümlelerin basit ögesi.

söylemniñ kürdeli müşesi (сөйлемнің күрделі мүшесі): cümlelerin birleşik ögesi. *krş. söylemniñ üyirli müşesi.*

söylemniñ turlawlı müşeleri (сөйлемнің тұрлаулы мүшелері): cümlelerin temel ögeleri.

söylemniñ turlawsız müşeleri (сөйлемнің тұрлаусыз мүшелері): cümlelerin yardımcı ögeleri.

söylemniñ üyirli müşesi (сөйлемнің үйірлі мүшесі): cümlelerin birleşik ögesi. *krş. söylemniñ kürdeli müşesi.*

söylem sintaksisi (сөйлем синтаксисі): cümlelerin söz dizimi; cümle bilgisi.

söylem türleri (сөйлем түрлері): cümlelerin yapısal ve anlamsal türleri.

söz tirkesi (сөз тіркесі): sözcük grubu; kelime grubu. *krş. fraza.*

sözderdiñ baylanısuw täsilderi (сөздердің байланысу тәсілдері): kelimelerin bağlanma yöntemleri.

sözderdiñ baylanısuw formaları (сөздердің байланысу формалары): kelimelerin bağlanma şekilleri.

sözderdiñ orın tärtibi (сөздердің орын тәртібі): kelimelerin yer düzeni.

söz tirkeleriniñ bağıniñqı sıñarı (сөз тіркесінің бағыныңқы сыңары): kelime grubunun temel bileşeni.

söz tirkeleriniñ grammatikalıq maǵınası (сөз тіркесінің грамматикалық мағынасы): kelime gruplarının grammatikal anlamı.

söz tirkesi sintaksisi (сөз тіркесі синтаксисі): kelime gruplarının söz dizimi.

sub'ektisiz söylem (субъектісіз сөйлем): öznesiz cümle. *krş. jaqsız söylem; bastawıssız söylem.*

surawlı söylem (сұраулы сөйлем): soru cümlesi.

suylıñqı salalas söylem (сұйылыңқы салалас сөйлем): açıklama bildiren sıralı-bağlı cümle; açıklama bildiren sıralı cümle. *krş. anıqtamalı salalas qurmalas söylem; iliktes salalas qurmalas söylem; túsindirmeli salalas qurmalas söylem; túsindirmeli salalas söylem.*

Ş

şaqtas bağıniñqı söylem (шақтас бағыныңқы сөйлем): eş zamanlılık bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. irgeles sabaqtas qurmalas söylem; mezgildes bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem; üdetpeli sabaqtas söylem.*

şarttı bağıniñqı (шартты бағыныңқы): şartlı yan cümle; şart yan cümlesi. *krş. şarttı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqı sabaqtas söylem; şarttı ray tulǵalı oralım; şarttı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı sabaqtas söylem.*

şarttı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem (шартты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем): şart bildiren yan cümleli birleşik cümle; şartlı birleşik cümle. *krş. şarttı bağıniñqı; şarttı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqı sabaqtas söylem; şarttı ray tulǵalı oralım; şarttı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı sabaqtas söylem.*

şarttı bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem (шартты бағыныңқы сабақтас құрмалас сөйлем): şart bildiren yan cümleli birleşik cümle, şartlı birleşik cümle. *krş. şarttı bağıniñqı; şarttı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqı sabaqtas söylem; şarttı ray tulǵalı oralım; şarttı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı sabaqtas söylem.*

şarttı bağıniñqı sabaqtas söylem (шартты бағыныңқы сабақтас сөйлем): şart bildiren yan cümleli birleşik cümle, şartlı birleşik cümle. *krş. şarttı bağıniñqı; şarttı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı ray tulǵalı oralım; şarttı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı sabaqtas söylem.*

şarttı ray tulǵalı oralım (шартты рай түлғалы оралым): şart kipli yan cümle; şart bildiren yan cümle; şartlı yan cümle. *krş. şarttı bağıniñqı; şarttı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqı sabaqtas söylem; şarttı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı sabaqtas söylem.*

şarttı sabaqtas qurmalas söylem (шартты сабақтас құрмалас сөйлем): şart bildiren yan cümleli birleşik cümle, şartlı birleşik cümle. *krş. şarttı bağıniñqı; şarttı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqı sabaqtas söylem; şarttı ray tulǵalı oralım; şarttı sabaqtas söylem.*

şarttı sabaqtas söylem (шартты сабақтас сөйлем): şart bildiren yan cümleli birleşik cümle; şartlı birleşik cümle. *krş. şarttı bağıniñqi; şarttı bağıniñqılı sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqi sabaqtas qurmalas söylem; şarttı bağıniñqi sabaqtas söylem; şarttı ray tulğalı oralım; şarttı sabaqtas qurmalas söylem.*

şarttı salalas qurmalas söylem (шартты салалас құрмалас сөйлем): şart bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; şart bildiren sıralı birleşik cümle.. *krş. şarttı salalas söylem*

şarttı salalas söylem (шартты салалас сөйлем): şart bildiren sıralı-bağlı cümle; şart bildiren sıralı cümle. *krş. şarttı salalas qurmalas söylem.*

şığıs jalğawlı söz tirkesi (шығыс жалғаулы сөз тіркесі): ayrılma hâli ekli kelime grubu.

şılawlar arqılı baylanısuw (шылаулар арқылы байланысу): edatlar vasıtasıyla bağlanma; edatlı bağlanma.

T

taqırıptı sabaqtas söylem (тақырыпты сабақтас сөйлем): ilgi bildiren yan cümleli birleşik cümle.

talğama salalas söylem (талғама салалас сөйлем): karşılaştırma bildiren sıralı-bağlı cümle; karşılaştırma bildiren sıralı cümle. *krş. ayırıñqi salalas söylem; salıstırmalı salalas qurmalas söylem; salıstırmalı salalas söylem; talğawlı salalas qurmalas söylem; talğawlı salalas söylem; talğawlıq salalas söylem.*

talğawlı salalas qurmalas söylem (талғаулы салалас құрмалас сөйлем): karşılaştırma bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; karşılaştırma bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. ayırıñqi salalas söylem; salıstırmalı salalas qurmalas söylem; salıstırmalı salalas söylem; talğama salalas söylem; talğawlı salalas söylem; talğawlıq salalas söylem.*

talğawlı salalas söylem (талғаулы салалас сөйлем): karşılaştırma bildiren sıralı-bağlı cümle; karşılaştırma bildiren sıralı cümle. *krş. ayırıñqi salalas söylem; salıstırmalı salalas qurmalas söylem; salıstırmalı salalas söylem; talğama salalas söylem; talğawlı salalas qurmalas söylem; talğawlıq salalas söylem.*

talğawlıq salalas söylem (талғаулық салалас сөйлем): karşılaştırma bildiren sıralı-bağlı cümle; karşılaştırma bildiren sıralı cümle. *krş. ayırıñqi salalas söylem; salıstırmalı salalas qurmalas söylem; salıstırmalı salalas söylem; talğama salalas söylem; talğawlı salalas qurmalas söylem; talğawlı salalas söylem.*

tañırqawlı suraq söylemi (таңырқаулы сұрақ сөйлемі): şaşırtıcı soru cümlesi; şaşırtmalı soru cümlesi.

täweldik jalğawı arqılı baylanısuw (тәуелдік жалғауы арқылы байланысу): iyelik eki vasıtasıyla bağlanma.

tilekti söylem (тілекті сөйлем): dilek cümlesi; istek cümlesi.

tirkес salalas qurmalas söylem (тіркес салалас құрмалас сөйлем): eş zamanlılık bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; eş zamanlılık bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. kezektes salalas qurmalas söylem; kezektes salalas söylem; mezgildes salalas*

qurmalas söylem; mezgildes salalas söylem; tirkesti salalas qurmalas söylem.

tirkesti salalas qurmalas söylem (тіркесті салалас құрмалас сөйлем): eş zamanlılık bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; eş zamanlılık bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. kezektes salalas qurmalas söylem; kezektes salalas söylem; mezgildes salalas qurmalas söylem; mezgildes salalas söylem; tirkes salalas qurmalas söylem.*

tolıq söylem (толық сөйлем): tam cümle; dolu cümle; ögeleri eksiksiz cümle. *krş. tolımdı söylem.*

tolıqtawısh (толықтауыш): tamamlayıcı, tümleyen; tümleç; nesne ve yer tamlayıcısını içine alan isim soylu tümleç.

tolıqtawısh bağınlıqı söylem (толықтауыш бағыныңқы сөйлем): nesne yan cümlesi.

tolımdı söylem (толымды сөйлем): tam cümle; dolu cümle; ögeleri eksiksiz cümle. *krş. tolıq söylem.*

tolımsız söylem (толымсыз сөйлем): kesik cümle, eksilteli cümle. *krş. olqı söylem.*

töl söz (төл сөз): aktarma cümlesi.

tölew söz (төлеу сөз): uyarılama cümlesi.

tsitat (цитат): iktibas, alıntı.

turaqtı söz tirkesi (тұрақты сөз тіркеci): kalıplaşmış kelime grubu; deyimleşmiş kelime grubu.

turlawlı müşe (тұрлаулы мүше): temel öge; ana unsur.

turlawsız müşe (тұрлаусыз мүше): yardımcı öge; yardımcı unsur.

tuwra tolıqtawısh (тура толықтауыш): düz tümleç; nesne.

tuıyq etistikti söylem (тұйық етістікті сөйлем): çekimsiz (matar) fiilli cümle.

tüsindirmeli sabaqtas söylem (түсіндірмелі сабақтас сөйлем): açıklama bildiren yan cümleli birleşik cümle.

tüsindirmeli salalas qurmalas söylem (түсіндірмелі салалас құрмалас сөйлем): açıklama bildiren sıralı-bağlı birleşik cümle; açıklama bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. anıqtamalı salalas qurmalas söylem; iliktes salalas qurmalas söylem; suıylıñqı salalas söylem; tüsindirmeli salalas söylem.*

tüsindirmeli salalas söylem (түсіндірмелі салалас сөйлем): açıklama bildiren sıralı-bağlı cümle; açıklama bildiren sıralı cümle. *krş. anıqtamalı salalas qurmalas söylem; iliktes salalas qurmalas söylem; suıylıñqı salalas söylem; tüsindirmeli salalas qurmalas söylem.*

tüydekti tirkes (түйдекті тіркеci): birleşik kelime grupları.

U

uran söz (ұран сөз): ünlem.

uqsatuw bağınlıqılı sabaqtas söylem (ұқсату бағыныңқылы сабақтас сөйлем): benzetme bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. uqsastı sabaqtas söylem.*

uqsastı sabaqtas söylem (ұқсасты сабақтас сөйлем): benzetme bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. uqsatuw baǵınıñqılı sabaqtas söylem.*

Ü

üdetpeli sabaqtas söylem (үдетпелі сабақтас сөйлем): eş zamanlılık bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. irgeles sabaqtas qurmalas söylem; mezgildes baǵınıñqılı sabaqtas qurmalas söylem; şaqtas baǵınıñqılı söylem.*

üdetpeli salalas qurmalas söylem (үдетпелі салалас құрмалас сөйлем): süreklilik bildiren sıralı-baǵlı birleşik cümle; süreklilik bildiren sıralı birleşik cümle. *krş. birtectes salalas qurmalas söylem; iñǵaylas salalas qurmalas söylem; irgeli salalas qurmalas söylem; jayıñqılı salalas söylem; jıyılıñqılı salalas söylem; qıyısaw birinǵay salalas qurmalas söylem.*

ügit (aql) türde tilekti söylem (үгіт (ақыл) түрде тілекті сөйлем): nasihat türünde dilek cümlesi.

ülektes baǵınıñqılı sabaqtas söylem (үлектес бағыныңқылы сабақтас сөйлем): eşitlik bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. ülektes sabaqtas qurmalas söylem; ülestes sabaqtas söylem.*

ülektes sabaqtas qurmalas söylem (үлектес сабақтас құрмалас сөйлем): eşitlik bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. ülektes baǵınıñqılı sabaqtas söylem; ülestes sabaqtas söylem.*

ülestes sabaqtas söylem (үлектес сабақтас сөйлем): eşitlik bildiren yan cümleli birleşik cümle. *krş. ülektes baǵınıñqılı sabaqtas söylem; ülektes sabaqtas qurmalas söylem.*

üsteme buwındı qos söz (үстеме буынды қос сөз): pekiştirmeli ikileme.

üstewli etistik tirkesteri (үстеулі етістік тіркестері): /zarf/ + /fiil/'den oluşan kelime grupları; zarflı birleşik fiil grubu. *krş. üstew men etistik tirkesteri.*

üstewli söz tirkesi (үстеулі сөз тіркесі): zarflı kelime grubu; tamlayanı zarf olan kelime grubu; zarf tamlaması grubu.

üstew men etistik tirkesteri (үстеу мен етістік тіркестері): /zarf/ + /fiil/'den oluşan kelime grupları; zarflı birleşik fiil grupları. *krş. üstewli etistik tirkesteri.*

üyirli bastawış (үйірлі бастауыш): birleşik özne. *krş. kürdeli bastawış; qosarlı bastawış.*

üyirli bayandawış (үйірлі баяндауыш): birleşik yüklem. *krş. kürdeli bayandawış; qosarlı bayandawış.*

Z

zat esimdi etistik tirkesteri (зат есімді етістік тіркестері): /isim/ + /fiil/'den oluşan kelime grupları; isimli birleşik fiil grubu.

zat esimdi tirkester (зат есімді тіркестер): isimli kelime grupları; isim tamlaması grupları.

Sonuç

Biz çalışmamızda Kazak Türkçesinin söz dizimi terimlerini Ahmet Baytursunoğlu tarafından 1925 yılında hazırlanan “Til-Qural III (Söylem Jüyesi ve Türleri)” adlı kitapla başlattık. Bu tarihten itibaren günümüze kadar söz dizimi üzerine hazırlanmış ya da söz diziminden bahsedilmiş pek çok kitabı incelemek suretiyle bu söz dizimi terimleri sözlüğünü hazırladık. İnceleme sırasında 420 terime rastladık. Terimlerle ilgili tarama yaptığımız eserlere makalenin sonunda yer verdik.

İncelenen eserlerde kullanılan terimler çoğunlukla Kazak Türkçesine ait terimlerdir. Bununla birlikte terimlerin bir kısmı; Arapça, Farsça, Rusça ve Rusça aracılığıyla Kazak Türkçesine girmiş Latince kelimelerden oluşmaktadır. Tespit ettiğimiz terimlerin dillere göre dağılımını bir fikir vermesi açısından aşağıda dikkatlere sunuyoruz.

Toplam Terim Sayısı: 420 %100

Kazakça Terimler: 365 %86

Yabancı Asıllı Terimler: 6 %2

Karma Dil Özelliği Gösteren Terimler: 49 %12

Karma dil özelliği gösteren terimlerin açılımı aşağıdaki gibidir:

Yabancı Sözcük + Kazakça Sözcük: 2 %0.47

Yabancı Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük: 3 %0.71

Yabancı Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük: 2 %0.47

Yabancı Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük: 4 %0.95

Yabancı Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük: 3 %0.71

Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Kazakça Sözcük: 14 %3.33

Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Kazakça Ek + Kazakça Sözcük: 1 %0.23

Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük: 6 %1.42

Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük: 3 %0.71

Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Yabancı Sözcük + Kazakça Ek: 1 %0.23

Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük: 1 %0.23

Kazakça Sözcük + Yabancı Sözcük + Kazakça Ek: 1 %0.23

Kazakça Sözcük + Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Kazakça Sözcük: 1 %0.23

Kazakça Sözcük + Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük: 2 %0.47

Kazakça Sözcük + Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük: 1 %0.23

Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Yabancı Sözcük + Kazakça Ek: 2 %0.47

Kazakça Sözcük + Kazakça Sözcük + Yabancı Sözcük + Kazakça Ek + Kazakça Sözcük: 2 %0.47

Kazak Türkçesi, Türk dilinin söz varlığı açısından en zengin lehçelerinden birisidir. Yaptığımız bu çalışma aynı zamanda Kazak Türkçesinin dilbilgisi terimi üretiminde ne kadar ileri düzeyde olduğunu da göstermiş olmaktadır. Türk lehçelerinin, sadece dilbilgisi veya dilbilim terimlerine değil hayatın bütün alanında karşımıza çıkan terimlere çok rahat bir şekilde Türkçe karşılıklar bulabileceği ortadadır. Kullandığımız terimlerin yerli olması dil-kültür-bilim gelişmişliğine büyük katkı sağlayacaktır.

Taranan Kaynaklar ve Kaynakça

ÄBİLQAYEV, Asxat (1956), **Qazaq Tilindegi Töl Söz ben Tölew Söz**, Almatı: Qazaqtñ Memlekettik Oquw-Pedagogika Baspası.

ÄBİLQAYEV, Asxat (1963), **Qazirgi Qazaq Tilindegi Jay Söylem Türleri**, Almatı: QazmemOPB.

AMANJOLOV, Särsen (1940), **Qazaq Tili Ğılımiy Sintaksisiniñ Qısqaşa Kursı**, Almatı,

AMANJOLOV, Särsen (2008), **Qazaq Ädebiy Tili Sintaksisiniñ Qısqaşa Kursı**, Pavlodar: S, Torayğirov Atındağı Pavlodar Memlekettik Universiteti.

AMANJOLOV, Särsen, ÄBİLQAYEV, Asxat (1991), **Qazaq Tili (Sintaksis)**, Almatı.

AMANJOLOV, Särsen, SAWRANBAYEV Niğmet (1939), **Qazaq Tiliniñ Grammatikası II - Sintaksis**, Almatı: Qazaq Memlekettik Baspası.

ÄMİROV, Raqış Sätuli (1983), **Jay Söylem Sintaksisi**, Almatı: Mektep Baspası.

AQKÖZOV, Ä., Ä. (2012), "Qarsı Mändi Qurmalas Söylemder", **Bulletin QazNu**, Filology Series, 3/(137), 262-265.

ARĞINOV, Xasen (1974), **Qazaq Tili Metodikası (Sintaksis, Punktuaitsiya)**, Alma-Ata: Mektep Baspası.

ARPABEKOV, Seytjapar (2004), **Qazaq Tili: Anıqtamalıq**, Almatı: Däwir Baspası.

AYTKAZİNA, T., D. (2013), **Qazaq Tili**, Pavlodar: Kereküw Baspası.

BALAQAYEV, Mäwlen (1940), **Qazaq Tiliniñ Grammatikası**, Almatı: Qazaq Memleket Baspası.

BALAQAYEV, Mäwlen (2007a), **Qazirgi Qazaq Tili**, Astana: Er-Däwlet Baspası.

BALAQAYEV, Mäwlen (2007b), **Qazaq Ädebiy Tili**, Almatı: Dayk-Press Baspası.

BALAQAYEV, Mäwlen, QORDABAYEV, Tölebay (1961), **Qazirgi Qazaq Tili Grammatikası - Sintaksis**, Almatı: Mektep Baspası.

BALAQAYEV, Mäwlen, QORDABAYEV, Tölebay (1971), **Qazirgi Qazaq Tili Grammatikası - Sintaksis**, Almatı: Mektep Baspası.

BALAQAYEV, Mäwlen, SAYRAMBAYEV, Talğat (1997), **Qazirgi Qazaq Tili (Söz Tirkesi Men Jay Söylem Sintaksisi)**, Almatı: Sanat Baspası.

BALCI, Onur (2010), "Kazak Türkçesinin Ses ve Şekil Bilgisi Terimleri", **The Journal of Academic Social Science Studies, JASSS**, Volume 3, Summer, Issue 1, p. 61-75.

BAYTURSINOV, Ahmet (1925), **Til-Qural III (Söylem Jüyesi ve Türleri)**, Kızılorda.

BEGALİYEV, Ğali (1941), **Qurmalas Söylem (Oquwşılarga Kömekşi Material)**, Almatı: Birlesken Qazaq Memleket Baspası.

BEKMAĞANBETOVA, G., Ş. (2015), "Qurmalas Söylem Komponentteriniñ Özindik Ereşelikleri", (<http://group-global.org/ru/publication/23433-kurmalas-soylem-komponentterinin-ozindik-erekshelikleri>) (Erişim Tarihi: 15.02.2018).

BEKTUROV, Şäbiken Kärıbayulı (2006), **Qazaq Tili (Leksika - Fonetika - Morfologiya - Sintaksis)**, Almatı: Atamura Baspası.

BEKTUROV, Şäbiken Kärıbayulı, BEKTUROVA, Ardaq Şabkenovna (2008), **Qazaq Tili (AnaTili Deñgeyinde Üyretüw Quralı)**, Almatı: Atamura Baspası.

BİRAY, Nergis vd. (2015), **Çağdaş Kazak Türkçesi (Ses, Şekil, Cümle Bilgisi, Metinler)**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

BURABAYQIZI, Şıntasova Gülzat (2013), **Qazaq Til Bilimindegi Qurmalas Söylem Teoriyasınıñ Damuwı**, Kızılorda: Qorqıt Ata Atındağı Kızılorda Memlekettik Universiteti, Filologiya Fakulteti, Qazaq Tili Men Ädebiyeti jäne Jurnalistika Kafedrası (Dissertatsiya Referatı).

BÜRKİT, O., ERJANOVA, U., ÖMİRZAQOV B. (2012), **Qazirgi Qazaq Tiliniñ Grammatikalıq Qurılımu: Morfologiya jäne Sintaksis (Oquw-Ädstemelik Qural)**, Oral: M. Ötemisov Atındağı BQMU Baspa Ortalığı.

ÇELİK ŞAVK, Ülkü (2001), **Türkçe - Kazakça - Karakalpakça - Rusça - İngilizce Karşılaştırmalı Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Berkay Matbaacılık.

ESENOV, Qayırbolat (1969), **Qazirgi Qazaq Tilindegi Şarttı Jäne Qarsılıqtı Bağınıñqı Söylemder**, Almatı,

ESENOV, Qayırbolat (1982), **Sabaqtas Qurmalas Söylemniñ Qurılısı**, Almatı: Ğılım Baspası.

ESENOV, Qayırbolat (2010), **Qazaq Tilindegi Kürdelengen Söylemder**, Pavlodar: S. Torayğırov Atındağı Pavlodar Memlekettik Universiteti Baspası.

GÜRSOY NASKALİ, Emine (1997), **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HASENOVA, A, N, (2012), "Qıymıl Esimdi Sabaqtas Qurmalas Söylemder", **Vestnik QazNU Seriya Filologičeskaya**, 1(135), 185-190.

HATİBOĞLU, Vecihe (1972), **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ankara.

HENGİRMEN, Mehmet (1999), **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Engin Yayınları.

ISQAQOV, Axmediy (1992), **Qazaq Tili**, Almatı: Ravan Baspası.

ISQAQOV, Axmediy, WÄLİ, Nurgeldi (Ed.) (2006), **Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi 1-15**, Almatı: Arıs Baspası.

JANUZAKOV, T. (Red.) (2008), **Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi**, Almatı: Dayk-Press.

JİYENBAYEV, Seyil Sarıqulu (1940), **Söylemniñ Tınıs Belgileri**, Alma-Ata: Qazaq Memleket Baspası.

JİYENBAYEV, Seyil Sarıqulu (1941a), **Sintaksis Mäseleleri (Qurmalas Söylemniñ Taptastırılıwı Tuwralı)**, Almatı.

JİYENBAYEV, Seyil Sarıqulu (1941b), **Qazaq Tiliniñ Motodikası**, Almatı: Qazaqtıñ Birikken Memlekettik Baspası.

JUBANULLI, Qudaybergen (1936), **Qazaq Tiliniñ Programması**, Almatı: Qazaqstan Baspası.

JUBANULLI, Qudaybergen (2013), **Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri I**, Almatı: Abzal-Ay Baspası.

KENESBAYEV, S., JANUZAKOV, T. (1966), **Russko-Kazahskiy Slovar Lingvističeskih Terminov**, Alma-Ata: Qazaq SSR'niñ Ğılım Baspası.

KENJEĞALİYEV, S, A., NURJANOVA, Q. (2012), "Qarsılıqtı Bağınıñqı Sabaqtas Qurmalas Söylemderdiñ Jasaluw Joldarı", **Qarağandı Universitetiniñ Xabarısı Filologiya Seriyası**, 1/(65), 15-21.

KOÇ, Kenan vd. (2003), **Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınları.

KOÇ, Kenan, DOĞAN, Oğuz (2004), **Kazak Türkçesi Grameri**, Ankara: Gazi Kitabevi.

KORKMAZ, Zeynep (2003), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

NURMAXANOVA, Äziyza Nurmaxanqızı (1971), **Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı: Mektep Baspası.

ORALBAYEVA, Nurjamal, ESENOV, Xairbolat, XAYRULLİNA, Safura Quzurgalievna (1989), **Qazaq Tilin Üyrenemiz**, Almata: Mektep Baspası.

ORALBAYEVA, Nurjamal, MADİNA, Ğainiy, ÄBİLQAYEV, Asxat (1982), **Qazaq Tili (Praktikalıq Kurs)**, Almatı: Mektep Baspası.

ORAZBAYEVA, Fawziya Şamşiyevna, SAĞİDOLDA, Gulğayza, QASIM, Balqiya, QOBILANOVA, Aygül, ESENOVA, Qalbıke, İSABEKOVA, Uldar, QASABEK, Qalamqas, BALTABAYEVA, Janbolat, MUXAMADİY, Quralay, RAXMETOVA, R., KÖPBEYEVA, J. (2005), **Qazirgi Qazaq Tili - Oquw Quralı**, Almatı: Print-S Baspası.

QALİYEV, Ğabdolla (2005), **Til Bilimi Terminderiniñ Tüsindirme Sözdigi**, Almatı: Sözdik-Slovar'.

QORDABAYEV, Tolewbay (1995), **Qazaq Tilindegi Qurmalas Söylemder Sintaksisi (Oquw Quralı)**, Almatı: Sanat Baspası.

SÄDUWAQASULI, Jeñis (2008), **Tildik Taldaw Türleri (Ädistemelik Qural)**, Qızılorda: ASU Baspa Üyi.

SAĞINDIQUULI, Beken (2002), **Qurmalas (Aralas) Söylem Türleri Teoriyalıq Negizderi**, Pavlodar: S, Torayğirov Atındağı PMU.

SAĞINDIQUULI, Beken (2006a), **Qurmalas (Aralas) Söylem Türleri Teoriyalıq Negizderi**, Pavlodar: S, Torayğirov Atındağı PMU.

SAĞINDIQUULI, Beken (2006b), **Qazaq Tili Tağılım men Tanım**, Kereku-Novosibir: Taler-Press Baspası.

SAĞINDIQUULI, Beken (2010), **Qazaq Sintaksisiniñ Mäseleleri**, Pavlodar: PMPİ Baspası.

SAXIBEKQIZI, Rayxan İmaxanbet (2013), **Axmet Baytursınulı Şığarmaları 3**, Almatı: El-Şejire Baspası.

SAYRAMBAYEV, Talğat (1991), **Söylemniñ Turlawlı Müşeleri**, Almatı: Qazaq Universiteti,

SAYRAMBAYEV, Talğat (2014), **Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri**, Almatı: Abzal-Ay Baspası.

SAYRAMBAYEV, Talğat, SAĞINDIQUULI, Beken (2007), **Qurmalas Söylemder Jüyesi**, Almatı: Qazaq Universiteti.

SEYİLBEK, İsayev (2014), **Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri**, Almatı: "Abzal-Ay" Baspası.

ŞAWKENOV, Q. (1996), **Sintaksis**, Almatı: Ana Tili Baspası.

TEKİN, Feridun (2012), "Kazak Dilinin Tarihi Grameri Adlı Eserden Kazakça Dilbilgisi Terimleri", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Aralık, 1996, Cilt: 1996/II, Sayı: 540, s. 717-721, Ankara: TDK Yayınları.

TELTİĞUL, Janna Orınbasarqızı (2012), **Qazaq Tiliniñ Tarixiy Grammatikası**, Almatı: MV-Print Baspası.

TOMANOV, Marxabat (1988), **Qazaq Tiliniñ Tarixiy Grammatikası**, Almatı: Mektep Baspası.

TOMANOV, Marxabat (1992), **Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı: Qazaq Universiteti Baspası.

TOPALOĞLU, Ahmet (1989), **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

TURIŞEV, Aymuxambet Qasımbayulı (2010), **Qazaq Ädebiy Tiliniñ Tarixi (Ädistemelik Nusqaw)**, Pavlodar: Kereküw Baspası.

VARDAR, Berke (2002), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayıncılık.

VARDAR, Berke vd., (1980), **Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

**BİLGİ EKONOMİSİ VE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ: YÜKSELEN
EKONOMİLER ÖRNEĞİ**
KNOWLEDGE ECONOMY AND FOREIGN TRADE AFFAIRS: THE INSTANCE
OF EMERGING ECONOMIES

YUNUS YÜCEL

Öğretim Görevlisi, Bayburt Üniversitesi Demirözü MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
yunusyucel@bayburt.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute

III/6, Ekim | October 2018, Erzurum

ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 27.03.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 16.04.2018
Sayfa | Pages : 33-55
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.48>

This article was checked by

BİLGİ EKONOMİSİ VE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ: YÜKSELEN EKONOMİLER ÖRNEĞİ*

Yunus YÜCEL

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 33-55

ÖZET

Son yıllarda dünya ekonomisi hızlı bir dönüşüm yaşayarak sanayi ekonomisinden bilgi ekonomisine doğru kaymaktadır. Bu ekonomide bilgi yeni bir üretim faktörü olarak üretim faktörleri arasında yerini almıştır. Bilginin ekonomik süreçte önem kazanması ekonomik faaliyetleri giderek daha bilgi yoğun hale getirmiştir. Ayrıca son zamanlarda dünya ticaretinde yaşanan serbestleşme olgusu dış ticaretin önem kazanmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, yükselen ekonomilerde bilgi ekonomisi göstergelerinin dış ticaret üzerine etkisi panel veri analizleri yöntemiyle incelenmiştir. Bu etkiyi incelemek için bilgi ekonomisinin göstergeleri olarak kabul edilen Ar-Ge faaliyetleri, patentler ve bilimsel yayınların her birinin dış ticaret üzerine etkisi araştırılmıştır. Bilgi ekonomisini oluşturan bu değişkenlerin çeşitli yıllar aralığındaki değerleri dikkate alınarak yükselen ekonomiler üzerinde beş ayrı ekonometrik model oluşturulmuştur. Yapılan analizler sonucunda uzun dönemde bilgi faktörünün yükselen ekonomilerde dışa bağımlılığı azalttığı ve rekabet gücünü artırdığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Bilgi ekonomisi, İnovasyon ve Panel veri analizleri

JEL Kodları: F14, O30, O33, C23

KNOWLEDGE ECONOMY AND FOREIGN TRADE AFFAIRS: THE INSTANCE OF EMERGING ECONOMIES

ABSTRACT

World economy has been witnessing a swift shift from industrial economy to knowledge economy in recent years. In this sense, knowledge is regarded as a new factor of production. It has gradually gained a significant position that intensifies economic activity. Moreover, the liberalisation of world trade has expanded the importance of foreign trade over time. This paper analyses the impact of knowledge economy on foreign trade in light of panel data analysing emerging economies. In order for the paper to examine the effect, the study is based on R&D activities, patents and scientific journals that signal for knowledge economy. Additionally, the paper goes to analyse the impact of this data collected from R&D activities, patents and scientific journals upon foreign economy. It sets five various economic models upon emerging economies by taking the variables of information economy in different period of times into account and data constraint. As results of the analysis, it has been observed that in the long run the information factor has been reduced external dependence in the emerging economies and increased competition power.

Keywords: Foreign trade, Knowledge economy, Innovation, Panel data analysis

JEL Classifications: F14, O30, O33, C23

* Bu makale, aynı başlıklı tezden türetilmiştir.

1. Giriş

İnsanoğlu yaşamını sürdürmek için hemcinslerine ihtiyaç duymaktadır. Aristo'nun tabiriyle insan sosyal bir hayvandır (zoon politikon). Tarihsel gelişim sürecinde insanoğlunun sosyal çevrede mesleki uzmanlaşması ve beşeri bilginin kümülatif artarak yeni nesillere aktarılması sosyal gelişmeyi ve medeniyetlerin ilerlemesini sağlamıştır. Bu süreç toplumların ilkel toplumdaki tarım toplumuna daha sonra sanayi toplumuna ve son aşamada ise bilgi toplumuna geçiş şeklinde özetlenebilir.

20. yy.in sonlarında başta ABD olmak üzere bazı gelişmiş ülkelerde hızlı bir büyüme ve düşük oranlı işsizlik görülmüştür. Yaşanan bu ekonomik başarının nedeninin bilgi ve teknoloji üretimine ait olduğu gözlenmiştir (Söylemez, 2001: 83-84). Telekomünikasyon ve iletişim araçlarındaki teknolojik gelişme küreselleşmenin daha da ivme kazanmasına yol açmıştır. Bilgi ekonomisi ve bilgi ekonomisinin gerekliliği küreselleşmenin etkisiyle gelişmekte olan ülkelere de hızlıca yayılmıştır. Erkan (1997) ise yerkürenin yeni bir toplumsal aşama olan bilgi toplumuna diğer aşamalara nispeten hızlı bir şekilde geçiş yaptığını ifade etmiştir.

Çalışmada ilk olarak bilgi ekonomisinden, bilgi ekonomisini temsil eden göstergelerden ve bilgi ekonominin dış ticaret üzerine etkisinden bahsedilmiştir ve daha sonra konuyla ilgili yapılan çalışmalar tetkik edilmiştir. Son bölümde ise literatür çalışmalarından esinlenerek ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir ve elde edilen bulgular tartışılmıştır.

2. Bilgi Ekonomisi ve Bilgi Ekonomisinin Göstergeleri

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde (BİT) meydana gelen ilerlemelerin ekonomiye yansımaları zamanla ekonomik yapıda dönüşümün yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönüşüme bilişim teknolojileri öncülük etmiştir. Böylece ekonomik yapı sanayi ekonomisinden bir adım ileri giderek yeni bir yapı içine girmiştir. Bu yeni ekonomik dönem E-ekonomi, dijital ekonomi, yeni ekonomi ve bilgi ekonomisi gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir (Şahin ve Şahin, 2006). Kavramlar arasında "*bilgi ekonomisi*" ifadesi literatürde ileri çıkmaktadır.

Bilgi ekonomisi kavramı literatürde ilk olarak Machlup tarafından kullanılmıştır (Taşçı, 2007). Bilgi toplumunda bilindik üretim faktörlerinin yanında bilgi de temel üretim faktörü olarak kabul edilir. Bilgiye dayalı üretim ilişkilerinin şekillendirildiği ekonomiye bilgi ekonomisi denir (Erkan vd., 2013: 49). Bilgi, diğer üretim faktörlerine kıyasla daha fazla akışkan bir özelliğe sahiptir. Böylece bilgi, bilişim sistemleri sayesinde hızlı bir şekilde taşınabilmekte ve paylaşılabilir. Bu sayede bilginin üretimde kullanılmasıyla verimlilikte olağanüstü artışlar yaşanabilmektedir (Erkan vd., 2013: 98).

Mikro iktisadi bakış açısıyla bilgi faktörünün üretimde verimlilik artışına neden olması makro iktisadi yorumlandığında ekonomik büyüme üzerindeki etkileri de kaçınılmaz olacaktır. Solow tipi klasik büyüme modellerinde büyümenin temel belirleyicisi fiziksel sermaye birikimi olarak tanımlanmış ancak zengin ülkeler ile

fakir ülkelerin sermaye birikimi arasında önemli farkların olmadığı ve bu nedenle büyüme farklılıklarının nedenleri sermaye stoku haricinde başka faktörlerden aranması gerekliliği görüşü literatürde hâkim olmaya başlamıştır. Geleneksel modele alternatif yeni büyüme modellerinde temel odak işgücünün verimliliği üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. İçsel Büyüme modelleri ise işgücünün etkinliğinin belirleyicilerini açıklamaya çalışmaktadır. Romer “*Ar-Ge Modelleriyle*”, Lucas ise “*Beşeri Sermaye Modelleriyle*” büyümenin içsel faktörlerini analiz etmektedir. Romer’in modelinde Ar-Ge harcamaları bilgi stokunu arttırarak büyüme üzerinde olumlu etkiler doğuracaktır. Hatta Romer’in modelinde ölçeğe göre artan getiriler bile söz konusu olabilecektir. Romer’in büyüme modelinde bilgi birikimi kamusal niteliktedir. Yani her zaman ulaşılabilir ve dışlayıcılığı yoktur. Lucas, Romer’in modelini geliştirerek büyüme modellerine beşeri sermaye birikimini de dâhil etmiştir. Beşeri sermaye birikimi ise dışlayıcı ve rekabetçi özelliğe sahiptir. Lucas modeline göre beşeri sermaye birikimine sahip olan ülkeler rakiplerinden farklılaşıp daha yüksek büyüme oranlarına sahip olabilecektir (Güvel, 2011).

Makalede, Adaçay (2007) çalışmasından hareketle bilgi ekonomisinin göstergeleri olarak Ar-Ge harcamaları, patent başvuruları ve bilimsel yayınlar dikkate alınmıştır. Bu göstergeler kısaca tanıtılacaktır.

2.1. Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri

Sanayi sonrası toplumda bilgi sadece üretim faktörleri arasında yerini almakla kalmayıp aynı zamanda diğer üretim faktörlerinden daha önemli hâle gelmiştir. Bilgi toplumunda bilginin odak nokta olması bilginin üretimini değerli hale getirmiştir. Böylece bilginin üretilmesinde kullanılan Ar-Ge faaliyetinin önemi artmıştır.

Önemi artan bu kavramı 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu şöyle tanımlamıştır: *Ar-Ge, bilim ve teknolojinin gelişmesini sağlayacak yeni bilgiler elde etmek veya mevcut olan bilgilerle yeni ürün, malzeme veya araçlar üretmek, yazılım üretimi dâhil olmak üzere yeni sistem, süreç veya hizmetler meydana getirmek ya da mevcut olanları gerçekleştirmek amacı ile yapılan düzenli çalışmalardır* (Özsağır, 2013: 211).

Ar-Ge göstergesi ülkelerin bilgi ekonomisi alanında ne kadarlık bir gelişme gösterdiğini ortaya koyar. Ayrıca bir ülke bilgi toplumunun teknolojik gereksinimlerini kendisi sağladığı ölçüde gelişmiş sayılacağı için ülkelerin gelişmişlik seviyeleri hakkında da bilgi verir (Ünal ve Seçilmiş, 2013).

Ar-Ge faaliyetinin boyutu incelenirken Ar-Ge harcamalarının Gayri Safi Millî Hasıla (GSMH) içindeki payına ve Ar-Ge harcamalarının sektörler arasındaki finans kaynakları dağılımına bakılabilir. GSMH içinde Ar-Ge harcamalarının oranı gelişmiş ülkelerde (GÜ) ve gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) farklılık arz eder. GÜ’de bu oranın yaklaşık olarak %3, GOÜ’de ise %3’ün altında kaldığı görülür. Ar-Ge harcamalarının sektörler arasındaki finans kaynakları dağılımı da GÜ ile GOÜ arasında farklılık arz eder. GÜ’de Ar-Ge faaliyetleri yeniliğe açık olan özel sektör

tarafından desteklenir. GOÜ’de ise özel sektörün finansal sorunlarından dolayı Ar-Ge kamu sektörü ve üniversiteler tarafından desteklenir (Atik, 2005: 74).

2.2. Patent Başvuruları

Bilgi ekonomisinde gösterge olarak kullanılacak diğer gösterge patentlerdir. Patent, buluş sahibinin buluş yaptığı ürününü belirli bir süre üretme, kullanma, satma veya ithal etme hakkıdır (<http://www.turkpatent.gov.tr>). Patent hakkının teknoloji transferi ve dış ticaret üzerine etkileri vardır (Yaşgöl, 2015: 51).

İnovasyon çıktısının en yaygın kullanılan ölçüsü patenttir (Jaumotte ve Pain, 2005: 20). Patent sayıları da Ar-Ge gibi bir ülkenin teknoloji yeteneğini gösteren bilgi ekonomisi göstergesidir. Fakat bu iki gösterge arasında farklılık vardır. Ar-Ge bir girdi göstergesi iken patent çıktı göstergesidir. Teknolojik yenilik amacıyla yapılan Ar-Ge’nin başarısı ilk etapta belirlenemez. Çünkü Ar-Ge teknolojik yeniliğin çıktı göstergesi değildir. Teknolojik yeniliği gerçekleştirmek için yapılacak Ar-Ge harcamalarının başarısız olabilme olasılığı da vardır. Sadece başarılı olan Ar-Ge projelerinin patent alma şansı olmasından ötürü patentlere çıktı gösterge denilebilir (Saygılı, 2003: 89).

2.3. Bilimsel Yayınlar

Bilgi ekonomisinde gösterge olarak kullanılacak üçüncü gösterge bilimsel yayınlardır. Bilimsel araştırmaları kazanç haline dönüştürmek için araştırmaların ve araştırma harcamalarının yeterli düzeyde olması gerekir.

2.4. Bilgi Ekonomisinin Dış Ticaret Üzerine Etkisi

21.yy.de internet sayesinde üreticiler ürünlerini daha kolay ve hızlı bir şekilde pazarlayabilmekte, tüketiciler ise bu ürünlere kolayca ulaşabilmektedirler. İnternet, ekonomik aktörlerin üretilen/tüketilen mallar hakkında bilgiye sıfır maliyetle ulaşılmasına ve asimetric bilgi minimize olmasına da imkân tanımaktadır. Firmalar, rakiplerinin ürettikleri ürünleri değerlendirebilme ve yeni ürünler üretebilme şansını elde ederler. Sınırların etkisizleştiği bu dönemde bilgi ekonomisi faktörlerinin dış ticaret üzerinde de önemli sonuçlar doğurduğu ve doğuracağı beklenmektedir.

Bilgi ekonomisi ile sınırlar ortadan kalkarak ürünler küresel ölçekte pazarlara girebilme şansına kavuşmaktadır. Ayrıca bu ekonomide önemli bir yeri olan internet aracılığıyla yeni bilgiler elde edilerek yeni ürünler ortaya koyabilme imkanı doğmaktadır (Yumuşak ve Özgür, 2007: 36). Yeni ürünler üretebilme ve küresel ölçekte pazarlara girebilme durumları üretimi, üretilen ürünün ihracatını ve dolayısıyla da diğer ülkelerin ithalatını etkilemektedir.

Çalışmanın ana temasını oluşturan bilgi ekonomisi kavramının göstergeleri arasında Ar-Ge yer alır. Teknoloji ise bu önemli göstergenin bir sonucudur. Günümüzde uluslararası piyasada rekabet gücünü belirlemede çok önemli bir pozisyona sahip olan teknoloji ile dış rekabet gücü artırılarak ihracat kapasitesi artırılır. Nihayetinde bir ülkenin ihracatı diğer ülke ve/veya ülkelerin ithalatı olduğu için, teknoloji dış ticaret üzerinde etkili olacaktır. Teknoloji yeni malların bulunmasına veya mevcut malların daha kaliteli ve ucuz bir şekilde üretilmesine

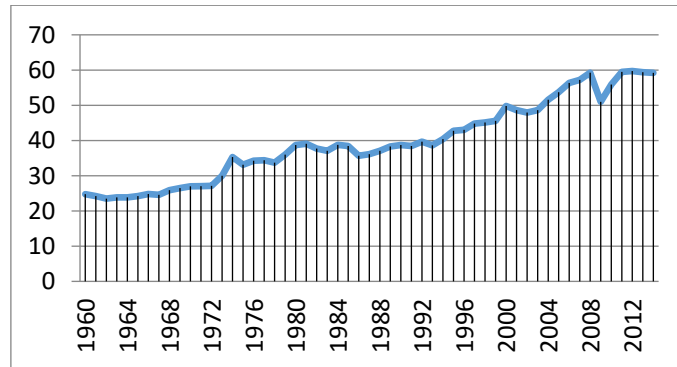
imkân tanyarak dış ticaret üzerinde etkili olabileceği gibi doğrudan teknolojinin kendisi de dış ticarete konu olabilir. Patent yasaları ile bir buluşun mülkiyet hakkı korunduğu için bu yeni teknolojiye ulaşmak ancak teknoloji transferi ile olacaktır (Seyidoğlu, 2009: 666-669). Teknoloji transferi ile ülkeler arasında teknoloji açığının kapatılabilmesi ve teknolojinin de nitelikli işgücü ile sağlanması dolayısıyla yeni dış ticaret teorilerinin konuyla ilgili olanlarından bahsederek konu daha genişletilebilir.

Nitelikli işgücü teorisine göre, nitelikli işgücüne sahip olan ülkeler üretimini genellikle bu faktöre bağlı olan mallarda uzmanlaşarak sağlayacak ve bu malların dış ticaretini yapacaktır (<http://www.cihandura.com/>). Bilgi toplumunda insanın mevcudiyetine bakıldığında nitelikli işgücü önemli bir yer arz etmektedir. İnsanın daha nitelikli, daha teknolojik bilgi ile donanımlı hâl alması, üretim üzerinde ve üretime konu olan malın ihracatı üzerinde etkili olacaktır.

Yeni dış ticaret teorileri arasında yer alan bir diğer teorem, Posner (1961) tarafından ortaya atılan teknoloji açığı hipotezidir. Buna teoriye göre, yeni bir mal veya üretim süreci bulan sanayileşmiş ülke söz konusu malın ilk ihracatçısı olacaktır. Fakat zamanla daha az gelişmiş ülkeler taklit, öğrenme vb. gibi nedenlerden dolayı bu teknolojiye erişeceklerdir ve ucuz emek gibi sebepler neticesinde de söz konusu yeniliği daha ucuza üreterek ihraç etmeye başlayacaklardır (Seyidoğlu, 2009: 101). Böylece teknolojik bilgi kaynaklı olarak üretilen bir ürün, ilk olarak buluşu yapılan ülkede üretilip ihraç edilirken, zamanla çeşitli nedenlerden dolayı daha az gelişmiş ülkelerde daha ucuza üretilip ihraç edilebilmektedir. Dolayısıyla da bilgi yoğun ürünler dış ticaret üzerinde etkili olacaktır.

BİT'lerde meydana gelen gelişme bilgisayar, cep telefonu ve internet ürünleri gibi teknolojik ürünlerin talebini artırmıştır. Lojistik ve iletişim alanındaki gelişmeler ise ticarete konu olabilecek malların envanterini genişletmiştir. Sınırların etkisizleşmesiyle talebi artan ürünlerin üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ülkelerde ihracat artışı yaşanması, rekabet gücü düşük ülkelerde ise ithalat talebinde artışın meydana gelmesi beklenmektedir. Aşağıdaki şekilde dünya ekonomilerinin yıllara dış ticaret hacminin GSYH'ya oranı verilmektedir.

Şekil 1: Yıllara Göre Dünya Dış Ticaret Hacmi

Kaynak: Dünya Bankası, 2016-06-17

1960'da dünya ihracatı ve ithalatının toplamının dünya GSYH'ya oranı %25'ler civarından 2014 yılı verilerine göre %60'lara kadar çıkmıştır. Böylesi bir artışın oluşmasında bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerin etkili olabileceği göz ardı edilemez.

Dolayısıyla şu şekilde iktisadi değişkenler arasında etkileşim kurulabilir: Ar-Ge faaliyetlerine ve bilimsel gelişmeye önem veren ülkeler yeni mallar icat ederek icat edilen malların patentlerine sahip olurlar ve bu malların doğal ihracatçısı konumuna geçerler.

3. Literatür Özeti

Çalışmanın bu bölümünde konu ile alakalı literatürdeki çalışmalar tetkik edilmiştir.

Özer ve Çiftçi (2009) çalışmalarında OECD ülkelerinde Ar-Ge harcamalarının genel ihracat, BİT ihracatı ve ileri teknoloji ihracatı üzerindeki etkisini panel veri tekniği ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda on dokuz OECD ülkesi için 1993-2005 dönemine ait analizlerde Ar-Ge harcamalarının genel ihracat ve ileri teknoloji ihracatı üzerindeki etkilerinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı, 1996-2005 dönemine ait analizde ise Ar-Ge harcamalarının BİT ihracatı üzerindeki etkisinin de pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucu elde edilmiştir.

Aktaş (2010) OECD ülkeleri için Ar-Ge harcamaları ile ithalat arasındaki ilişkiyi 1996-2008 dönemi için incelemiştir. Çalışmada panel veri analiz yöntemi kullanılarak ithalat ile Ar-Ge harcamaları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Yıldırım ve Kesikoğlu (2012) Türkiye'de Ar-Ge harcamaları ile ihracatarasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Türkiye için 1996-2008 dönemini ve 25 alt sektörü kapsayan panel veri seti oluşturulmuştur. Genelleştirilmiş momentler metodu (GMM) ve Wald testine dayanan nedensellik analizi sonucunda ihracatın Ar-Ge harcamalarına neden olmadığına ve Ar-Ge harcamalarından ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu vurgulanmıştır.

Göçer (2013) yüksek teknoloji ürün ihracatının dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi ile Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatı, BİT ihracatı, toplam ihracat ve iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada 1996-2012 dönemine ait verilerle yatay kesit bağımlılığı altında panel eş-bütünleşme ve panel nedensellik testleri ile beş ayrı model oluşturularak gelişmekte olan 11 Asya ülkesi için tahmin yapılmıştır. Çalışma sonucunda Ar-Ge harcamalarındaki artışın ekonomik büyüme, BİT ihracatı ve yüksek teknoloji ürün ihracatı üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı etkilerinin olduğu, Ar-Ge harcamalarının toplam mal ve hizmet ticaretini pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız etkilediği ve son olarak da yüksek teknoloji ürünü ihracatındaki artışın dış ticareti pozitif etkilediği fakat bu sonucun da istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirtilmiştir.

Özsağır ve Çütçü (2015), Türkiye'de 1980-2013 dönemi için inovasyonun belirleyicileri arasında kabul edilen patent sayıları ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi

araştırmışlardır. Yapılan Johansen eşbütünleşme testi sonucunda bu iki değişken arasında çift yönlü bir ilişki olduğu ve Vektör Hata Düzeltme Modeli sonucunda ise iki değişken arasında uzun dönemli ve yönü pozitif olan bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Yıldırım (2016), beş doğu Asya ülkesi ve Türkiye için 1996-2013 dönemi için patent sayısı ile ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada çeşitli eşbütünleşme testleri ve nedensellik analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda, ihracat ile patent sayıları arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğu ve hem patent sayılarındaki artışın ihracatı artırdığı hem de patent başvuru sayısındaki artışın ihracatı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bayraktutan ve Bıdırdı (2016) çalışmalarında GÜ ve GOÜ'lerde 1996-2012 dönemi için yüksek teknoloji imalat sanayi ihracatı üzerinde patent sayısının etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda uzun dönemde patent sayılarının GO ve GOÜ'lerde yüksek teknoloji ihracatını artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Literatür çalışmaları genel olarak değerlendirildiğinde bilgi ekonomisi faktörlerinin ihracat üzerinde olumlu etki gösterdiği görülmektedir.

4. Uygulama ve Analiz

Bu bölümünde bilgi ekonomisinin göstergeleri olan Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı, patent sayıları ve bilimsel yayınların ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kontrol değişken olarak kişi başına milli hasıla (ithalat fonksiyonu için), yabancı ülkelerin gelirleri (ihracat fonksiyonu için) ve reel döviz kurları ele alınmıştır. Bu inceleme için beş model ihracat ve ithalat fonksiyonları için oluşturulmuştur. Bu modellerde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler ile bu değişkenler için kullanılan simgeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Çalışmada yatay kesit örnekleme için yükselen ekonomiler seçilmiştir. Yükselen ekonomileri belirlemede Morgan Stanley Capital International (MSCI), Standard and Poors (S&P) ve Dow Jones kuruluşlarının belirledikleri yükselen ekonomiler listesi dikkate alınmıştır.(MSCI,2017; S&P Dow Jones Indices, 2016).¹ Analiz yapılırken bu kuruluşların en az iki tanesinde ortak olan yükselen ekonomiler belirlenmiştir. Ayrıca ortak olduğu belirlenen yükselen ekonomilerden ise verilerine ulaşılabilen ülkeler modellerde yerini almıştır. Bu doğrultuda birinci modelde sekiz,

¹ MSCI yükselen ekonomiler listesi: Birleşik Arap Emirlikleri, Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Çin, Endonezya, Filipinler, Güney Afrika, Hindistan, Macaristan, Malezya, Meksika, Mısır, Pakistan, Peru, Polonya, Katar, Kore, Kolombiya, Rusya, Şili, Tayland, Tayvan, Türkiye, Yunanistan.

S&P yükselen ekonomiler listesi: Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Çin, Endonezya, Fas, Filipinler, Güney Afrika, Hindistan, Macaristan, Malezya, Meksika, Mısır, Kolombiya, Peru, Polonya, Rusya, Şili, Tayland, Tayvan, Türkiye.

Dow Jones yükselen ekonomiler listesi: Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Çin, Endonezya, Fas, Filipinler, Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Macaristan, Malezya, Meksika, Mısır, Peru, Polonya, Rusya, Şili, Tayland, Türkiye.

ikinci modelde on bir, üçüncü ve dördüncü modelde sekiz ve beşinci modelde ise dokuz yükselen ekonomi dikkate alınmıştır.

Tablo 1: Değişkenler ve Simgeleri

Değişkenler	Simge
<i>Bağımlı Değişkenler</i>	
Mal ve Hizmet İhracatı	XPRT
Mal ve Hizmet İthalatı	MPRT
<i>Bağımsız Değişkenler</i>	
Kişi Başına GSYH	GDPPC
Reel Efektif Döviz Kuru	EXR
Bir Ülkenin En Büyük İhracat Partnerlerinin GSYH Toplamı	TEPGDP
GSYH'de İçindeki Ar-Ge Harcamalarının Payı	R&D
Patent Sayıları	PNT
Bilimsel Yayın Sayıları	ARTC

Çalışmada değişkenler Dünya Bankası'ndan temin edilmiştir ve serilerin logaritmaları alınmıştır. Ülkelerin ihracat partnerleri ise CIA-Fact Book sitesinden tespit edilmiştir. Verilerine ulaşılabilen yükselen ekonomiler ile beş ayrı model oluşturularak değişkenlerin sırasıyla ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bilgi ekonomisi göstergelerinden biri olan Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payının dış ticaret üzerindeki etkisini belirlemek için birinci model oluşturulmuştur. İkinci ve üçüncü model ise bilgi ekonomisi göstergelerinden bir diğeri olan patent sayılarının dış ticaret üzerindeki etkisini incelemek için kurulmuştur. Bu iki model arasındaki fark, zaman büyüklüğünden ve ülke sayısından doğmuştur. İkinci model 1996-2012 dönemi için on bir yükselen ekonomiden oluşurken, üçüncü model ise daha uzun zaman aralığını kapsayan 1990-2012 dönemi için sekiz yükselen ekonomiden oluşmaktadır. Son iki modelde ise bilgi ekonomisi göstergelerinden biri olan bilimsel yayın sayılarının dış ticaret üzerindeki etkisi tetkik edilmiştir. Bu iki model arasındaki fark ta zaman boyutundan ve ülke sayısından kaynaklanmaktadır. Dördüncü modelde 1990-2011 dönemi için sekiz yükselen ekonomi bulunurken, beşinci modelde ise daha kısa zaman aralığından oluşan 2000-2011 dönemi için dokuz yükselen ekonomi bulunmaktadır. Ar-Ge'nin dış ticaret üzerindeki etkisini belirlemede diğer bilgi ekonomisi göstergeleri gibi iki ayrı model oluşturulamamasının sebebi, veri kısıtından dolayı bu değişken dahilinde zaman veya ülke boyutunun değiştirilememesidir.

Oluşturulan modeller fonksiyonel olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir.

Model 1 için oluşturulan logaritmik ihracat ve ithalat fonksiyonu:²

$$\log X_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log TEPGDP_{i,t} + \beta_3 \log RD_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$\log M_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log GDPPC_{i,t} + \beta_3 \log RD_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

$$i: 1, 2, \dots, 8 \quad t: 1996, 1997, \dots, 2011$$

Model 2 için oluşturulan logaritmik ihracat ve ithalat fonksiyonu:³

$$\log X_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log TEPGDP_{i,t} + \beta_3 \log PNT_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

$$\log M_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log GDPPC_{i,t} + \beta_3 \log PNT_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

$$i: 1, 2, \dots, 11 \quad t: 1996, 1997, \dots, 2012$$

Model 3 için oluşturulan logaritmik ihracat ve ithalat fonksiyonu:⁴

$$\log X_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log TEPGDP_{i,t} + \beta_3 \log PNT_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5)$$

$$\log M_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log GDPPC_{i,t} + \beta_3 \log PNT_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (6)$$

$$i: 1, 2, \dots, 8 \quad t: 1990, 1991, \dots, 2012$$

Model 4 için oluşturulan logaritmik ihracat ve ithalat fonksiyonu:⁵

$$\log X_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log TEPGDP_{i,t} + \beta_3 \log ARTC_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (7)$$

$$\log M_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log GDPPC_{i,t} + \beta_3 \log ARTC_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (8)$$

$$i: 1, 2, \dots, 8 \quad t: 1990, 1991, \dots, 2011$$

Model 5 için oluşturulan logaritmik ihracat ve ithalat fonksiyonu:⁶

$$\log X_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log TEPGDP_{i,t} + \beta_3 \log ARTC_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (9)$$

$$\log M_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EXR_{i,t} + \beta_2 \log GDPPC_{i,t} + \beta_3 \log ARTC_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (10)$$

$$i: 1, 2, \dots, 9 \quad t: 2000, 2001, \dots, 2011$$

Yukarıdaki modellerde reel döviz kurunun (EXR) ihracat üzerindeki etkileri esnekliklere göre değişebilir. Kurlardaki yükselişin ise ithalat üzerinde negatif etkili olması beklenir. Bir ülkenin ihracatta buldukları ülkelerin gelirlerinin ihracat üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, kişi başına gelirlerin ise ithalat üzerinde pozitif ve anlamlı olması beklenir. Çalışmanın temel araştırma sorusu ise Ar-Ge harcamaları, patent sayıları ve bilimsel yayınların ihracat ve ithalat üzerindeki etkilerinin incelenmesidir.

² Model 1'in ihracat ve ithalat fonksiyonunda yer alan yükselen ekonomiler: Çek Cumhuriyeti, Çin, Kolombiya, Macaristan, Meksika, Polonya, Rusya ve Türkiye.

³ Model 2'nin ihracat ve ithalat fonksiyonunda yer alan yükselen ekonomiler: Çek Cumhuriyeti, Çin, Güney Afrika, Kolombiya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Rusya, Şili ve Türkiye.

⁴ Model 3'ün ihracat ve ithalat fonksiyonunda yer alan yükselen ekonomiler: Çin, Güney Afrika, Kolombiya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya ve Şili.

⁵ Model 4'ün ihracat ve ithalat fonksiyonunda yer alan yükselen ekonomiler: Çin, Güney Afrika, Kolombiya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Şili.

⁶ Model 5'in ihracat ve ithalat fonksiyonunda yer alan yükselen ekonomiler: Çin, Güney Afrika, Kolombiya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Şili ve Türkiye.

Yukarıda oluşturulan logaritmik modellerle ekonomik tahminlerin yapılması amaçlanırken ilk olarak kullanılan serilerin durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Serilerin durağanlıkları Levin, Lin, Chu (LLC) ve Im, Peseran, Shin (IPS) testleriyle incelenmiştir. Bu testlerden elde edilen sonuçlar Eviews 8.1 paket programından elde edilmiştir. Durağanlık sonuçları her bir model için Tablo 3'te Ek'ler bölümünde verilmiştir. Yapılan birim kök testi sonuçlarına göre değişkenler IPS testi, düzey değerinde durağan değil iken birinci dereceden farkta durağan bulunmuştur. LLC testinde ise düzey değerinde durağanlık testi sonuçları farklılık gösterir. Sonuç olarak kimi serilerin düzey değerinde kimilerinin ise birinci derecede farkta durağan olduğu gözlenmiştir.

Çalışmada heterojenlik varsayımı ihmal edilerek katsayıların hepsinin homojen olduğu varsayılmıştır. Daha sonra Pedroni eşbütünleşme testi ve panel ARDL (Autoregressive Distributed Lag) testi yapılarak analize devam edilmiştir.

4.1. Pedroni Eşbütünleşme Testi ve Panel ARDL Yöntemi

Çalışmada serilerin durağanlığını test etmek için Levin, Lin, Chu (LLC) ve Im, Peseran, Shin (IPS) testleri yapılmıştır. LLC testi sonucunda serilerin düzey değerinde durağan olduğu ve IPS testi sonucunda ise birinci dereceden farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Durağanlık özelliklerinin farklılık gösterdiği durumlarda ARDL(Autoregressive Distributed Lag) tahmin yöntemcisi ile test yapmak daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyacağı için Panel ARDL yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

Çalışmada kullanılan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ARDL yöntemiyle test edilecektir. ARDL yönteminin kullanılması tahminciye çeşitli avantajlar sunar. Bu avantajlar şu şekilde sıralanabilir (Pesaran, vd., 2001 ve Odhiambo, 2009): ARDL yöntemi araştırmacıya aynı dereceden durağan olmayan seriler arasında eş-bütünleşmenin incelenmesi fırsatını verir. ARDL yöntemi diğer eş-bütünleşme yöntemlerinin aksine küçük örneklem boyutunda bile uygun sonuçlar ortaya koyabilir. Son olarak da bu yöntem bazı değişkenlerin içsel olması durumuna karşın sapmasız uzun dönemli katsayıların hesaplanmasına yardımcı olur.

Model 1: İhracat için kurulan ARDL denklemi aşağıda verilmektedir. BİLGİ değişkeni Ar-Ge harcamaları, patentler ve bilimsel makaleler için ayrı modeller tarafından test edilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta LXPRT_{it} = & \alpha_i + \varphi_i LXPRT_{i,t-1} + \delta_i * EXR_{it} + \phi_i * TEPGDP_{it} + \Phi_i * BİLGİ_{it} \\ & + \sum_{j=1}^{p_i-1} \beta_{ij} ** \Delta LXPRT_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q_i} \delta_{ij} ** \Delta EXR_{j,t-j} \\ & + \sum_{j=0}^{k_i} \phi_{ij} ** \Delta TEPGDP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{k_i} \Phi_{ij} ** \Delta BİLGİ_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \end{aligned}$$

Ki,

$$\begin{aligned} \varphi_i = -\left(1 - \sum_{j=1}^{p_i} \beta_{ij}\right) \delta_i^* = \sum_{j=0}^{q_i} \delta_{ij}, \phi_i = \sum_{j=0}^{q_i} \phi_{ij}, \Phi_i = \sum_{j=0}^{q_i} \Phi_{ij}, \\ ; n = 1,2, \dots, n \quad t = 1993, 1992, \dots, n \end{aligned}$$

Model 2: İthalat için kurulan ARDL denklemi de aşağıda verilmektedir. BİLGİ değişkeni ihracat modellerinde olduğu gibi Ar-Ge harcamaları, patentler ve bilimsel makaleler için ayrı modeller tarafından test edilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta LMPRT_{it} = & \alpha_i + \varphi_1 LMPRT_{i,t-1} + \delta_1 * EXR_{it} + \phi_i * GDPPC_{it} + \Phi_i * BİLGİ_{it} \\ & + \sum_{j=1}^{p_i-1} \beta_{ij} ** \Delta LMPRT_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q_i} \delta_{ij} ** \Delta EXR_{i,t-j} \\ & + \sum_{j=0}^{k_i-1} \phi_{ij} ** \Delta GDPPC_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{k_i} \Phi_{ij} ** \Delta BİLGİ_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \end{aligned}$$

Ki,

$$\begin{aligned} \varphi_1 = -(1 - \sum_{j=1}^{p_i} \beta_{ij}) \delta_i^* = \sum_{j=0}^{q_i} \delta_{ij}, \Phi_1 = \sum_{j=0}^{q_i} \phi_{ij}, \Phi_1 = \sum_{j=0}^{q_i} \phi_{ij}, \\ ; n = 1, 2, \dots, n \quad t = 1993, 1992, \dots, n \end{aligned}$$

AIC seçim kriteri kullanılarak yapılan ARDL testi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Model 5.2 için pmg (pooled mean group) testi yapılamadığı için Prob (olasılık) değeri hesaplanamamış ve mg (mean group) testi değerleri yazılmıştır. ARDL sonuçları aşağıda verilmektedir.

Tablo 2: ARDL Testi Sonuçları

Modeller	Değişkenler	Katsayılar	Z	P>IZI	chi2(3)	Prob>chi2
Model 1.1	Lexr	-0.534	-4.72	0.000	0.83	0.841
	Ltepgdp	1.848	26.2	0.000		
	Lrd	0.629	6.79	0.000		
	Hata Terim Katsayısı	-0.185	-2.25	0.024		
	Δ lexr	-0.049	-0.54	0.593		
	Δ ltepgdp	2.203	4.42	0.000		
	Δ lrd	-0.113	-2.42	0.015		
Model 1.2	Sabit	-4.904	-2.27	0.023		
	Lexr	-0.041	-0.10	0.922	28.82	0.000
	Lgdppc	1.897	5.60	0.000		
	Lrd	0.342	1.11	0.267		
	Hata Terim Katsayısı	-0.552	-3.24	0.001		
	Δ lexr	0.114	0.81	0.418		
	Δ lgdppc	1.757	5.19	0.000		
	Δ lrrd	-0.234	-2.56	0.011		
	Sabit	6.890	2.64	0.008		

Model 2.1	Lexr	1.856	3.94	0.000	0.30	0.959
	ltepgdp	1.136	2.62	0.009		
	Lpnt	0.806	3.77	0.000		
	Hata Terim Katsayısı	-0.008	-0.22	0.828		
	Δ lexr	-0.029	-0.35	0.725		
	Δ ltepgdp.	2.572	7.56	0.000		
	Δ lpnt	0.023	0.52	0.604		
	Sabit	-0.116	-0.13	0.893		
Model 2.2	Lexr	1.998	10.05	0.000	5.27	0.153
	Lgdppc	0.391	1.80	0.072		
	lpnt	0.544	4.51	0.000		
	Hata Terim Katsayısı	-0.109	-1.82	0.68		
	$\Delta(-1)$ lexr	-0.348	-3.12	0.002		
	Δ lgdppc	2.490	5.41	0.000		
	Δ lpnt	-0.048	-1.01	0.311		
	Sabit	0.930	1.99	0.047		
Model 3.1	Lexr	0.044	0.65	0.517	3.24	0.356
	ltepgdp	1.144	29.06	0.000		
	Lpnt	0.110	3.94	0.000		
	Hata Terim Katsayısı	-0.192	-2.26	0.024		
	Δ lexr	-0.287	-1.83	0.067		
	Δ ltepgdp D1.	2.590	5.88	0.000		
	Δ lpnt ID1.	0.010	0.33	0.738		
	Sabit	-2.106	-2.11	0.035		
Lexr	0.043	0.69	0.493			
Lgdppc	2.988	37.15	0.000	0.60	0.898	
lpnt	-0.017	-0.65	0.514			

Model 3.2	Hata Terim Katsayısı	-0.261	-2.21	0.027		
	$\Delta(-1)lexr$	-0.111	-1.34	0.181		
	$\Delta lgdppc$	2.404	8.04	0.000		
	$\Delta lpnt$	-0.007	-0.12	0.905		
	Sabit	-0.413	-2.87	0.004		
	$lexr$	0.153	1.41	0.159	1.81	0.612
	$ltepgdp$	1.340	7.55	0.000		
	$lartc$	-0.087	-1.06	0.288		
Model 4.1	Hata Terim Katsayısı	-0.179	-2.49	0.013		
	$\Delta(-1)lexr$	-0.285	-1.86	0.063		
	$\Delta ltepgdp$	2.778	5.23	0.000		
	$\Delta lartc$	-0.083	-0.64	0.521		
	Sabit	-2.893	-2.36	0.018		
	$lexr$	0.149	0.42	0.671	10.70	0.014
	$lgdpgdp$	1.932	5.18	0.000		
	$lartc$	0.191	1.05	0.295		
Model 4.2	Hata Terim Katsayısı	-0.439	-6.74	0.000		
	$\Delta lexr$	-0.033	-0.24	0.810		
	$\Delta lgdppc$	1.878	4.70	0.000		
	$\Delta(-1)lartc$	0.162	1.47	0.141		
	Sabit	1.881	2.07	0.039		
	$lexr$	-0.027	-0.29	0.770	0.12	0.990
	$ltepgdp$	0.218	1.15	0.251		
	$lartc$	0.529	6.36	0.000		
Model 5.1	Hata Terim Katsayısı	0.143	1.30	0.194		
	$\Delta lexr$	-0.062	-0.51	0.607		

Model 5.2	$\Delta(-1)l\text{tepgdp}$	2.829	6.18	0.000
	Δlartc	0.079	0.47	0.636
	Sabit	-2.107	-1.30	0.193
	L _{lexr}	-1.033	-1.98	0.047
	L _{gdppc}	3.738	2.85	0.004
	L _{artc}	-0.832	1.44	0.149
	Hata Terim Katsayısı	-0.797	-4.15	0.000
	Δllexr	0.267	1.37	0.170
	Δlgdppc	0.928	1.27	0.206
	Δlartc	0.093	0.82	0.412
	Sabit	7.163	1.26	0.207

Tablo 2'teki analiz sonuçlarına göre reel döviz kuru (l_{lexr}) değişkeninin ihracat ve ithalat üzerinde uzun dönemde genelde (model 1.2, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2 ve 5.1 modelleri itibariyle) anlamsız olduğu gözlenmiştir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde özellikle yükselen ekonomilerde kurları etkilemeye yönelik politikaların dış ticaret üzerinde etkili sonuçlar doğurmayacağı şeklinde yorumlanabilir. Dış ticareti etkileyen asıl önemli değişkenin ihracat için ticaret ortaklarının gelirleri (TEPGDP), ithalat için ise ülkenin kendi gelir seviyesi (GDPPC) olduğu gözlenmiştir. Çift logaritmik kalıpta oluşturulan modeller ayrıca esneklik katsayılarını da vermektedir. Bu açıdan gelir katsayıları kurulan 10 farklı modelin 8'inde 1'den büyük bulunmuştur. Yani dış ticaret verileri örneklemdaki ülkelerde gelir değişmelerine aşırı duyarlıdır.

Çalışmanın asıl araştırma sorusu bilgi ekonomisi faktörlerinin dış ticaret üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Bu açıdan bilgi ekonomisi unsurlarının (Ar-Ge harcamaları, patenler ve bilimsel yayınlar) dış ticaret üzerindeki uzun dönemli etkisi değerlendirildiğinde ihracat üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Bilgi ekonomisine önem veren ülkelerin yükselen ekonomiler özelinde ihracatlarının ve dolayısıyla rekabet gücünün arttığı gözlenmektedir. Bilgi ekonomisi faktörlerinin ithalat üzerinde ise istatistiki açıdan önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Modeller için ayrıca Pedroni eş-bütünleşme testi de gerçekleştirilmiştir. Test sonuçları Ek 1'de verilmiştir.

Seriler arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin olup olmadığı eş bütünleşme analizi ile test edilmektedir. Bu çalışmada, söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını belirlemek için Pedroni eş-bütünleşme testi

yapılmıştır. Pedroni eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre genel olarak olasılık değerlerinin en az bir tanesinin 0.05 değerinden küçük olması eş-bütünleşmenin varlığını yani kurulan ihracat ve ithalat modellerindeki değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olduğunu ortaya koyar. Yapılan eş bütünleşme analizine sonucunda H_0 hipotezi (seriler arasında eş-bütünleşme yoktur) reddedilmiştir. Yani ihracat ve ithalat modellerindeki değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin mevcudiyeti saptanmıştır.

5. Sonuç

Bu çalışmada yükselen ekonomilerde bilgi ekonomisi dış ticaret ilişkisi üzerine incelemede bulunulmuştur. Dış ticareti etkileyen faktörler ile bilgi ekonomisinin göstergesi olarak kabul edilen Ar-Ge faaliyetleri, patent başvuruları ve bilimsel yayınlar dikkate alınarak ihracat ve ithalat üzerine alternatif modeller oluşturulmuştur. Yapılan panel veri analizi sonucunda uzun dönemde dış ticaret ortaklarının gelir seviyelerinin ihracat üzerinde pozitif ve anlamlı etki oluşturduğu; kişi başına milli gelirin ise ithalat üzerinde pozitif ve anlamlı etki oluşturduğu gözlenmiştir. Bu değişkenlerin katsayılarının 1'den büyük olması hem ihracatın hem de ithalatın gelire karşı duyarlı olduğunu ortaya koyar.

Keynesyen teoriye göre kurların artması ihraç mallarının yabancı para cinsinden değerini azaltacağından ihracat üzerinde olumlu etkisi vardır. Çalışmada reel döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisine bakıldığında reel döviz kurunun modellerin bazılarında istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve kimi modelde negatif etkiye kimi modelde ise pozitif etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Kurların ithalat üzerinde ise tersi sonuç doğurması beklenir. Artan kurlar yerel paranın değer kaybetmesine ve dolayısıyla yabancı malların yerel para cinsinde pahalılaşmasına yol açar. Böylece ithalatı azaltıcı etki gösterir. Ancak çalışmada elde edilen bulgular teorik beklentilerle uyuşmamaktadır. Çalışmada kurların ihracat ve ithalat üzerinde genelde anlamsız bir etki doğurduğu gözlenmiştir. Böylece ticarete rekabet gücünü arttırmaya yönelik uygulanan suni ve spekülatif kur politikalarının (aşırı değerlenmiş yerel para politikası gibi) uzun dönemde etkili olmadığı ifade edilebilir.

Çalışmanın temel hipotezi bilgi ekonomisi faktörlerinin ülkelerin dış ticaret verileri üzerinde uzun dönemde olumlu etkiler doğurarak uluslararası rekabet gücünü arttırmasıdır. Ar-Ge harcamaları, bilimsel yayınlar ve patenlerin yükselen ekonomilerin ihracatı üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Ar-Ge altyapısına önem veren ülkelerin ihracatlarının ve dolayısıyla rekabet gücünün uzun dönemde arttığı gözlenmektedir. Bilgi ekonomisi faktörlerinin ithalat üzerinde ise istatistiki açıdan önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Bu sonuçlar itibariyle yükselen ekonomiler uzun dönemde döviz gelirleri elde etmek ve dışa bağımlılığı azaltmak için Ar-Ge harcamalarına, patentlere ve bilimsel yayınlara önem vermelidirler. Hem teorik-ampirik çalışmalar hem de bu çalışma kapsamında yükselen ekonomilerin ihracatlarını, gelir düzeylerini, ticaret hacimlerini, istihdamlarını, büyüme oranlarını arttırmaları, ve küreselleşen dünyada

daha rekabetçi bir konuma gelmeleri için BİT'lere, Ar-Ge harcamalarına, bilimsel yayınlara, patentlere, eğitime, bilgiyi üretmeye ve kullanmaya yönelik politikalara ve inovasyona önem vermelidirler.

Kaynakça

ADAÇAY, Funda Rana (2007), "Bilgi Ekonomisine İlişkin Temel Göstergeler Açısından Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Karşılaştırılması", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19, 185-204.

AKTAŞ C. (2010) "Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İthalat ve İhracat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi" **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(11):123-140.

ATİK, Hayriye (2005), **Yenilik ve Ulusal Rekabet Gücü**, 1, Ankara: Detay Yayıncılık.

BAYRAKTUTAN, Yusuf - BIDİRDİ, Hanife (2016), "Yüksek Teknoloji İhracatı Performansı Üzerinde İnovasyonun Etkisi: 1996-2012 Dönemi", [www.yeniturkiye.com /.../YUSUF%20BAYRAKTUTAN-HANİFE%20BIDİRDİ.pdf](http://www.yeniturkiye.com/.../YUSUF%20BAYRAKTUTAN-HANİFE%20BIDİRDİ.pdf) (ERİŞİM TARİHİ:24/04/2018)

ERKAN, Hüsnü (1997), **Bilgi Toplumuna ve Ekonomik Gelişme**, 3, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

ERKAN, Hüsnü - ATİK, Hayriye - TABAN, Sami - ÖZSOY, Ceyda (2013) "Bilgi Ekonomisinin Tanımı ve Özellikleri", **Bilgi Ekonomisi**, Editör: Erol Kutlu, B. Tuğberk Tosunoğlu, 1, Eskişehir: Açıköğretim Yayınları.

GÖÇER, İsmet (2013) "Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri", **Maliye Dergisi**, 165, 215-240.

GÜVEL, Enver Alper (2011), **Ekonomik Büyüme Kuramları: Ulusların Zenginliği'nin Kuramları**, Adana: Karahan Kitapevi.

JAUMOTTE, Florence ve PAIN, Nigel (2005) "Innovation in the Business Sector", **OECD Economics Department Working Papers**, 59, 1-58.

MSCI (2017). <https://www.msci.com/emerging-markets> [Erişim tarihi: 20.04.2018]

ODHIAMBO, N.M. (2009), "Energy Consumption and Economic Growth Nexus in Tanzania: An ARDL Bounds Testing Approach", **Energy Policy**, 620.

ÖZER, Mustafa ve ÇİFTÇİ, Necati (2009), "Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 23, 39-49.

ÖZSAĞIR, Arif (2013), **Bilgi Ekonomisi**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÖZSAĞIR, Arif ve ÇÜTCÜ, İbrahim (2015), "İnovasyon-Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Vektör Hata Düzeltme Modeli İle Türkiye Analizi (1980-2013)" **Bilgi Ekonomi ve Yönetimi Dergisi**, 10(2), 119-132.

PESARAN M.H.-SHİN ve Y.- SMİTH R.J., (2001) "Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", **Journal of Applied Econometrics**, 291-296.

SAYGILI, Şeref (2003), "Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu", **T. C. Devlet Planlama Teşkilatı**, 2675.

SEYİDOĞLU, Halil (2009), **Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama**, 17, İstanbul: Güzem Can Yayınları

SÖYLEMEZ, Alev (2001), "Yeni Ekonomi, Rekabet ve Rekabet Politikaları", **Perşembe Konferansları Yayınları**, 83-84.

S & P Dow Jones Indices (2016). <https://us.spindices.com/documents/index-news-and-announcements/20160602-spdji-country-classification-consultation.pdf> [Erişim tarihi: 20.04.2018].

ŞAHİN, Mehmet ve ŞAHİN, Zühal (2006), "Bilgi Ekonomisinde Entelektüel Sermayenin Önemi", **Bilgi Ekonomisi**, Editör: Nihal Kargı, 1, Bursa: Ekin Kitapevi, s.131-143, Bursa 2006.

TAŞÇI, Kamil (2007), "Bilgi Ekonomisinin Kuramsal Çerçevesi", **12. Türkiye'de İnternet Konferansı**, 317-332.

ÜNAL, Targan ve SEÇİLMİŞ, Nisa (2013), "Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslama", **İşletme ve İktisat Çalışma Dergisi**, 1(1), 12-25.

YAŞGÜL, Yaşar Serhat, "Patent Koruması İleri Teknoloji İçeren Ürünlerin İthalatını Artırıyor mu? Türkiye Örneği", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 16(1), 51-63.

YILDIRIM, Ertuğrul ve KESİKOĞLU, Ferdi (2012), "Ar-Ge Harcamaları İle İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Örneğinde Panel Nedensellik Testi Kanıtları", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 32(1), 165-180.

YILDIRIM, Cengizhan (2016), "Patent Başvurusu ve İhracat Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi", **Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 7(13), 226-249.

YUMUŞAK, İbrahim Güran ve ÖZGÜR, Aygün (2007), "Yeni Ekonominin İktisadi Etkileri Ve İktisat Politikaları Üzerine Yansımaları", **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, 2(2), 18-55.

<http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/522B990B-E529-4378-8287-66E77494B4FA.pdf> (Erişim Tarihi: 26.04.2018)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>. Erişim Tarihi: 15/03/2016

<http://www.cihandura.com/tr/makale/-YENI-DIS-TICARET-TEORILERI-GENEL-BIR-BAKIS-I-693>. Erişim Tarihi: 20/04/2018

<http://www.worldbank.org/> Erişim Tarihi: 15/03/2016

EK:1**Birim Kök Testleri Sonuçları****Tablo 3: Model 1 İçin Birim Kök Testleri**

LLC TESTİ			IPS TESTİ	
Düzye Değerinde			Düzye Değerinde	
DEĞİŞKENLER	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LEXR	-1.171	-2.989***	0.410	-0.503
LGDPPC	0.487	-1.696**	2.847	-0.279
LMPRT	-1.986**	-2.874***	1.547	-0.451
LRD	-0.891	-0.975	0.781	-0.121
LXPRT	-2.298**	-1.159	1.404	0.618
LTEPGDP	-1.672**	-4.141***	0.765	-0.163
	Birinci Dereceden Farkta		Birinci Dereceden Farkta	
D(LEXR)	-5.817***	-6.139***	-3.954***	-2.904***
DGDPPC	-2.515***	-1.760**	-1.934**	-0.489
D(LMPRT)	-5.559***	-5.153***	-3.481***	-2.440***
D(LRD)	-3.752***	-3.631***	-3.566***	-2.348***
D(LXPRT)	-5.36213	-4.60357***	-4.155***	-2.953***
D(TEPGDP)	-7.078***	-7.122***	-5.012***	-4.370***

Model 2 İçin Birim Kök Testleri

LLC TESTİ			IPS TESTİ	
Düzye Değerinde			Düzye Değerinde	
DEĞİŞKENLER	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LEXR	-3.107***	-4.075***	-2.011**	-1.276
LGDPPC	-0.077	-2.921***	3.729	-1.483*
LMPRT	2.440***	-2.187**	1.910	-0.107
LPNT	1.430	0.401	3.233	1.072
LXPRT	-3.420***	-0.033	0.802	1.841

LTEPGDP	-2.491***	-4.369***	0.999	-0.255
	Birinci Dereceden Farkta		Birinci Dereceden Farkta	
D(LEXR)	-7.743***	-7.172***	-5.380***	-4.077***
D(LGDPPC)	-5.584***	-5.375***	-3.779***	-1.896**
D(LMPRT)	-7.011***	-7.094***	-4.668***	-3.538***
D(LPNT)	-4.395***	-5.110***	-4.666***	-4.457***
D(LXPRT)	-6.377***	-6.719***	-4.504***	-3.545***
D(LTEPGDP)	-9.692***	-10.02***	-7.112***	-6.304***

Model 3 İçin Birim Kök Testleri

LLC TESTİ			IPS TESTİ	
Düzye Değerinde			Düzye Değerinde	
DEĞİŞKENLER	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LEXR	-1.705**	0.408	-1.299	-0.172
LGDPPC	-2.165**	-0.353	1.385	-0.980
LMPRT	-4.147***	0.095	-0.651	0.392
LPNT	2.237	3.138	1.262	1.421
LXPRT	-4.583***	-0.073	-1.149	1.848
LTEPGDP	-2.095**	1.154	1.605	0.960
	Birinci Dereceden Farkta		Birinci Dereceden Farkta	
D(LEXR)	-5.685***	-4.333***	-5.704***	-4.154***
D(LGDPPC)	-3.265***	-2.064**	-4.441***	-2.576***
D(LMPRT)	-3.168***	-2.420***	-4.019***	-3.106***
D(LPNT)	0.246	1.692	-5.345***	-5.902***
D(LXPRT)	-5.038***	-6.210***	-4.143***	-4.771***
D(LTEPGDP)	-5.777***	-4.549***	-7.883***	-7.056***

Model 4 İçin Birim Kök Testleri

LLC TESTİ			IPS TESTİ	
Düzye Değerinde			Düzye Değerinde	

DEĞİŞKENLER	Sabitli ve Trendli		Sabitli ve Trendli	
	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli
LEXR	-1.680**	0.053	-1.378*	-0.520
LGDPPC	-1.547*	-0.445	1.654	-0.963
LMPRT	-3.675***	-0.162	-0.303	0.197
LARTC	-1.720**	0.885	2.395	2.815
LXPRT	-3.946***	-0.326	-0.555	1.257
LTEPGDP	-2.058**	0.580	1.761	0.518
	Birinci Dereceden Farkta		Birinci Dereceden Farkta	
D(LEXR)	-5.671***	-4.199***	-5.478***	-3.711***
D(LGDPPC)	-3.422***	-1.785**	-4.349***	-2.503***
D(LMPRT)	-3.615***	-2.357***	-3.778***	-2.465***
D(LARTC)	-2.280**	-3.045***	-3.176***	-3.516***
D(LXPRT)	-4.706***	-6.081***	-4.038***	-4.383***
D(LTEPGDP)	-5.255***	-4.020***	-7.318***	-6.428***

Model 5 İçin Birim Kök Testleri

LLC TESTİ		IPS TESTİ		
Düzyer Değerinde		Düzyer Değerinde		
DEĞİŞKENLER	Sabitli ve Trendli		Sabitli ve Trendli	
	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli
LEXR	-2.369***	-4.217***	-0.564	-1.251
LGDPPC	-1.097	-1.604*	1.688	-0.299
LMPRT	-2.895***	-1.982**	0.964	0.170
LARTC	-3.604***	-2.327***	0.092	1.887
LXPRT	-2.849***	-2.403***	0.759	0.469
LTEPGDP	-1.405*	-2.720***	1.719	0.195
	Birinci Dereceden Farkta		Birinci Dereceden Farkta	
D(LEXR)	-4.655***	-4.317***	-3.099***	-1.136
D(LGDPPC)	-3.291***	-2.784***	-1.767**	0.073
D(LMPRT)	-2.529***	-2.763***	-1.701**	-0.340

D(LARTC)	-1.025	-6.951***	-0.123	-2.405***
D(LXPRT)	-4.061***	-3.419***	-1.653**	-0.472
D(LTEPGDP)	-6.234***	-5.684***	-3.475***	-1.321*

Not:* %1 önem düzeyini, ** %5 önem düzeyini ve *** %10 önem düzeyini temsil etmektedir.

EK:2

Tablo 4: Pedroni Eşbütünlüşme Testi

Model 1.1					Model 1.2			
	Sabitli		Sabitli ve Trendli		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	ist	prop	ist	prop	ist	prop	ist	prop
v	0.252	0.400	0.650	0.258	0.054	0.478	0.731	0.232
rho	1.082	0.860	1.865	0.969	1.290	0.901	1.904	0.971
PP	-0.920	0.179	-2.135	0.016	-0.607	0.272	-1.770	0.038
ADF	-1.324	0.093	-1.444	0.074	-0.673	0.251	-0.757	0.224
Grup rho	2.227	0.989	2.742	0.997	2.450	0.993	2.806	0.997
Grup PP	-1.372	0.085	-4.150	0.000	-1.578	0.057	-2.737	0.003
Grup ADF	-1.765	0.039	-0.754	0.225	-1.778	0.038	-1.308	0.095
Model 2.1					Model 2.2			
	Sabitli		Sabitli ve Trendli		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	ist	prop	ist	prop	ist	prop	ist	prop
v	0.969	0.166	1.096	0.137	0.338	0.368	0.808	0.210
rho	1.160	0.877	1.577	0.943	0.969	0.834	1.898	0.971
PP	-1.254	0.105	-3.963	0.000	-1.247	0.106	-1.517	0.065
ADF	-2.090	0.018	-2.500	0.006	-0.415	0.339	-1.119	0.132
Grup rho	2.680	0.996	2.960	0.998	2.392	0.992	2.830	0.998

Grup PP	-3.782	0.000	-5.806	0.000	-1.742	0.041	-4.846	0.000
Grup ADF	-3.392	0.000	-2.425	0.008	-0.538	0.295	-2.212	0.014
	Model 3.1				Model 3.2			
	Sabitli		Sabitli ve Trendli		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	ist	prop	ist	prop	ist	prop	ist	prop
v	0.642	0.260	0.478	0.316	0.004	0.499	0.847	0.198
rho	0.276	0.609	0.903	0.817	0.691	0.755	1.218	0.888
PP	-0.855	0.196	-1.573	0.058	-0.611	0.270	-0.927	0.177
ADF	0.218	0.586	0.522	0.699	-1.119	0.132	-1.901	0.029
Grup rho	1.367	0.914	1.807	0.965	1.747	0.960	2.265	0.988
Grup PP	-0.458	0.323	-1.239	0.108	-0.167	0.434	-0.626	0.266
Grup ADF	0.150	0.560	0.952	0.830	-1.468	0.071	-1.605	0.054
	Model 4.1				Model 4.2			
	Sabitli		Sabitli ve Trendli		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	ist	prop	ist	prop	ist	prop	ist	prop
v	0.772	0.220	0.161	0.436	-0.115	0.546	-0.062	0.525
rho	0.064	0.525	0.936	0.825	1.021	0.846	0.903	0.817
PP	-1.583	0.057	-2.116	0.017	-0.510	0.305	-1.445	0.074
ADF	-1.107	0.134	-0.659	0.255	-1211	0.113	-2.083	0.019
Grup rho	1.088	0.862	1.850	0.968	1.931	0.973	1.882	0.970
Grup PP	-1.490	0.068	-1.936	0.026	-0.923	0.178	-1.115	0.132
Grup ADF	-0.794	0.214	-0.087	0.465	-1.765	0.039	-1.779	0.038

	Model 5.1				Model 5.2			
	Sabitli		Sabitli ve Trendli		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	ist	prop	ist	prop	ist	prop	ist	prop
v	-0.355	0.639	3.030	0.001	-0.027	0.511	0.549	0.292
rho	1.414	0.921	2.003	0.977	0.728	0.767	1.745	0.960
PP	-0.563	0.286	-8.384	0.000	-2.595	0.005	-6.240	0.000
ADF	-0.160	0.322	-4.381	0.000	0.489	0.687	-1.140	0.127
Grup rho	2.769	0.997	2.810	0.998	1.975	0.976	2.876	0.998
Grup PP	-1.859	0.032	-18.008	0.000	-3.236	0.001	-8.732	0.000
Grup ADF	-0.468	0.320	-4.950	0.000	1.143	0.873	-1.446	0.074

ETİK İKLİMİN İŞ TATMİNİ VE İŞE YABANCILAŞMA DÜZEYİNE ETKİSİ
THE EFFECTS OF ETHICAL CLIMATE ON JOB SATISFACTION AND JOB ALIENATION

SERKAN NAKTİYOK
FATİH YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
snaktiyok@kafkas.edu.tr
fatih.yildirim@erzurum.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 31.05.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 02.06.2018
Sayfa | Pages : 57-71
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.62>

This article was checked by
iThenticate®

ETİK İKLİMİN İŞ TATMİNİ VE İŞE YABANCILAŞMA DÜZEYİNE ETKİSİ

Serkan NAKTİYOK

Fatih YILDIRIM

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 57-71

ÖZET

Bu çalışma, sağlık kurumlarında çalışan işgörenlerin algıladıkları etik iklimin onların işe yabancılaşma ve iş tatmin düzeyleri üzerine olan etkisini incelemektedir. Bu amaçla, etik iklim, işe yabancılaşma ve iş tatmini değişkenleri kullanılarak ilgili alana katkı sağlanmaktadır. Veri toplama işlemi 160 sağlık çalışanına dağıtılan anketlerle gerçekleştirilmiş ve 150 anket toplanmıştır. Analizlere dâhil olan anket sayısı ise 143'tür. Veriler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. İşgörenler tarafından algılanan etik iklimin işgörenlerin işe yabancılaşma düzeyleri üzerine anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Etik iklimin iş tatmini üzerine ise pozitif yönlü ve anlamlı etkisi olduğu bulunmuştur. Son olarak iş tatminin işe yabancılaşma üzerine olumsuz ve anlamlı etkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik iklim, İş tatmini, İşe yabancılaşma

THE EFFECTS OF ETHICAL CLIMATE ON JOB SATISFACTION AND JOB ALIENATION

ABSTRACT

This study investigates the effects of employees' perceived ethical climate on their job alienation and job satisfaction levels in healthcare organizations. By using ethical climate, job alienation, and job satisfaction as variables, this study contributes to the field. Data collection was completed by distributing surveys to 160 healthcare professionals and 150 of these surveys were collected. The number of surveys included in the analysis is 143. The data were analyzed by completing a structural equation model. There were no significant effects of perceived ethical climate on employees' job alienation levels. However, a positive and significant effect of ethical climate on job satisfaction was found. Additionally, a negative and significant effect of job satisfaction on job alienation was found.

Keywords: Ethical Climate, Job satisfaction, Job alienation.

Giriş

İnsanoğlunun yaşam tarzı, kendisini kuşatan gerçekliği analama biçimi ilişkileri sürekli olarak değişim içerisindedir (Ekinci 2017; 30). Bu bağlamda günümüz dünyasında teknolojik oluşumlar ve küreselleşmenin dinamikleri, örgütlerin faaliyet gösterdiği ortamın unsurlarında birbirini etkileyen önemli değişimlere neden olmaktadır. Bu değişimin çok yoğun bir şekilde hissedildiği iş ortamında örgütler arasındaki rekabeti de göz önünde bulundurursak, örgütsel başarıya ulaşmanın zorluğu bariz bir şekilde karşımıza çıkacaktır. Böyle bir ortamda yer alan işletmelerin temel amaçları, sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayarak varlıklarını devam ettirmek ve rakiplerinden farklılaşarak ayakta kalmaktır. Bu amacı gerçekleştirmede ise işletmelerin kendilerine ait bir takım değerlere sahip olması gerekmektedir. Bu değerleri oluşturmak ve en önemlisi bu değerlerin sürdürülebilirliğini sağlamak, etik davranışların hâkim olduğu bir ortamda gerçekleşebilir. Bu doğrultuda örgütlerin son zamanlarda etik değerlere, ilke ve politikalara, toplumsal kural ve kaidelere vermiş oldukları önem derecesi artmış ve bu değişim etik iklim kavramının örgütler açısından önemini artırmıştır. Örgüt içerisindeki etik davranışları öngörüp açıklamaya yönelik bir yol olarak tanımlanan etik iklim, işgörenlerin sergiledikleri davranışların hangilerinin kabul edilebilir, hangilerinin kabul edilemez olduğuna dair ipuçları sağlamaktadır (Wimbush vd. 1997: 67). İşgörenlerinin belirli bir ahlak ve sorumluluk içerisinde davranışlarını sergilemelerini sağlayan etik iklim örgütlerin sahip olması gereken bir faktördür.

Klasik yönetim anlayışının terk edildiği ve çalışanların insani yanlarına hitap etmeden başarının mümkün olamayacağı düşüncesinin yaygınlaştığı günümüz örgüt anlayışında yöneticiler, örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi, devamlılık, verimlilik ve rekabet üstünlüğünün sağlanabilmesi için işgörenlerin işe alım sürecinden itibaren örgüt içerisindeki refah düzeyinin artırılması adına çeşitli uygulamalarda bulunmaktadır (Kavak ve Kaygın 2018: 33). Çünkü sosyal bir sistem olan örgütleri rakiplerinden farklılaştıracak olan en önemli faktör insan kaynağıdır. Bu kaynağın yani işgörenlerin mesleklerine karşı olumlu tutumlarını ifade eden iş tatmininin sağlanması, onların örgüt amaçları doğrultusunda daha fazla çaba sarf etmesini ve bu sayede örgütlerin varlığının devam etmesini sağlamada hayati bir önem taşımaktadır. Yine son zamanlarda örgütsel davranış alanında önem teşkil eden ve işgörenler üzerinde etkili olan, “onların buldukları ortam üzerindeki denetimlerinin zayıflaması ve çevresi ile uyumlarının azalarak yalnızlığa ve çaresizliğe kapılmalarını ifade eden işe yabancılaşma” kavramı da, örgütlerin varlıklarını sürdürmede etkili olan ve örgüt yöneticileri tarafından dikkate alınması gereken konulardan birisidir.

Örgüt içerisinde etkili bir etik iklimin oluşturulması ve işgörenlerin bu etik iklimi olumlu bir şekilde algılaması, örgütleri açısından hayati bir önem taşıyan ve farklılaşmada en önemli kaynak olan insan kaynağının iş tatminini artıracak ve örgütsel bağlılığı sağlayarak işgörenlerin örgütsel amaçlar etrafında bütünleşmelerini sağlayacaktır. Aynı zaman da etik davranışların öneminin

vurgulandığı bir etik iklim ortamının sağlanması, örgütler ve işgörenler açısından olumsuz bir faktör olan işe yabancılaşma faktörünü negatif yönlü etkileyecektir. İşe yabancılaşma faktörünün olumsuz olarak etkilenmesi ise işgörenin örgüt içerisinde kendini yalnız hissedip çaresizliğe kapılarak motivasyonunun ve performansının düşmesinin önüne geçecek ve işgören devir hızının azalmasını sağlayacaktır.

Etik İklim

Yunanca "ethos" kelimesinden türemiş olan ve "karakter" anlamına gelen etik sözcüğü, istenen bir yaşamın araştırılarak; tüm etkinlik ve amaçların yerli yerine konulması, nelerin yapılıp yapılmayacağı, nelerin istenilip istenilmeyeceğinin veya nelere sahip olunup olunamayacağının bilinmesi anlamına gelmektedir (Pehlivan 2001). Etik iklim ise örgüt içerisinde ortaya çıkan uygulamaların doğruluğunun ve yanlışlığının belirlenerek doğru ve yanlış olan davranışların ifade edilmesine imkân sağlayan kurumsal uygulama olarak tanımlanır (Parboteeah vd. 2005: 461). Barnett ve Schubert'in 2002 yılında yapmış oldukları çalışmada etik iklim; işgörenlerin sorunlarının değerlendirilerek, mantıklı olan davranışların uygulanması hususunda yönlendirilmelerini ifade etmektedir (Barnett ve Schubert 2002: 281). Wimbush ve Shepard'a göre etik iklim, işgörenlerin örgütlerinde var olduğunu düşündükleri etik prosedürler ve politikalar ile ilgili belirli, psikolojik olarak anlamlı algılamaları ifade etmektedir (Wimbush ve Shepard 1994: 640). Bu doğrultuda örgüt içerisinde "doğru ve yanlışın ne olduğu?" sorusuna katkıda bulunan tüm örgütsel değerler, örgütün etik ikliminin oluşmasına katkı sağlamaktadır (Cullen vd. 1989: 62).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere etik iklim kavramı örgüt çıktıları üzerinde ve işgörenlerin arasındaki ilişkileri anlamada oldukça önemli bir kavramdır. Etik iklim, örgüt içerisinde işgörenlerin tutumlarını şekillendiren ve onlar arasındaki ilişkileri açıklayan örgütsel bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Elçi ve Alpkan 2009: 311). Aynı zamanda bu kavram örgütte etik beklentiler hakkında da bazı ipuçları vererek, örgüt içerisinde paydaşlardan veya başka faktörlerden kaynaklı etik ikilemlerin çözümlenmesine yardımcı olabilir. Buda işgörenlerin tatmin derecelerinin artmasını sağlayabilir (Schwepker ve Hartline 2005: 397; Jaramillo vd. 2006: 282).

İşe Yabancılaşma

Kelime olarak "Bir topluluk veya gruba ait olmama duygusu, aidiyet hissetmeme, bir şeyi kendinden uzaklaştırma veya kişinin kendisine ve kendi benliğine yabancı kalması" olarak tanımlanan yabancılaşma kavramı (Tutar, 2010); işletmelerde işgörenlerin yaptıkları işe karşı ilgi göstermemeleri ya da planlanmış oldukları kariyer hedeflerinden uzaklaşması anlamında "işe

yabancılaşma" kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram genel olarak işgörenlerin kendi içinde yaşadıkları psikolojik bir faktördür (Tüzün 2014).

Hegel'e göre yabancılaşma sosyal bir varlık olan insanların istenmeyen ancak bilinçli olarak yaşadıkları ayrılık deneyimi veya kişisel çıkarların kasten teslim edilmesi durumudur. Armstrong ve Stassen ise işe yabancılaşmanın işe katılım ve örgütsel kimliğin eksik olduğu durumlarda ortaya çıktığını ve işgörenin işten ya da işyerinden bilişsel olarak ayrılma duygusu olduğunu savunmaktadırlar. Başka bir tanımlamada işe yabancılaşma; işgörenlerin örgütün amaçlarına, işlerinin gereği olan kural ve ilkelere, çalıştıkları ortama, iş arkadaşlarına, çeşitli örgütsel olaylara karşı ilgisiz ve kayıtsız kalmaları olarak ifade edilmektedir. Örgüt içerisinde bir çarkın dişlisi olarak görülen işgörenlerin, yöneticilerin katı kurallarına ve olumsuz davranışlarına maruz kalmaları ve bunun yanında örgütsel beklentilere adaptasyon sorunu yaşamaları onların yaptıkları işe ve iş ortamına yabancılaşmaları gibi tepkisel tutumlar sergilemelerine neden olmaktadır (Parsak 2010).

Yabancılaşmış insan, yaşamının anlamını ve nedenini kaybetmiş olarak görülür. Psikolojik şiddet sonucunda kurban, örgütsel amaç ve hedeflere karşı ilgisiz kalır ve örgütsel kurallara uyum sağlamada isteksizleşir. Bu durum, işgörenin hem iş tatminini hem de işe bağlılığını azaltır (Tutar 2004: 119).

İş Tatmini

Günümüzde örgütlerin, işgörenlerin beklentilerini karşılayıp, ihtiyaçlarını tatmin etmeden, optimum verimlilik elde edemeyecekleri yadsınamaz bir gerçek olarak kendisini göstermektedir (Yüce ve Kavak 2017: 79). Bu bağlamda iş tatmini günümüz örgütleri için önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İş tatmini, işgörenlerin işyerinde mesleki rollerine karşı olumlu duygusal tepkileri olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram işten elde edilen maddi çıkarlar ve işgörenin beraber çalışmaktan zevk aldığı iş arkadaşları ile bir eser meydana getirmesinin sağladığı mutluluğu ifade etmektedir (Şimşek vd. 2003: 150). Başka bir tanımlamada iş tatmini, işgörenlerin yapmış olduğu iş sonucu ne hak ettiği düşüncesi ile iş ortamından ne aldığı arasındaki farktan ortaya çıkan durum olarak tanımlanmaktadır. Eğer işgören hak ettiğine inandığı çıktıları elde edemezse iş tatminsizliği söz konusu olur. Ancak sosyal ve fiziki şartlar göz önüne alınarak işgörenin işteki görevine karşı olumlu tutumu iş tatminini ortaya çıkarır (İmamoglu vd. 2004: 169).

İşgörenlerin mesleğini icra ederken haz alması ve mutlu olması olarak tanımlanan iş tatmini, günümüz işgören odaklı örgütler açısından hayati önem taşımaktadır. Çünkü iş doyumuna ulaşamayan işgören mesleğini icra ederken mutsuz olur ve iş ortamında huzursuzluk yaşar. Bu olumsuz durum psikolojik, fizyolojik ve sosyal yönlerden işgörenlerin uyumsuz birer birey haline dönüşmelerine neden olabilir. Buda işgörenlerde işe yabancılaşma, işe karşı

ilgisizlik, işi terk etme isteği, sürekli olarak kurumdan şikâyet etme, mesleki açıdan gelecek kaygısı içine girme ve umutsuzluk gibi olumsuz belirtiler ortaya çıkarabilir (Toplu 1998: 32).

Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

2013 yılında Yücel'in yapmış olduğu çalışmada etik iklimin iş tatminini doğrudan doğruya artırdığı görülmüştür. Aynı zamanda çalışmada etik iklimin dolaylı olarak etik tutum düzeyini artırdığı ve rol belirsizliği üzerine negatif bir etki yaparak örgütü olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Yine sonuçlar incelendiğinde etik iklim ile etik tutum ve iş tatmini arasında pozitif anlamlı ikili bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Yücel 2013: 5).

Etik iklim, iş tatmini ve örgüt bağlılığı değişkenlerinin incelendiği başka bir çalışma sonucunda, etik kurallara bağlı olan örgütlerde işgören tatmininin sağlanacağı yönünde pozitif ilişki saptanmıştır (Başar 2009: 4-81).

Biçer'in 2005 yılındaki çalışmasında, etik iklim, iş tatmini örgütsel bağlılık düzeyleri incelenmiştir. İlaç sektörü ve sigorta sektörleri üzerine yapılan anket çalışmaları sonucunda işgörenlerin, etik iklim algılamalarının olumlu olmasının iş tatminini olumlu etkilediği bu pozitif etkinin örgüte bağlılığı da arttırdığı gözlemlenmiştir (Biçer 2005: 3).

2008 yılında Kim ve Miller tarafından, Kore'de turizm sektöründe faaliyet gösteren 820 katılımcı ile gerçekleştirilen bir çalışmada, algılanan bireysel ve örgütsel etik iklim tiplerinin, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma sonunda etik iklim tipleri ile iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasında önemli ilişkiler tespit edilmiştir (Kim ve Miller 2008: 954).

Deshpande 1996 yılında Hollanda'da kâr amacı gütmeyen bir örgütte, 206 katılımcı ile yapmış olduğu çalışmada; etik iklim tiplerinin iş tatmini boyutları ile arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamış ve aralarında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir (Deshpande 1996: 320).

H1: Örgütlerde etik iklim düzeyi arttıkça iş tatmini de artar.

Kesen'e göre örgütün etik değerlerden uzaklaşması bireylerdeki etik değerleri etkilemekte ve böylece işe yabancılaşma düzeyleri artmaktadır (Kesen 2016: 134).

Shin, Sung, Choi ve Kim'in Kore'de yaptıkları çalışmada, üst yönetimin etik liderlik tarzının örgütsel vatandaşlık davranışı ve firma performansı ile olumlu ilişki içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir (Shin vd. 2015: 57).

H2: Örgütlerde etik iklim düzeyi arttıkça işe yabancılaşma düzeyi azalır.

Ayaydın'ın 2012 yılında yaptığı çalışma sonucunda işyerinde uygulanan psikolojik şiddet davranışları ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki; işe yabancılaşma ve işten ayrılma niyeti ile arasında ise pozitif yönlü bir ilişki tespit

edilmiştir. Buna ilave olarak, iş tatmini ile işe yabancılaşma arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Ayaydın 2012: 10).

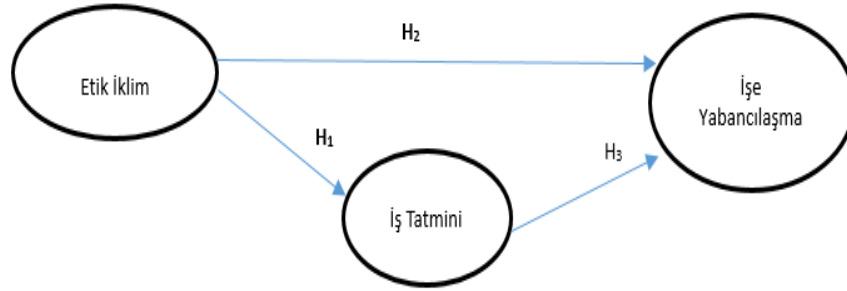
Phillips (2001), çalışmasında hemşirelerin yabancılaşması üzerine hazırladığı çalışmasında yabancılaşma ve iş tatmini arasında negatif bir ilişki olduğu; işinden daha çok tatmin olan işgörenlerde yabancılaşmanın yaşanmamasının muhtemel olduğu bulgularına ulaşmıştır (Aktaran: Turan ve Parsak 2011: 20). Parsak (2010), çalışmasında; iş tatmini ve yabancılaşma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulmuştur. Bu da göstermektedir ki iş tatmini arttıkça yabancılaşma azalmakta, iş tatmini azaldıkça yabancılaşma artmaktadır.

Seybolt ve Gruenfeld, iş tatmini ve yabancılaşma arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Belediye çalışanlarına yönelik yaptıkları araştırmada; iş tatmini ve yabancılaşma kavramları arasında yüksek düzeyli ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir (Seybolt ve Gruenfeld 1976: 202).

H3: Örgütlerde işgörenlerin iş tatmini arttıkça işe yabancılaşma düzeyleri azalır.

Değişkenler arasındaki ilişki aşağıda Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Yöntem

Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışmada anakütle olarak Erzurum ilinde sağlık hizmeti yürüten ve 520 idari personel çalıştırılan bir hastanenin işgörenleri seçilmiştir. Söz konusu anakütlede % 95 güven seviyesinde ve % 5* hata payı ile seçilecek örneklem büyüklüğü surveysystem hesaplama tablosundan 143 olarak belirlenmiştir (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). Tesadüfi örnekleme yönteminden faydalanılmış ve olabilecek cevap hataları göz önünde bulundurulmuştur. Sonuç olarak 160 işgörene soru formu dağıtılmış ve dağıtılan soru formlarından 150’si 15 gün içerisinde geri toplanmıştır. Anketlerden bir kısmı eksik verinin nedeniyle araştırmaya alınmamıştır. Toplam 143 anketten alınan veriler analize dâhil edilmiştir.

Ölçüm Aracı

Ölçek olarak kullanılan formdaki sorular daha önce gerçekleşen çalışmalarda kullanılmış ve özellikle farklı kültürel zeminlerde güvenilirlikleri ve geçerlilikleri ispat edilmiş ölçekler seçilmiştir. İş tatmini ölçeği Minnesota (Weiss, 1967) iş tatmini ölçeğidir ve bu araştırma için 10 ifadeden oluşacak şekilde tasarlanmıştır. Ölçek Türkiye’de Kurudirek (2014) tarafından da kullanılmıştır. Etik İklim ölçeği Victor ve Cullen (1988) ve Kayapalı Yıldırım ve Karabey’in (2017) yaptıkları çalışmalardan alınan sorularla uyarlanmıştır. Etik iklim ölçeği 4 ifadeden oluşmaktadır. Son olarak işe yabancılaşma düzeylerini ölçmek amacıyla sorulan sorular Hirschfeld ve Field (2000), Özbek (2011) ve Babadağ’ın (2018) araştırmalarından uyarlanmıştır. İşe yabancılaşma ölçeği 10 ifadeden oluşmaktadır. Tüm ifadelerin 5’li Likert tipinde cevaplanması istenmiştir.

Ölçeklerde yer alan ifadeler için yapılan güvenilirlik analizi sonucunda cronbach alfa değerlerinin etik iklim için 0,81, iş tatmini için 0,80 ve son olarak işe yabancılaşma için 0,84 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeklerden bir ifade çıkarıldığında, ölçeklerin tutarlılığında bir artış görülmemiştir. Dolayısıyla kullanılan ölçeklerin oldukça güvenilir bulunduğu söylenebilir.

Kullanılan ölçeklerin geçerliliğini elde etmek maksadıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar sonraki kısımda Tablo 1 ve Tablo 2’de özetlenmiştir. Sonuç olarak tüm ölçeklerin yüksek düzeyde geçerlilik sergilediği tespit edilmiştir.

Analiz ve Bulgular

Yukarıda ölçüm metotları ortaya konan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ek olarak bu çalışmada yaş, cinsiyet, işyerinde çalışılan süre ve medeni durum gibi değişkenler demografik değişken olarak ele alınmış ve katılımcı profilinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Katılımcıların % 46,2’si kadın % 53,8’i erkektir. Katılımcıların % 31,5’i 18-25 yaş aralığında, % 37,8’i 26-35 yaş aralığında, %23,1’i 36-45 yaş aralığında, % 7,7’si 46 yaş ve üstüdür. Katılımcıların % 45,5’i bekar ve % 54,5’i evlidir. Katılımcıların % 9,8’i 1 yıldan az, % 23,1’i 1-3 yıl arası, % 19,6’sı 4-6 yıl arası % 10,5’i 7-9 yıl arası % 37,1’i 10 yıl ve üzeri süredir bu iş yerinde çalışmaktadır.

Araştırma hipotezlerinin test edilebilmesi için soru formu vasıtasıyla sağlanan verilere öncelikle LISREL 9.0 programı yardımıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Daha sonra yapısal eşitlik modeliyle tüm modelin analizi yapılmış ve hipotez testlerinin sonuçları ortaya konmuştur.

Araştırma verilerinin normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir ve uyan değişkenler için maximum likelihood yöntemiyle doğrulayıcı faktör analizi

yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizlerinin sonuçları ve uyum indeksleri kabul değerleri referansları sırasıyla Tablo 1a ve Tablo 1b’de raporlanmıştır.

Tablo 1a: Doğrulayıcı Faktör Analizleri Sonucunda Elde Edilen Uyum İyiliği İndeksleri

Değişken	Değerler						
	χ^2	(sd)	χ^2/sd	CFI/ NFI	NNFI	AGFI	RMSEA
Etik İklim	2,70	2	1,35	1,00/0,99	0,99	0,95	0,050
İş Tatmini	53,74	35	1,53	0,97/0,91	0,96	0,89	0,061
İşe Yabancılaşma	53,77	32	1,68	0,97/0,94	0,96	0,90	0,069

Tablo 1b: Uyum İndeksleri Kabul Değerleri

Kısaltma	Anlamı	Kabul değeri
χ^2	Ki kare	-
Sd	Serbestlik derecesi	-
χ^2/sd	Ki kare/ serbestlik derecesi	$\leq 2^a$, $\leq 5^b$ (a: çok iyi uyum, b: iyi uyum)
RMSEA	Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü	$0,05 < (\text{tolerans } 0,08)$
CFI	Artmalı Uyum İyiliği İndeksi	$0,90 \leq$
NFI	Normlaştırılmış Uyum İyiliği İndeksi	$0,90 \leq$
NNFI	Normlaştırılmamış Uyum İyiliği İndeksi	$0,90 \leq$
AGFI	Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi	$0,90 \leq$

Kaynak: Meydan ve Şeşen 2011: 37.

Tablo 1a’da elde edilen verilere göre araştırmada yer alan değişkenlerin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda iyi uyum sergilediği tespit edilmiştir. Tablo 2’ de ise araştırma modelindeki kullanılan kavramlara ilişkin sonuçlar gösterilmiştir:

Tablo 2: Modeldeki Kavramlara İlişkin Özet Sonuçlar

Modeldeki kavram	Ölçüm maddeleri	Standart değerler	t değeri
ETİK İKLİM (ETİK)	ETİK1	0,69	8,50
	ETİK2	0,73	9,18
	ETİK3	0,75	9,48
	ETİK4	0,72	8,90
İŞ TATMİNİ (İT)*	İT1	0,42	4,75
	İT2	0,61	7,34
	İT3	0,63	7,51
	İT4	0,62	7,45
	İT5	0,52	6,08
	İT6	0,39	4,31
	İT7	0,50	5,77
	İT8	0,64	7,67
	İT9	0,55	6,44
	İT10	0,48	5,54
İŞE YABANCILAŞMA (İY)*	İY1	0,41	4,71
	İY2	0,57	6,90
	İY3	0,45	5,18
	İY4	0,63	7,70
	İY5	0,74	9,49
	İY6	0,66	8,17
	İY7	0,59	7,04
	İY8	0,50	5,88
	İY9	0,68	8,52
	İY10	0,65	8,07

*İş tatmini 7. ve 8. sorular, İşe yabancılaşma 1. ve 4. ayrıca 7. ve 8. sorular model uyumunun artırılabilmesi için birbirine bağlanmıştır.

Çalışmada bulunan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin istatistiksel değerler ve korelasyon katsayıları Tablo 3'te özetlenmiştir:

Tablo 3: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler, Korelasyon Katsayıları ve Cronbach Alfa Değerleri

Değişken	Ort.	St.Sapma	1	2	3
1-ETİK İKLİM	3,00	0,95	1		
2-İŞ TATMİNİ	3,04	0,71	,405**	1	
3-İŞE YABANCIL.	2,92	0,82	,130	-,462**	1

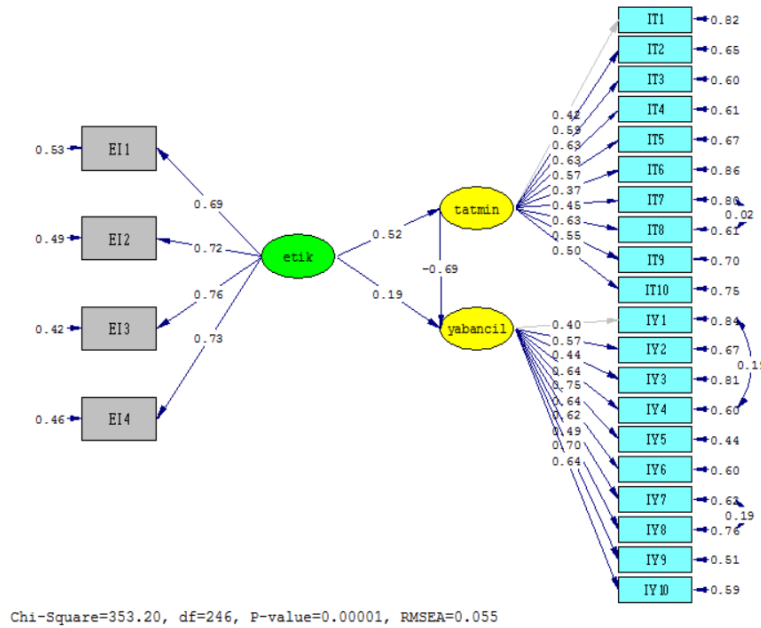
** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

*Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3 incelendiğinde, etik iklim algısının iş tatmini ile ileri düzeyde ve olumlu yönde ilişkili olduğu ($r= ,405$, $p<0.01$) görülür. İş tatmini ile işe yabancılaşma arasında da zayıf olmayan olumsuz bir ilişkinin ($r=,-462$, $p<0.05$) anlamlı olduğu bulunmuştur. Ancak beklenenin aksine, etik iklim ile işe yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Araştırma modelindeki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yapısal özellikleri ortaya konduktan sonra, yol analizi vasıtasıyla bir bütün olarak modelin ve hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadığı ortaya konacaktır. Kabul edilen uyum iyiliği değerlerini ve regresyon katsayılarını gösteren yol analizi sonuçları Şekil 2'de özetlenmiştir:

Şekil 2: Araştırma Modeline İlişkin Yol Analizi Sonuçları

RMSEA= 0,055 $\chi^2= 353,20$ $p= 0,000$ $\chi^2/ sd= 1,43$
 NFI= 0,90 NNFI= 0,94 CFI= 0,94 AGFI= 0,80

Şekil 2’de, modelde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait standardize beta katsayıları ile modelin uyum değerleri özetlenmiştir. Uyum değerleri ortaya konan araştırma modelinin kabul edilebilir uyum sergilediğini tespit edilmiştir. Yol katsayılarına bakıldığında ise, etik iklime ilişkin değişkenlerin işe yabancılaşmayı doğrudan etkilemediği görülmektedir. Etik iklim algısının iş tatminini artırdığı, ($\beta=0,52$, $p<0,10$), iş tatmininin ise işe yabancılaşmayı anlamlı olarak azalttığı ($\beta=-0,69$, $p<0,001$) görülmüştür.

Ulaşılan bulgulara göre doğrudan etkilerle ilgili hipotez sonuçları Tablo 5’te özetlenmiştir:

Tablo 4: Hipotez Testi Sonuçları

Yol	Hip.	Standart	t değeri	Sonuç
ETİK → TATMİN	H ₁	0,52	3,73	Kabul edildi.
ETİK → YABANCI	H ₂	0,19	1,64	Reddedildi.
TATMİN → YAB.	H ₃	0,69	-3,06	Kabul edildi.

Tablo 4 ve T değerlerine göre H₂ hipotezi reddedilmiş, H₁ ve H₃ hipotezleri ise kabul edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma Erzurum’da faaliyet gösteren bir hastanenin 143 işgöreni üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılanların % 46,2’si kadın % 53,8’i erkektir. Katılımcıların % 31,5’i 18-25 yaş aralığında, % 37, 8’i 26-35 yaş aralığında, %23,1’i 36-45 yaş aralığında, % 7,7’si 46 yaş ve üstüdür. Katılımcıların % 45,5’i bekâr ve % 54,5’i evlidir. Katılımcıların % 9,8’i 1 yıldan az, % 23,1’i 1-3 yıl arası, % 19,6’sı 4-6 yıl arası % 10,5’i 7-9 yıl arası % 37,1’i 10 yıl ve üzeri süredir bu iş yerinde çalışmaktadır.

Yapısal eşitlik modelinden yararlanılan bu araştırmanın sonuçlarına göre etik iklim algısı iş tatminini olumlu ve anlamlı olarak artırmıştır. Hem korelasyon analizi hem de YEM modelinde bu ilişki açıkça görülmektedir. Şirketteki insanların birbirleri için en iyinin ne olduğunu önemsemesi, birbirlerinin iyiliğini gözetmeleri, mesleki ve etik kuralları öncelikli olarak göz önünde bulundurmaları örgüt üyelerinin tatmin düzeylerini artırmıştır. Benzer şekilde Doğan Başar 2009 yılında etik iklim, iş tatmini ve örgüt bağlılığı değişkenlerini incelediği çalışmada yaptığı istatistiki analiz sonucunda etik kurallara bağlı olan işletmede işgören tatmininin sağlanacağı yönünde pozitif ilişkiyi saptamıştır. Desphande (1996), Biçer (2005), Kim ve Miller’ın (2008) yaptığı araştırmalar da

etik iklimi ve iş tatmini ilişkisinde araştırmamızın sonucunu destekler niteliktedir.

Diğer yandan beklenenin aksine hem korelasyon analizinde hem de YEM modelinde etik iklim ile işe yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki ve etki tespit edilememiştir. Daha açık bir ifade ile meslek ve etik kurallarını göz önünde bulundurma ve birbirinin iyiliğini düşünme gibi hususlar üyelerin işe yabancılaşma düzeylerini tek başına doğrudan etkilememektedir. Çalışmamızın aksine Kesen' e (2016) göre örgütün etik değerlerden uzaklaşması bireylerdeki etik değerleri etkilemekte ve böylece işe yabancılaşma düzeyleri artmaktadır. Ancak araştırmamızda etik iklim işe yabancılaşmayı tek başına açıklamaya yetmemiştir. Bunun nedeni olarak sağlık örgütlerinde işgörenlerin yaptığı işin zorunluluğun dışında gönüllüğe de dayanmasından kaynaklanabilir. Üyeler gösterdikleri faaliyetle birçok hastanın sağlığını düzeltmektedir. Bu durum onların işe yabancılaşmasını engellemektedir. Böylece örgütün etik ikliminde azalma olsa bile yabancılaşma hissi yaşatmamaktadır.

İş tatmininin işe yabancılaşmaya olan etkisine bakıldığında negatif, anlamlı ve güçlü bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile iş tatmini düzeyi azaldıkça üyelerin işe yabancılaşma düzeyi artmaktadır. Üyelerin işlerinde yaşadıkları tatmin duygusu onların yaşadıkları olumsuz yabancılaşma hislerinin önüne geçmektedir. Çalışmamızla benzer şekilde Phillips (2001), Seybolt ve Gruenfeld (1976) araştırmalarında iş tatmini ile işe yabancılaşma arasında olumsuz ilişkiler tespit etmişlerdir. Bu araştırmaya göre sağlık çalışanlarının üyesi olduğu örgütlerde her ne kadar etik iklim azaldığında işe yabancılaşma düzeyleri artmasa da iş tatminleri azaldığında işe yabancılaşma düzeyleri artmaktadır. Bu durum gönüllülüğün gereklilik olduğu sağlık sektöründe bile iş tatmininin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın sonuçları yöneticilere iş ortamındaki işe yabancılaşma düzeyini azaltma konusunda yol göstermektedir. Çalışanların etik iklimin azaldığına yönelik algıları iş tatminini azaltmaktadır. Bu sebeple yöneticilerin etik iklimi destekleyici davranışlar sergilemesi, üyelerin iyiliğini gözetmesi ve etik kurallara uygun davranması gerekmektedir. Ayrıca işe yabancılaşmanın azaltılabilmesi için örgüt yöneticilerinin üyelerin iş tatminini artırıcı şekilde davranışlar sergilemesi önemlidir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmada yalnızca nicel araştırma yöntemi esas alınmıştır. İşe yabancılaşma gibi olumsuz sorular barındıran bir ölçeğe işgörenler çekindikleri için doğru cevap vermekten kaçınmış olabilirler. Bu sebeple nicel yaklaşımla beraber nitel yaklaşımı da kullanmak faydalı olabilir. Dolayısıyla gelecekteki yapılacak çalışmalarda nicel ve nitel yaklaşımların beraber kullanılması önerilmektedir.

İkincisi, bu çalışmada gerçekleştirilen alan araştırması sadece bir hastanenin işgörenleri üzerinde gerçekleştirilmiş ve bu ilde faaliyet gösteren bir hastanenin işgörenlerinden elde edilen verilerle sınırlı kalmıştır. Gelecekteki araştırmaların farklı kurumlarda veya sektörlerde faaliyet gösteren işgörenler üzerinde gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

AYAYDIN, İ. Ç. (2012), **İşyerinde Psikolojik Şiddetin İş Tatmini, İşe Yabancılaşma ve İşten Ayrılma Niyeti ile İlişkisi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, s. 10.

BABADAĞ M. (2018), "İşe Yabancılaşmanın Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkisi", **Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute**, v:21, Issue:39, s. 207-239.

BARNETT, T. ve SCHUBERT, E. (2002), "Perceptions of the ethical work climate and covenantal relationship", **Journal of Business Ethics**, 36, s. 279-290.

BAŞAR, D. (2009), **Çalışanların Şirket Politikası, Liderlik Davranışları Ve Etik İklimi Algılamaları İle İş Tatmini Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Anabilim Dalı, s.4-81

BİÇER, M. (2005), **Satış Elemanlarının İş Tatmini, Örgüt Bağlılığı Ve İşten Ayrılma Niyetinin Etik İklimle İlişkisi: Sigorta ve İlaç Sektöründe Bir Araştırma**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, s. 3.

CULLEN, J.B., VICTOR, B. ve STEPHENS, C. (1989), "An Ethical Weather: Assessing the Organization's Ethical Climate", **Organizational Dynamics**, s. 50 - 62

DESHPANDE, S. P. (1996), "Ethical climate and the link between success and ethical behavior: An empirical investigation of a non-profit organization", **Journal of Business Ethics**, 15(3), s. 315-320. doiI: 10.1007/BF00382957

EKİNCİ O. (2017). "Bilim Sosyolojisi Bağlamında Uzayın Sanallaşması: Siber Uzay", **Felsefelogos**, yıl:21, sayı:65, ss.29-42.

ELÇİ, M. ve Alpkın, L. (2009), "The Impact of Perceived Organizational Climate on Work Satisfaction", **Journal of Business Ethics**, 84, s. 297 - 311.

GÜCENMEZ, S. (2007), **Psikolojik Şiddet ve Psikolojik Şiddetle Mücadele Aracı Olarak Çalışan İlişkileri Yönetimi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 77.

HİRSCHFELD, R., ve FIELD, H., (2000), "Work Centrality and Work Alienation: Distinct Aspects of a General Commitment to Work", **Journal of Organizational Behavior**, 21(7), s. 789-800.

JARAMILLO, F., MULKI, J.P. ve SOLOMON, P. (2006), "The Role of Ethical Climate on Salesperson's Role Stres, Job Attitudes, Turnover Intention and Job Performance", **Journal of Personal Selling and Sales Management**, 26, s. 271 - 282.

KAVAK, O., KAYGIN, E., (2018), "Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Muhalefet Davranışı Üzerindeki Etkisi", **Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences**, s. 33.

KESEN, M., (2016), "Öğretim Elemanlarının İşe Yabancılaşmasının Etik Liderlik ve Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi: Uygulamalı Bir Çalışma", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4(22), s. 118-134.

KİM, N. ve MİLLER, G. (2008), "Perceptions of the ethical climate in the Korean tourism industry", **Journal of Business Ethics**, 82(4), s. 941-954. doi: 10.1007/s10551-007-9604-0.

KURUDİREK, A. (2014), "Örgütsel Adalet Algısı Ve İş Doyumu İlişkisi: Doğu Anadolu Bölgesi Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü Çalışanları Üzerine Bir Çalışma", Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, s.48-55

MEYDAN, C. H., ŞEŞEN, H. (2011), **Yapısal Eşitlik Modellemesi: AMOS Uygulamaları**, Ankara: Detay Yayıncılık, s.36.

ÖZBEK, M.F. (2011), "Örgüt İçerisindeki Güven ve İşe Yabancılaşma İlişkisinde Örgüte Uyum Sağlamanın Aracı Rolü", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 16(1), s. 151-168.

PARBOTEEAH, K.P., CULLEN J.B., VÍCTOR, B. & SAKANO, T. (2005), "National culture and ethicalclimates: A comparison of U.S. and Japanese accounting firms", **Management International Review**, 45 (4), s. 459-481.

PARSAK, G. (2010), "Örgütlerde Yabancılaşma ve İş Tatmini İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, s.43.

PEHLİVAN, İ. (2001), **Yönetmel, Mesleki ve Örgütsel Etik**, Ankara: Pegem Yayınevi, s.4.

SCHWEPKER, C.H. ve HARTLINE, M.D. (2005), "Managing the Ethical Climate of Customer - Contact Service Employees", **Journal of Service Research**, 7, s. 377 - 397.

SEYBOLT, W. J; GRUENFELD, L. (1976), "The Discriminant Validity of Work Alienation and Work Satisfaction Measures", **J. Occup. Psychol.**, 49, s. 193.

SHİN Y., SUNG S. Y., CHOİ J. N. ve KİM M.S. (2015), "Top Management Ethical Leadership and Firm Performance: Mediating Role of Ethical and Procedural Justice Climate", **Journal of Business Ethics**, 129(1), s. 43-57.

ŞİMŞEK, M.Ş., AKGEMİCİ, T. & ÇELİK, A. (2003), **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Konya: Adım, s. 150.

TOPLU, D. B. (1998), "Kamu Kurum Arşivlerinde Çalışan Personelin İş Tatmini", Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 32.

TURAN, M., PARSAK, G., (2011), "Yabancılaşma ve İş Tatmini İlişkisi: Bir Devlet Üniversitesi İdari Personeli Üzerinde Araştırma", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20 (2), s. 1-20.

TUTAR, H. (2010), "İşgören Yabancılaşması ve Örgütsel Sağlık İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s.179.

TUTAR, H. (2004), **İş Yerinde Psikolojik Şiddet Sarmalı**, Platin Yayınları, 1. Baskı, s. 119-120.

TÜZÜN, A. (2014), "Algılanan Örgütsel Destek ve Lider-Üye Etkileşiminin İşe Yabancılaşma Üzerine Etkisi", Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 53.

VİCTOR, B., ve CULLEN, J.B., (1988), "A Theory and Measure of Ethical Climate in Organizations", **Research in Corporate Social Performance and Policy**, 9(1), s. 51-71.

VROOM, Victor H. (1967), "Work And Motivation", **John Wiley and Sons Inc**, New York, s. 99.

A CRITIQUE OF SOCIAL SYSTEM IN VIRGINIA WOOLF'S MRS ALLOWAY
VIRGINIA WOOLF'UN MRS DALLOWAY KİTABINDA SOSYAL SİSTEM KRİTİĞİ

EMEL ZORLUOĞLU

Öğr. Gör. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Böl.
emel.zorluoglu@erzurum.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 04.06.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 14.06.2018
Sayfa | Pages : 73-87
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.63>

This article was checked by

A CRITIQUE OF SOCIAL SYSTEM IN VIRGINIA WOOLF'S MRS DALLOWAY*

Emel ZORLUOĞLU

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 73-87

ABSTRACT

Virginia Woolf knew that the patriarchy suppressed both women's mind and freedom; however, she could not ignore male power which was at the helm of everything. Woolf crafted her novels in such a way that while not attacking the social system, she made her female readers aware of their entrapment with her perfectly projected female characters. Mrs Dalloway, a 'simple' story according to her contemporaries' values, becomes one of the best examples in which Woolf synthesised her anger against the social system with the art. Woolf achieved her quest and showed to the reader ways to obtain meaning in life and to realise their identities not through a feminist propaganda but through her buried modernist stories embroidered with her subtle use of narrative techniques, innovative language and use of irony. Whilst her writing superficially maintained the status quo, it also destroyed the masculine discourse and created a revolutionary writing, becoming the vehicle to expose the subjection of women.

Key Words: Virginia Woolf, Mrs Dalloway, Social System, masculine discourse, female identity.

VIRGINIA WOOLF'UN MRS DALLOWAY KİTABINDA SOSYAL SİSTEM KRİTİĞİ

ÖZET

Virginia Woolf patriarkinin kadınların beyinlerini ve özgürlüklerini zapt ettiğinin farkındaydı fakat her şeyin başında olan erkek gücünü de yadsıyamazdı. Woolf kaleme aldığı romanlarla sosyal sisteme direk bir saldırıda bulunmamasına rağmen kendi öz benliğini yansıttığı kadın karakterleri sayesinde kadın okuyucularına içlerinde buldukları sistemin onları nasıl hapsettiğini göstermeyi hedeflemiştir. Woolf'un çağdaşlarının değerlerine göre basit bir anlatım örgüsü bulunan Mrs Dalloway, Woolf'un sisteme karşı öfkesiyle sanatını sentezlediği en güzel örneklerden biridir. Woolf okuyucularına hayattan anlam çıkarmanın ve kendi benliklerini ortaya koymanın yollarını feminist bir propaganda ile değil farklı anlatım teknikleri, yenilikçi dil, ve ironi kullanımıyla zenginleştirdiği modernist hikayeleriyle göstermeye çalışmıştır. Yazılarında statükoya karşı çıkmıyormuş gibi görünse de erkek söylemini yıkan yenilikçi yazımı kadınların maruz kaldığı durumları anlatmanın aracı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Virginia Woolf, Mrs Dalloway, Sosyal Sistem, Erkek Söylemi, kadın benliği.

* This article is developed from the unpublished master thesis submitted to the University of Sussex in 2012.

How Virginia Woolf criticised the social system and passed it through her use of language will be the focus of this paper; central to the analysis is *Mrs Dalloway*. While trying to arouse women awareness, Woolf could not ignore male power which was at the helm of everything, and through her writing she found a vehicle to expose the subjection of women whilst superficially maintaining the status quo. As an acclaimed high modernist writer, Virginia Woolf invoked many narrative patterns and broke all the rules of the time, often through new and ground-breaking plots.¹ In her stories, not only did she diffuse a chronological framework, a fragmented unitary plan offering a new dimension of time by 'blazing the moment', but she also created the stream of consciousness technique, both enabling the reader to seize the person from all aspects and creating a fluid narration. The reason behind her quest to discover a narrative technique different from the typical one stems from her desire to break with the norms sanctioned and adopted by a patriarchal world in such a way that, in itself, it would break away from all preceding norms of narration. The aforementioned idea may be corroborated by referring to Woolf's own ideas, as expressed in *A Room of One's Own*:

*'A book is not made up of sentences laid from end to end, but sentences built, if an image helps, into arcades or domes. And this shape too has been made by men out of their own needs for their own use.'*² As clearly put forward by Woolf, patriarchal values were so embodied in fiction that they served masculine needs and became the standards of literature. So, she expresses her dilemma by quoting thus: *'I have the feeling of a woman but I have only the language of a man.'*³ Hence, how a woman might feel at ease when creating her own writing within this system is debatable. By dint of this fact, female writers, in particular Woolf, felt the need to come up with a new form of writing. While creating a feminine narrative structure with the new aforementioned techniques, she does not *'dissect language as Joyce does'*⁴ by dint of the fact that *'writing must be formal and the art must be respected'*,⁵ and *'kept a conventional form of narrative writing in the third-person past tense'*.⁶

All these aspects echo the anger that Woolf felt towards the century she was born in and her desire to change it. However, she was someone screaming silently and conveying her anger without being angry. In a way, she was obliged

¹ Jane Goldman, *The Cambridge Introduction to Virginia Woolf*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p.25.

² Woolf, *A Room of One's Own*, Penguin Classics, London, 2002, p.74.

³ Bathsheba quoted in Virginia Woolf, *Women and Writing*, The Women's Press Limited London, 1979, p.67.

⁴ Kristeva quoted in Makiko Minow-Pinkney, *Virginia Woolf and the Problem of the Subject*, Harvester, Brighton, 1987, p. 23.

⁵ Virginia Woolf, *A Writer's Diary*, (ed. by Leonard Woolf), Harvest Book, New York, 1953, p. 67.

⁶ Minow-Pinkney, *Virginia Woolf and the Problem of the Subject*, p.61.

to do so, for the only way to 'give a voice to women and reject masculine discourse without being marginalized into madness and silence'⁷ has been through a revolutionary writing in which Woolf refused to commit herself to the plot rigidity, 'this appalling narrative business of the realist'.⁸

She sought to make the reader go beyond the words, to decipher and internalize the coded meanings according to their interpretation. Woolf herself chose 'indirection, mocking, suggesting, calling into question, rather than asserting, advocating'.⁹ She did not want to express her ideas explicitly to her readers, but rather leave them space to think, and thus generate their own ideas by avoiding blatant expressions of emotion and preferring symbolism, irony and satirical comment as opposed to male writing 'regenerat(ing) itself in a repetitive circular narrative' and 'arguing proudly for its own self-perpetuation.'¹⁰

Along with the narrative techniques revealing rather female insights and fluidity as opposed to the masculine rigidity dictating what to consider, the plot construction can be viewed as another rebellion against the masculine norms that permeated literature. As Woolf asserts, 'an important book is that which deals with war. This is an insignificant book because it deals with [the] feelings of [a] woman in a drawing room'¹¹. The fact that the whole story of *Mrs Dalloway* revolves around organising a party is extremely significant and works on two levels: on the first, launching a successful party may be perceived as one of the main roles allotted to women by the patriarchy to keep them busy, and thus feel important; on the second, it is to rebel against male-dominated literature by creating a simple story according to the male values.

As Virginia Woolf stated in her diary, *Mrs Dalloway* is about multifold subjects; however, a feminist impulse is not the top subject in the palimpsest layering of plots, it is submerged in the 'intrinsically disjointed and textually dispersed and disguised'¹² text and always present, along with anger and irony. This ordinary story about an ordinary woman takes place on a single ordinary day in June. Although the story seems very ordinary, the structure of the story is highly unconventional, causing the reader to become embroiled in the minds of these people.

⁷ Minow-Pinkney, *Virginia Woolf and the Problem of the Subject*, pp. 84-85.

⁸ Woolf, *A Writer's Diary*, p. 136.

⁹ Alex Zwerdling, 'Mrs Dalloway and the Social System', *PMLA*, 92, 1977, pp.69-82, p. 70.

¹⁰ Su Roe, *Writing and Gender: Virginia Woolf's Writing Practice*, Harvester, Wheatsheaf, 1990, p.20.

¹¹ Woolf, *A Room of One's Own*, p.74.

¹² Elisabeth Abel, *Virginia Woolf and the Fictions of Psychoanalysis*, University of Chicago press, Chicago, 1989, p.30.

In *Mrs Dalloway*, Woolf states that she '*wants to criticise the social system and show it at work, in its most intense.*'¹³ She achieves this critical frame thanks to her vividly drawn two figures in whom the oppressive patriarchal force reverberates: Sir William Bradshaw and Peter Walsh. While both of these figures represent pure patriarchal oppression in the novel, the psychiatrist, Sir William Bradshaw with his name evoking railway timetable, symbolising his rigidity,¹⁴ becomes the symbol of mechanisation, so the patriarchy. To him, it is right for men to be in control of everything without being questioned and it's their right to be angry when their authority is questioned. The following extract from the text illustrates the point. When questioned by Septimus (a veteran, a subordinate of patriarchy) about whether he will be sent to one of Dr Holmes' homes, he angrily reacts "*One of MY homes, Mr. Warren Smith,*' he said, '*where we will teach you to rest*'¹⁵ Owing to the place bestowed on him by patriarchy, his two-minute resolution may predestine his patient's fate by virtue of his not allowing himself any second thoughts, doubts or uncertainty.

'...almost infallible accuracy in diagnosis but of sympathy; tact; understanding of the human soul... It was a case of complete breakdown ... with every symptom in an advanced stage, he ascertained in two or three minutes' (p.81). This passage appears to be sarcastic, for Sir William is claimed to understand human souls; however, he does not bother himself with trying to understand or cure Septimus but rather prefers to close him up in an asylum. In other words, if Septimus is 'shut up', his ideas about war will be incarcerated as well, hence patriarchal values will be left in peace, and his authority will not be called into question.

The fact that 'he ascertained in two or three minutes' reveals to the reader how perilous it was to be a subordinate by dint of one's inability to control one's fate while always being controlled. Though Septimus was claimed not to have a sense of proportion, Woolf clearly makes sure that that '*he (Septimus) could not feel. He could reason; he could read, Dante for example, quite easily... he could add up his bill; his brain was perfect; it must be the fault of the world then – that he could not feel*' (p.75). Though Woolf never states openly, with all these hints she makes her readers question authority. She starts to make the reader question what madness is: is it absence of reason or feeling? For, if it is absence of reason, then Septimus cannot be mad, if it is absence of feeling, then who is really mad, or lacking 'a sense of proportion'?

¹³ Woolf, *A Writer's Diary*, p. 56.

¹⁴ Jeremy Tambling, 'Repression in Mrs Dalloway's London', *Mrs Dalloway and To The Lighthouse*, (ed. By Su Reid), Macmillan Press, London, 1993, p.61.

¹⁵ Virginia Woolf, *Mrs Dalloway*, Oxford University Press, Oxford, 2000, p. 83. Citations hereafter appear in parenthesis.

Along with this, another important part ironically showing readers the mind of the oppressor is when Septimus repeats the word 'war'; Bradshaw notes on his card that '*[h]e was attaching meanings to words of a symbolical kind. A serious symptom...*' (p.81). This sentence reveals that Mr Bradshaw is not a proper scientific person to treat his patient, but is rather too concerned with maintaining patriarchal values. As war is one of the most important tokens of patriarchy, he never considers the fact that war may have devastating effects on Septimus and so he may never really question the notion of 'war' (as a woman can never really question her place and rights in society). Despite the fact that the passage appears as a patriarchal discourse on the surface, Woolf manages to show to the reader how ridiculous Sir William is, and thus the patriarchy.¹⁶ Bradshaw supports his acts by referring to them as '*there was no alternative. It is a question of law*' (p.82). This is another very biting sentence revealing the vicious circle, for as Zwerdling mentions, '*law is made by men*'.¹⁷

As a modern officer of coercion¹⁸, Bradshaw, policing accepted norms, preaches proportion and worships conversion. Initially, his obsession with proportion reveals that everything in life should be balanced, ordered, and everyone should act accordingly. If a man rejects patriarchal norms and exhibits effeminate behaviour, as in the case of Septimus, or if a woman demonstrates unladylike behaviours, it should be ascertained that they obey society's rules, if not, then they should be ready to suffer the consequences. '*Worshipping proportion, Sir William made it impossible for the unfit to propagate their views until they, too, shared his sense of proportion – his, if they were men, Lady Bradshaw's if they were women (she embroidered, knitted, spent four nights out of seven at home with her son)*' (p. 84). This is an outstanding passage demonstrating that there is no way out apart from being transformed into what the society requires as long as Sir William is at the helm. This passage plainly establishes that the 'Bradshaw civilisation' allow two types of human: Sir Williams and Lady Bradshaws. In addition to this, the fact that parenthesis frame the features of women reveals how women are subordinate and their roles are simply limited as the parenthesis themselves limit the words.

Following the notion of proportion, the idea of conversion echoes Bradshaw's credence that he can 'convert' people into subservient citizens, and his wife may be his first patient whom he converted successfully into an obedient woman. '*Once, long ago, she had caught salmon freely: now, quick to minister to the craving which lit her husband's eye so oilily for dominion, for power, she cramped, squeezed,*

¹⁶ The fact that Woolf suffered too much from psychiatric establishment, in her depiction of Bradshaw, the absurdity and ridicule are more obviously reflecting the anger that she holds against them.

¹⁷ Zwerdling, *Mrs Dalloway and the Social System*, p. 247.

¹⁸ Abel, *Virginia Woolf and the Fictions of Psychoanalysis*, p. 27.

pared, pruned, drew back, peeped through... ' (p.85). A woman once loving fishing salmon freely, after being married, is transformed into a typical upper class woman who follows the patriarchal rules, deprived of personal opinions. In other words, she becomes a puppet necessitating her husband's control. Meanwhile, as a success of the system, Sir William Bradshaw is depicted as being totally satisfied by the creature that he has created. The fact that all the words employed to depict lady Bradshaw, cramped, squeezed, pared, pruned, drew back, peeped through, have negative connotations unveils Woolf's anger towards this kind of woman who cannot resist. Also, all his patriarchal norms are disguised under the names of '*family, affection, honour, courage, and a brilliant career. All of these had in Sir William a resolute champion*' (p.86). This ironical sentence corroborates the fact that, actually, the creator of patriarchy is woman's '*swift submission*', as in the case of Lady Bradshaw.

The other figure that Woolf creates to depict the cruelty of the social system is Peter Walsh. Though on the surface Peter Walsh appears to be an iconoclast, it is obvious that he is proud to be a member of and acclaims patriarchy, as well. The fact that he respects the boys in uniform marching with their arms stiff, for they were praising '*duty, gratitude, fidelity, love of England*' (p.43), substantiates the aforesaid idea. In conjunction with this, another token of his being a real patriarch is that he admires the '*instruments of patriarchy –hence tyrants in different forms*'¹⁹: '*the doctors and men of business and capable women all going about their business*' (p.47).

As a proud patriarch, he thinks women should see the world as he does, for they are inferior to him. This assumption may be corroborated by the reason Clarissa (protagonist, Mrs Dalloway) refused to marry him, for she rejected male egocentrism. '*For in marriage a little licence, a little independence there must be between people living together day in day out in the same house*' (p.6), but '*with Peter everything had to be shared*' (p.7). In this era, Peter's ideal of sharing would not stand for a '*mutual sharing*'²⁰ but rather to make Clarissa change to fit his ideal, for he wanted to see Clarissa as his possession, as a right endowed by hierarchy. Later in the novel though he criticizes Clarissa, because '*she had to see things through his [Richard's] eyes*' (p.13); in Bourton, he had expected her to see life as he had. This criticism of Peter unveils that even man can be disturbed by a woman's submission, if this obedience is not for them.

Along with this, another token that Woolf uses to prove that Peter's being a patriarch is his pocketknife. It does not only symbolise a phallus but also the sharp acute abrupt criticism that is endowed on men by virtue of patriarchy. In

¹⁹ Beverly A. Schlack, 'The Patriarchy in Virginia Woolf's Fiction', **Virginia Woolf: A Feminist Slant**, (ed. By Jane Marcus), University of Nebraska Press, London, 1983, p.58.

²⁰ Minow-Pinkney, **Virginia Woolf and the Problem of the Subject**, p. 89.

the novel, Peter is portrayed as still being shocked that he has been refused by Clarissa. However, he blames Clarissa for being cold, arrogant and prudish in making this wrong choice and never turns his pocketknife on himself but always points it at Clarissa. This being over confidence may make the reader question that man can also be wrong and should sometimes turn the 'knife' on themselves. Though Clarissa is the recipient of this criticism and is under the attack of a pointed penknife, she also has her arsenal; her scissors and needle. Though she never points them at Peter, she possesses these tools, though unexpressed she also has the potential.

Along with the pocketknife, another reference to this patriarchal order, Big Ben, '*viewed by Woolf as the very embodiment of patriarchy, both assertive and restricting*',²¹ is always present in the story to dictate the heavy linearly proportioned masculine time, as opposed to the inner time of Clarissa. This '*tyranny of clock time*'²² linking as well to Bradshaw whose name conjures an authoritative railway timetable, ironically emblematises how an artifice of intellect exercises control over inner lives.

By framing the oppressor's mind, Woolf manages to reveal to her readers that once the masculine tyranny feels questioned or their ideas are refused by a subordinate, they cannot bear it. Thus, they immediately vent their anger in myriad ways, such as scolding, denying, threatening and propagating their views. This adeptly unveils how males view anger and take it for granted pursuant to their desire to subjugate. Woolf does not only depict the social system within the oppressor's mind frame but also portray female figures such as Clarissa, Sally Salton and Elisabeth to exhibit how these women seize their anger and place themselves within the social system.

'Mrs Dalloway said she would buy the flowers herself' (p.3). This very first sentence of the novel stands out as an extremely significant sentence, already echoing to the reader that Mrs Dalloway, against the commonly accepted norm -expecting flowers from a male partner- was capable of getting them on her own. However, as Linden Peach argues, this stepping out may be read as only seeking to participate in the spectacle of early twentieth century modernity. Thus, whether Clarissa Dalloway stands out as a rebellious or an ordinary submissive Victorian angel is a disputable issue.²³

Though the answer to the aforementioned issue is not yet definite, one certain thing is that by dint of the stream of consciousness technique, the reader sees who Clarissa is, who she used to be and whom she might have been. This

²¹ Tambling, 'Repression in Mrs Dalloway's London', p. 58.

²² Jörg Hasler, 'Virginia Woolf and the Chimes of Big Ben', *English Studies*, 63, 1982, pp.145-158, p.150.

²³ Linden Peach, *Virginia Woolf*, St Martin's Press, New York, 2000, p. 98.

generates all sorts of possibilities in the reader's mind about her and makes the reader seize, even judge their own lives, by comparing to Clarissa who could not set up a life for herself free from marriage, motherhood and heterosexuality.

Though Clarissa experienced one of the exquisite moments of her life with Sally Seton,²⁴ she did not dare to go further. *'Then came the most exquisite moment of her whole life, passing a stone urn with flowers in it. Sally stopped; picked a flower; kissed her on the lips. The whole world might have turned upside down! The others disappeared; there she was alone with Sally. And she felt that she had been given a present, wrapped up'* (p.30). This extract may hint at a correlation between *'Sally's wrapped-up present and the buried subplot of female bonds'*.²⁵ Then, the moment was shattered by Peter asking them whether they were *'star-gazing'*. Abel offers a psychoanalytic reading of the scene suggesting that this extract points out some aspect of the fractured mother/daughter bond. Peter's intervention by rupturing the exclusive female bond is to direct Clarissa towards heterosexuality.²⁶ As well as the psychological reading, if more emphasis is put on the phrase *'star-gazing'*, this phrase may also denote that Peter makes them return to their restricted world, by annotating what they are looking for is as difficult as reaching for the stars as long as they live between the walls of patriarchy. This sentence may stand as a prolepsis to Clarissa's future, adumbrating that she could never realize a life freed from heterosexuality.

Subsequent to losing the only woman that Clarissa felt something for, she refuses Peter in favour of *'a little independence'*, one of the few moments in the novel where the reader assumes that Clarissa stands out as a rebellious woman. However, years later, Clarissa reflects on her thoughts about Peter: *'If I had married him, this gaiety would have been mine all day! It was all over for her. The sheet was stretched and the bed narrow. She had gone up into the tower alone...'* (p.40). These two instances make the reader notice Clarissa's neglected lives, one in not being able to confront social norms, and the other one in favour of being independent; however, she ended up being the *'perfect hostess'*. Nonetheless, it is clear that even having a stable life and a bit of independence do not suffice to be happy in the narrow bed.

The following passage echoes how society pushes the woman to the edge of being miserable and makes her lose control of her body, even her name. The confrontation with grim reality, the society in which the woman is incarcerated, transforms these beings into nothing. *'But often now this body she wore ... this body,*

²⁴ Most of the critics construed this relation as a lesbian subtext; see Goldman, **The Cambridge Introduction to Virginia Woolf** p.55 and Abel, **Virginia Woolf and the Fictions of Psychoanalysis**, p.31.

²⁵ Elisabeth Abel, *'Narrative Structure(s) and Female Development: The Case of Mrs Dalloway'*, **Virginia Woolf**, (ed. by Rachel Bowlby), Longman, London, 1992, p.99.

²⁶ Abel, *'Narrative Structure(s) and Female Development: The Case of Mrs Dalloway'*, p.84.

with all its capacities, seemed nothing—nothing at all. She had the oddest sense of being herself invisible; unseen; unknown; there being no more marrying, no more having of children now, but only this astonishing and rather solemn progress with the rest of them, up Bond Street, this being Mrs Dalloway; not even Clarissa anymore; this being Mrs Richard Dalloway! (p.9). This patriarchal system creates out of ‘the body with all its capacity’ simply ‘nothing’. Interestingly, albeit the recognition, Clarissa does not appear insurgent, for the system gulps the woman in such a way that it appears like no better options are available than having this stable life, a protecting loving husband. This situation can be epitomised by a metaphor endorsing the idea: *‘a lady is known by her shoes and her gloves’* (p.9). The sardonicism here lies in the fact that these product of ‘civilisation’ draw attention to the hands while making the hands useless.

As Woolf mentions, *‘Women sat indoors millions of years. The walls of her house are permeated by their creative force’*.²⁷ Clarissa is one of them, bustling with energy and creativity. However, what can she do apart from organising parties, mending dresses, being a good hostess and a mother and seeking to *‘make people think this or that’* (p.9)? Clarissa also alleges that she would like to be like Richard or those people *‘who did things for themselves’*. Further, she declares, *‘Oh if she could have had her life over again! ... she could have looked even differently!’* (p.9), denoting that she would have acted differently, would have taken more courageous steps in life, such as pushing over the walls surrounding her. However, how could she dare to realize these kinds of ideas in her being? For *‘[s]he knew nothing; no languages, no history; she scarcely read a book now...’* (p.7).

Along with this, Woolf adeptly satires another so-called reason for male dominance over women, which is female illness. This tendency to be easily sick prevents the women from being active in the outside world. Lord Lexham informs Clarissa that his wife cannot attend the party because she *‘caught cold at a Buckingham Palace garden party’* (p.142). Evelyn Whitbread is accompanied by her husband to go and see a doctor (p.5). Ellie Henderson is subject to chills (p.143) and Mrs Dalloway is getting whiter because of her illness. Opposing Jeremy Tambling’s suggestion that these illnesses reflect the weakness of being a female and the need to be controlled by male authority²⁸, Woolf depicts that the female weakness is the outcome of always being controlled, as they cannot resist the system and yield their anger.

As Herbert Marder proposes: *‘in order to represent Clarissa’s instinctual life, Virginia Woolf created Septimus Smith, her double, who lives as much in the depths as*

²⁷ Woolf, *A Room of One’s Own*, p.87.

²⁸ Tambling, p.61.

Clarissa does on the surface'.²⁹ Minow-Pinkney describes Septimus as '*defensive splitting*.'³⁰ Rachel Balu Duplessis defines this relationship as '*a nonsexual but secretly bonded couple*'.³¹ Throughout the novel it is apparent that Clarissa and Septimus overlap each other. The reason for projecting Clarissa's features onto Septimus can be elucidated as Woolf's struggle to write the psychodynamics of being a subordinate regardless of gender issues. Woolf makes use of Septimus to confront patriarchy from his inside walls and present its default owing to a male subordinate.

Their ideas coincide as well, both of them think about the Shakespearean refrain '*no more fear the hot o' the sun/ Nor the furious Winters rages*' (p.8). These lines from *Cymbeline*, a funeral speech, attempt to find solace in death and act as a prolepsis to Septimus' death which relieves him of the social pressure. These lines are very significant, unveiling to the reader the fact that no one should fear the oppression of patriarchy³²; in a way, in the end, everyone will die, so it is better to have lived a life of our choice than to live under the pressure of accepting being a subordinate.

Another overlapping point between Clarissa and Septimus is the parallel between being a soldier and a submissive wife: they are both forced to work for the benefit of others and they are able to control neither their lives nor the society, despite all the effort made and work performed. Hence, they both suffer physically (being sick, going white) and mentally. However, Septimus, in contrast to Clarissa, first refuses to take the final step into the patriarchal order by not becoming a father himself and later decides to end his life, for though he did not fear the heat of the sun anymore, the medical system created a feeble creature out of him who could not oppose the system, as abovementioned. Septimus, therefore, perishes under the pressure of patriarchy. Though Clarissa at the beginning revolts against patriarchal rules, she cannot endure and ends up being a 'perfect hostess'. This ironical reversal of characters makes the reader see in a more accurate version how this society crushes everyone who opposes it. Yet Clarissa expresses her anger a few times during the story and acknowledges her accountability in shaping the fate of Septimus and her being an accomplice, '*somehow it was her disaster – her disgrace*' (p.157), she confines herself to this recognition. Indeed, this recognition of the problem is the first

²⁹ Herbert Marder, **Feminism and Art: A Study of Virginia Woolf**, The University of Chicago Press, Chicago, 1968, p.39.

³⁰ Minow-Pinkney, **Virginia Woolf and the Problem of the Subject**, p.80.

³¹ Rachel B. Duplessis, 'Feminist Narrative in Virginia Woolf', **Novel: a Forum on Fiction: Why the Novel Matters: A Postmodern Perplex Conference Issue**, 21.2/3, 1988, pp, 323-330, p.327.

³² The sun is considered to represent man.

essential step to take to find a solution. Per se, one might even argue that this is all *Mrs Dalloway* is about. The novel acts as the recognition step.

Two other women that Woolf presents the reader with are Sally Seton and Elisabeth Dalloway. Sally Seton features in Clarissa's reminiscences as a woman standing against patriarchal norms. She could easily perform all the unaccepted behaviours such as (running) along the passage naked (p. 29), speaking of sexual matters in front of men and, smoking cigars (p.28-29). Not only her actions but also her conversation was very rebellious, asserting that she was a woman looking for equal rights. Furthermore, she also made Clarissa think beyond the walls of Bourton.

'There they sat, hour after hour, talking in her bedroom at the top of the house, talking about life, how they were to reform the world. They meant to found a society to abolish private property, and actually had a letter written, though not sent out. The ideas were Sally's of course – but very soon she was just as excited – read Plato in bed before breakfast; read Morris; read Shelley by the hour' (pp. 28-29). This passage portrays how a woman can think and what she can produce if she is given the chance. Nevertheless, at the end of the story, Sally, who 'spoke of marriage as a catastrophe' (p.29), reappears at the party as a mother of five sons and the wife of a rich industrialist. She surrendered to patriarchal forces and accepted the female identity favoured by patriarchy. Further, she is very content of her life, projecting the power of male tyranny, and the helplessness of women.

Real hope comes with Elisabeth, the daughter of Clarissa, who blossoms into a modern woman. As Susan Squier points out, while her mother's walk is restricted between Westminster and Bond street, an area that traditionally symbols '*male political and female social power*'³³, Elisabeth goes up to the Strand, beyond her district, a newly booming commercial and professional centre in the 1920s, denoting her interest in a career and the public sphere of life.³⁴ This signals to the reader that she may go beyond her mother and she may be a holder of new opportunities.³⁵ To get up to the Strand, 'Elisabeth stepped forward and most competently boarded the omnibus,--a pirate³⁶-- standing out as the new symbol of freedom and modernity. Further in the narration, Elisabeth's movements parallel the movements of the bus: '*and to each movement of the*

³³ Susan Squier, **Virginia Woolf and London: The Sexual Politics of the City**, University of North Carolina Press, USA, 1985, p. 102.

³⁴ Squier, **Virginia Woolf and London: The Sexual Politics of the City**, p.102.

³⁵Rachel Bowlbly, **Feminist Destinations and Further Essays on Virginia Woolf**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1997, p.70.

³⁶ Independent omnibuses were nicknamed 'Pirates', See Eleanor McNees, 'Public Transport in Woolf's City Novels: The London Omnibus', **Woolf and the City: Selected Papers from the Nineteenth Annual Conference on Virginia Woolf**, (ed. by Elizabeth F. Evans and Sarah E. Cornish), Clemson University, Clemson, 2010.

omnibus the beautiful body in the fawn-coloured coat responded freely like a rider'. This harmony with the bus portends her being able to adjust herself easily to the new conditions that being a 'new woman' may hold.

Now that she was on the bus, once she started to discover, she did not want to stop and was willing to pay 'another penny' to go up to the Strand, '*the border between her world of Westminster and the professional world of the City*'.³⁷ Further, as McNees notes 'in the omnibus journey, the bus itself has metamorphosed into a pirate ship steering Elisabeth on a forbidden route'.³⁸ This journey towards freedom inspires Elisabeth and makes her think about the professions she would like to follow in the future. '*every profession is open to the women of your generation, said Miss Kilman. So she might be a doctor. She might be a farmer ... In short, she would like to have a profession. She would like to become a doctor, a farmer; possibly go into Parliament if she found it necessary, all because of the Strand*' (p.115). The fact that the passage ends with 'all because of the Strand' is very significant in unveiling to the reader that once freedom is tasted, it cannot be abandoned easily.

She even '*identifies with the possibility of a paternal profession*'.³⁹ '*The feet of those people busy about their activities, ...minds eternally occupied not with trivial chattering...but with thoughts of business, of law, of administration ... made her quite determined, whatever her mother might say, to become either a farmer or a doctor. But she was, of course, rather lazy*' (p.116). The passage clearly shows that once a woman is in a real social life, her ordinary life will seem very dull and unsatisfactory. Nevertheless, she ends up finding herself 'lazy' for considering this kind of thing.

This reaction of being lazy may stem from the fact that men are the ones who can produce actively, women on the other hand are passive receivers of adoration. This reception also affects Elisabeth and she thinks of herself as 'lazy', better to go and be prepared for the party. The following sentence, mentioned by Richard Dalloway, clearly demonstrates the aforementioned idea. '*If he'd had a boy he'd have said, Work, work. But he had his Elisabeth; he adores his Elisabeth*' (p.96). Though Mrs Dalloway, opposed to Peter Walsh, is not someone to pressurize women, it cannot be denied that he is a part of this patriarchal structure. Therefore, though he adores his daughter, he cannot think to give her anything beyond 'adoration'. This idea is also corroborated by Linda Peach's reading, Elisabeth being a lovely girl reduces her to the ideal female in the male gaze and suggests that she will follow her mother's role.⁴⁰

³⁷ Eleanor McNees, 'Public Transport in Woolf's City Novels: The London Omnibus', p.35.

³⁸ Eleanor McNees, 'Public Transport in Woolf's City Novels: The London Omnibus', p.35.

³⁹ Bowlby, **Feminist Destinations and Further Essays on Virginia Woolf**, p.71.

⁴⁰ Peach, **Virginia Woolf**, p.100.

'And it was much better to say nothing about it. It seemed so silly. It was the sort of thing that did sometimes happen, when one was alone ... 'She must go home. She must dress for dinner. But what was the time?' (p.116) Here, once more, the reader is confronted with an irony. She claims that all she said is nonsense and this stems from the fact of being alone and bored. However, it should not be forgotten that when we are alone our ideas are not interrupted and we make them flow and plunge into the depth of our soul to get what we really want without any disengagement from the external world. However, in the end, she comes to realise that whatever she thinks and discovers will be in vain, for she is in a patriarchal world and does not feel strong enough to break the walls by dint of her laziness coming from passive 'adoration'. Subsequently, Elisabeth's relation with her tutor Miss Kilman induces her mother's homoerotic relation with Sally Seton.⁴¹ Though Clarissa experienced her exquisite moments of her life with Sally, Clarissa develops to be the obstrucater germane to Elisabeth's relation and wants her daughter participate in the social life and transform into a party organiser. This altering in Clarissa's cogitation is very biting reflecting how masculine norms achieved to root deeply in her psyche.

Conclusion

In *Mrs Dalloway*, Woolf makes her reader question the authority of male institutions just by revealing the situation with all its nakedness, Woolf portrays how male figures express their anger at being questioned and how marriage and all the norms that patriarchy present as a gift to women are actually all perishable and may not make everyone happy in life. Although Woolf crafts her characters as initially having a feminist impulse within them and presents some hopes for new woman, these prospective new women fail to cross the threshold and end up either adopting roles favoured by the patriarchy, such as being the 'perfect hostess' or the mother of five sons, or finding herself not driven to participate in the struggle. Apart from ridiculing some characters such as Bradshaw, she does not adopt an explicit critique of the status quo. Woolf, however, wisely portrays that being incarcerated within expected norms leads either to death or being trapped in silence. With her deftly drawn characters and use of language she manages to reveal all the cruelty, embedded within the social system they were living in, with all its nakedness, so the reader could come to her own judgement without being shown.

Works Cited

Abel Elisabeth, 'Narrative Structure(s) and Female Development: The Case of *Mrs Dalloway*', **Virginia Woolf**, (ed. by Rachel Bowlby), Longman, London, 1992.

Abel Elisabeth, **Virginia Woolf and the Fictions of Psychoanalysis**, University of Chicago press, Chicago, 1989.

Bowlby Rachel, **Feminist Destinations and Further Essays on Virginia Woolf**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1997.

Duplessis B. Rachel, 'Feminist Narrative in Virginia Woolf', **Novel: a Forum on Fiction: Why the Novel Matters: A Postmodern Perplex Conference Issue**, 21.2/3, 1988, p.323-330.

Goldman Jane, **The Cambridge Introduction to Virginia Woolf**, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Hasler Jörg, 'Virginia Woolf and the Chimes of Big Ben', **English Studies**, 63, 1982, pp.145-156.

Marder Herbert, **Feminism and Art: A Study of Virginia Woolf**, The University of Chicago Press, Chicago, 1968.

McNees Eleanor, 'Public Transport in Woolf's City Novels: The London Omnibus', **Woolf and the City: Selected Papers from the Nineteenth Annual Conference on Virginia Woolf**, (ed. by Elizabeth F. Evans and Sarah E. Cornish), Clemson University, Clemson, 2010.

Minow-Pinkney Makiko, **Virginia Woolf and the Problem of the Subject**, Harvester, Brighton, 1987.

Peach Linden, **Virginia Woolf**, St Martin's Press, New York, 2000.

Roe Sue, **Writing and Gender: Virginia Woolf's Writing Practice**, Harvester, Wheatsheaf, 1990.

Schlack A. Beverly, 'The Patriarchy in Virginia Woolf's Fiction', **Virginia Woolf: A Feminist Slant**, (ed. By Jane Marcus), University of Nebraska Press, London, 1983.

Squier Susan, **Virginia Woolf and London: The Sexual Politics of the City**, University of North Carolina Press, USA, 1985.

Tambling Jeremy, 'Repression in Mrs Dalloway's London', **Mrs Dalloway and To The Lighthouse**, (ed. By Su Reid), Macmillan Press, London, 1993.

Watkins Susan, **Twentieth-Century Women Novelists: Feminist Theory into practice**, Palgrave, New York, 2001.

Woolf Virginia, **A Room of One's Own**, Penguin Classics, London, 2002.

Woolf Virginia, **A Writer's Diary**, (ed. by Leonard Woolf), Harvest Book, New York, 1953.

Woolf Virginia, **Mrs Dalloway**, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Woolf Virginia, **Women and Writing**, The Women's Press Limited, London, 1979,

Zwerdling Alex, 'Mrs Dalloway and the Social System', **PMLA**. 92, 1977, pp.69-82.

**OSMANLI DEVLETİ'NDE BAZI ÖNEMLİ SİVİL VE ASKERİ YAPILARIN
AYDINLATILMASI**
LIGHTING OF VARIOUS IMPORTANT CIVIL AND MILITARY STRUCTURES
IN OTTOMAN STATE

BURAK KOCAOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli SBBF
burakkocaoglu06@gmail.com

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 17.06.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 27.09.2018
Sayfa | Pages : 89-95
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.67>

This article was checked by

OSMANLI DEVLETİNDE BAZI ÖNEMLİ SİVİL VE ASKERİ YAPILARIN AYDINLATILMASI

Burak KOCAOĞLU

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 89-95

ÖZET

Günümüzün gelişen teknolojik imkânları sayesinde ülkenin en ücra köşelerinde bile aydınlatma konusu sorun olmaktan çıkmıştır. Bugün tek bir düğmeye basılarak devasa yapılar aydınlatılabilirken bundan yüzyıllar öncesi elektriğin bulunmadığı Osmanlı coğrafyasında insanlar aydınlatma konusunda gündelik hayatta büyük zorluklar yaşamışlardır. Özellikle aynı anda yüzlerce insanın bir arada bulunduğu cami ve mescit gibi ibadethanelerin aydınlatılmasında ve denizlerde hareket halinde bulunan birçok geminin seyir güvenliği açısından hayati bir öneme sahip olan deniz fenerleri ve kulelerin aydınlatılmasında bu sorun kendini daha fazla göstermiştir. İnsanlar bu sorunun üstesinden gelebilmek için zeytinyağı ve hayvanların iç yağlarından yapılmış olan mumları ve kandilleri yaygın olarak kullanmışlardır. Bu vasıtaları elde ederken de birçok gelir kaynağını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Biz bu kısa çalışmamızda döneme ait çeşitli yapıların aydınlatılmasında gerekli olan malzemelerin temini meselesini ve yapılan harcamaları arşiv belgelerine dayanarak genel bir çerçevede göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Cami, Deniz Feneri, Vakıf, Mum, Zeytinyağı, Aydınlatma.

LIGHTING OF VARIOUS IMPORTANT CIVIL AND MILITARY STRUCTURES IN OTTOMAN STATE

ABSTRACT

Thanks to the technological possibilities of today, even in the most remote corners of the country, the issue of lighting has become a problem. Today, by pressing a single button, enormous structures can be illuminated, but centuries ago, people in Ottoman geography had great difficulties in lighting. Especially at the same time, hundreds of people have been illuminating the worship places and many of the gateways moving in the sea have shown this problem more in the illumination of the sea lanterns and towers which have a vital importance in terms of navigation safety. People have widespread use of candles and lamps made of various oils to get over this problem. While obtaining these instruments, they have not hesitated to use many sources of income. In this short work, we will try to show in a general framework based on archive resources.

Keywords: Mosque, Lighthouse, Foundation, Candle, Oliveoil, Lighting.

Giriş

Havagazının kullanılmaya başlandığı Tanzimat dönemine kadar¹ Osmanlı Devleti'nde, askeri (Baruthâne-i Âmire² ve Tophâne-i Âmire³) ve sivil yapıların iç ve dış aydınlatmalarının sağlıklı bir şekilde sağlanması meselesi önemli konuların başında gelmiştir. Aydınlatma genellikle hayvanların iç yağlarından⁴ elde edilen revgan-ı pîh ve revgan-ı zeyt olarak da bilinen zeytinyağından yapılan mum (şem) ve kandiller vasıtasıyla sağlanmıştır. Aydınlatmanın bu denli zor koşullarda sağlandığı zamanlarda insanlar güne sabah ezanından hemen sonra başlayıp işlerini akşam hava kararınca kadar bitirmeye çalışmışlardır.⁵ Osmanlı'da gündelik hayatta gün ışığından en fazla yararlanmak zorunda kalanlar ise ürettikleri malların kusurlu olmaması için gün ışığından olabildiğince faydalanmaya çalışan zanaatkârlar olmuştur. Aydınlatma konusunda şehir ve köylerde bulunan evlerde fazla bir sıkıntı yaşanmamışken aynı anda yüzlerce insanı bir arada toplayan çeşitli yapıların yanı sıra güvenlik ve ticaret açısından hayati öneme sahip olan yapıların aydınlatılmasında sıkıntılar yaşanmıştır.

I- Osmanlı Devleti'nde Aydınlatılması Yapılan Bazı Önemli Yapılar

Mekânların aydınlatma sorunu şüphesiz ki mekânın büyüklüğü ve içinde bulunan insanların sayısı ile doğru orantılı olarak artmıştır. Tek göz odalı bir hanede bir mum ışığı odanın aydınlatılmasını sağlayacakken büyük yapılarda böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Bu büyük yapıların başında saray ve saray içerisinde bulunan mekânların aydınlatılması gelmiştir. Bu mekânların aydınlatılması için çeşitli yağlardan elde edilmiş olan mumlar ve kandiller kullanılmış olup, mekânların aydınlatılması için gerekli olan şem-i asel (balmumu) temin edilmesinde çeşitli bölgelere ait gelirler kullanılmıştır.⁶

Saray kadar geniş kapsamlı olmasa da, aynı anda yüzlerce insanı çatısı altında toplayabilen cami ve mescitlerin aydınlatılması da önemli konuların başında gelmiştir. Camilerde aydınlatma kandiller ve kubbenin ortasında uzunca bir zincirle bağlı bulunan avizeler vasıtasıyla sağlanmıştır.⁷ Özellikle kış aylarında akşam ve yatsı namazları sırasında havanın erken karardığını ya da dini ve özel

¹ Yahya Çoşkun, **20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul'da Aydınlatma Aracı Olarak Elektrik**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2013, Ankara, s. 41-42.

² Zafer Gölen, **Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)**, T.T.K., Ankara, 2006, s. 211.

³ Salim Ayduz, **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, T.T.K., Ankara, 2006, s. 254.

⁴ Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, 1.Cilt - 2. Kitap. (Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), YKY., İstanbul 2004, s. 517.

⁵ Raphaela Lewis, **Osmanlıda Gündelik Yaşam**, (Çev.Adile Runa Orhunsoy) Altay Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 72

⁶ BOA., AE.SAMD.II. 10-1044.

⁷Raphalea Lewis, s. 67.

günlerdeki artacak kalabalığı düşünecek olursak bu yapıların çeşitli türden yağ türlerinden hazırlanmış mum ihtiyacının ne denli fazla olacağını tahmin edebiliriz. Bu sebepten cami ve mescit gibi ibadethanelerin revgan-ı zeyt ve şem-i asel bedellerini karşılamak için⁸ bazı gelirler vakfedilmiştir.⁹ Vakfedilen gelirler arasında çeşitli bölgelere ait cizye gelirleri¹⁰ ve çeşitli mukataa gelirleri (mizan-ı harîr)¹¹ vardır. Kurulan bu vakıflarda sağlıklı bir şekilde hizmetlerin yerine getirilebilmesi için mütevellisi olan kişinin vefatından dolayı boşa kalan göreve başka birisi görevlendirilmiştir.¹² Bu sayede yapılması gereken işler aksamadan devam etmiştir. Genelde vefat eden görevlinin yerine yapılacak görevlendirmede eski görevlinin erkek evladı var mı ona bakılmıştır. Şayet eski görevlinin erkek evladı varsa bu işi babası gibi layıkıyla yapacağı düşünülmüş olup, ölen görevlinin evladına babasının hizmet şartlarının aynen devamı koşuluyla görev verilmiştir. Ayrıca yapılan görevlendirilmelerde cami ve mescitlerde aydınlatmayı sağlayacak olan kişilerin kaç akçe yevmiye alacağı da belirtilmiştir.¹³

İbadethaneler için yapılan alımlarda hangi cami ya da mescit için ne kadar şem-i asel veya revgan-ı zeyt alındığı kıyye (1,282 gr.) olarak ya da bedel olarak belirtilmiş olup,¹⁴ kimi zaman yapılacak olan alımlar öncesi, alım yapılacak olan yerin ahalişi hangi malzemenin gerektiğini istirhamda bulunmuştur.¹⁵

⁸ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, TTK., Ankara, 2003, s. 322.

⁹ BOA., C.EV. 64-3153.

¹⁰ BOA., C.EV.142-7084., H. 1217 senesinde, Sultan Osman Han’ın evkafından olan, Bergos Camii için gerekli olan revgan-ı zeyt (zeytinyağı) ve şem (mum) alınması için 50 kuruş gerekmiş olup bu meblağın İstanbul cizyesi malından verildiğini görmekteyiz

¹¹ BOA., C.EV.372-18866. H.1194 senesinde Fatih Sultan Mehmed vakfı dahilinde olan Trabzon’da bulunan dört camii için gerekli olan revgan-ı zeyt ve hasır paraları için Trabzon gümrük mukataası malından ocaklık olarak 24.000 çürük akçe verilmiştir. / BOA., C.EV.113-5608 H.1203 senesinde Bursa’da Şeyh Mehmet Mısri zaviyesinde zaviyedarlık yapan kişi vefat edip yerine oğlu geçmiştir. Oğlu, babasının, Bursa mizan-ı harîr mukataası malından almak üzere 15 akçeyle revgan-ı zeyt kandillerinin yakılmasıyla ilgilendiğini, babasından boşalan bu yere kendisinin geçtiğinden bu ödemenin kendisine yapılmasını talep etmiştir.

¹² BOA., C.EV. 10-492., H.1255 senesinde Boyabad’da bulunan Sultan Beyazıd Han camiinde 460 kuruşluk revgan-ı şem vakfının mütevellisi olan Hasan adlı kişinin vefatından dolayı, bu göreve başka biri görevlendirilmiştir

¹³ BOA., AE.SMHD.I 125-9084., H.1166 senesinde Argiri’de bulunan, Sultan Beyazıd tarafından yaptırılmış olan camiide, mukataa gelirinden almak üzere 4 akçe yevmiye ile kayyum, 2 akçe yevmiye ile revganları hazırlayıp caminin mumlarını yakan Ali adlı kişinin, vefat ettiğini, boşa çıkan görevi bu şahsın oğlu olan Mustafa adına kişinin layıkıyla yerine getireceği ifade edilip, bu kişinin vazifeyi aldığına dair berat verilmiştir. / BOA., C.EV. 113-5608.

¹⁴ BOA., AE.SMHD.II. 1-62. / BOA. C.EV.372-18866., H.1194 senesinde Trabzon’da bulunan bir camii için gerekli olan revgan-ı zeyt ve hasırlar için Trabzon gümrük malından 24.000 çürük akçe (18.000 sağ akçe) istenmiştir.

¹⁵ BOA., C.EV. 105-5247.

Alım yapılan cami ve mescitlerin başında sultanların yaptırmış olduğu ya da daha sonra sultan adına vakfedilmiş¹⁶ cami ve mescitler gelmiş olsa da, çeşitli devlet görevlilerinin yaptırmış olduğu cami ve mescitler de alım yapılan yerlerin arasında yer almıştır. Kimi zaman bu türden yapıların kurucusu ya da koruyucusu vefat ettiğinden vakıf gelirinden gerekli olan revgan-ı zeyt ve şem-i aseli alamayan cami ve mescitler atıl kalmıştır. Zor duruma düşen bu ibadethanelerin tekrardan mamur hale getirilip ibadete uygun bir hale getirilebilmesi için ibadethanenin imam ve müezzin gibi görevlileri istirhamda bulunmuştur.¹⁷

Bu şekilde vakıf ya da çeşitli mukataa gelirlerinden yapılan alımlar dışında farklı alımlar da mevcuttur. Özellikle sağlanan revgan-ı zeyt ve şem-i asel için üretimde bulunan kişilere bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Misal olarak her sene şem-i asel göndermekle yükümlü olan bazı Gayrimüslim din adamlarına cizyelerini en düşük seviye olan edna üzerinden ödeme fırsatı tanınmış¹⁸ olup, kimi zaman ise bir bölgede kendi imkânlarıyla kendi arazisi üzerinde kurmuş olduğu mumhanesini işletmekle meşgul olan kişiye her sene belirtilen miktarda mumu istenilen yere göndermesi karşılığında görevlilerin çeşitli bahanelerle mumhaneyi işleten kişiye müdahalede bulunması engellenmiştir.¹⁹

Çeşitli ibadethaneler dışında, dergâhlarda kalan bazı dervişlerin şem ihtiyaçları da çeşitli gelirlerden karşılanmıştır.²⁰ Bu kişiler düzenli olarak şem paralarını almak için, yaşanan taht değişikliklerinden sonra ellerinde bulunan beratlarını yenilemek zorunda kalmışlardır.²¹ Ancak bu durum sadece bu kişilere has olmayıp, diğer maaş alan ya da görevde bulunan kişilerin de

¹⁶ BOA., C.EV.372-18866. / BOA., AE.SMHD.I. 125-9084.

¹⁷ BOA., C.SM.25-1276., H.1212 senesine, Darussade Ağası'nın Hasahır'da yaptırdığı mescidin imam ve müezzinin arzuhaline göre, Darussade Ağası hayattayken bu mescid için gerekli olan revgan-ı zeyt ve vesaire ihtiyaçlarını karşıladığını, Mirahur Evvel tarafından ramazan ayında 3 vukıyye revgan-ı zeyt verildiğini bundan başka revgan verilmediğini, mescidin harap halde kaldığını bildirmişlerdir

¹⁸ BOA., C.ADL.,74-4464. H. 1144 senesinde, Mendel manastrında bulunan 27 ruhbana, Bahçekapı'da bulunan Valide Sultan Camiine her sene Atina'dan gönderdikleri 2000 okka bal mumundan dolayı kendilerine verilmiş olan bir emr-i şerifle 1 altın karşılığı edna cizye kağıdı verilmiştir.

¹⁹ BOA., C.İKTS. 7-322., Gümüşhane'de bulunan bir mumhanenin sahibinin oğlu, III. Osman'ın cülusu nedeniyle berat yenilemek istemiştir. Babasının kurmuş olduğu mumhaneden yaklaşık 49 seneden beri her sene ücretsiz olarak 60 kıyye camiye mum verildiği, mumhanenin sağlıklı bir şekilde üretim yapabilmesi için kimsenin müdahalede bulunmamasını talep etmiştir.

²⁰ BOA., C.EV. 5-215., H. 1123 tarihli belgede, Konya Mevlana'da hücre nişin olan kişilere senelik olarak verilen revgan-ı şemin bedelinin (traş paraları da dahil 28.917 akçe) Konya cizyesi malından verilmesi talep edilmiştir. Talep edilen miktar cizyedar tarafından ödenmiştir

²¹ BOA., C.EV. 253-12821., H.1246 senesinde Konya Mevlana'da bulunan hücre nişinler IV. Mustafa'nın tahta çıkışından sonra beratlarını yenilemek zorunda kalmışlardır. Bu sayede Konya cizye gelirinden aldıkları şem-i revgan paralarını almaya devam etmişlerdir.

yaşanan taht değişikliğinin ardından ellerinde bulunan beratlarını yenilemeleri zorunludur.

Dini yapıların dışında düzenli olarak aydınlatılması gereken yapıların başında deniz üzerinde veya kıyısında bulunan deniz fenerleri, kandilleri ya da kuleleri gelmiştir. Bu yapılar doğrudan askeri bir yapı olarak görülmesi de gerek donanmaya ait gerekse tüccarlara ait gemilerin güvenli bir şekilde seferlerini tamamlamasına yardımcı olduğundan bu yapıları askeri yapılar arasına koyabiliriz.²² Deniz üzerine veya kıyısına inşa edilmiş bu yapılar sayesinde gemi kaptanları, güzergâhları üzerinde bulunan kayalıkları, sığ alanlar ve benzeri gibi gemilerin geçişini zorlaştıracak ve hatta geminin batmasına sebep verebilecek tehlikelere karşı önceden uyarılmıştır. Bu sebepten bu yapıların düzenli bir şekilde aydınlatılmasına gerek ülke güvenliği, gerekse ticari kaygılar nedeniyle ehemmiyet verilmiştir.²³

Bu yapılar için genelde ya bir bölgenin geliri vakıf²⁴ ya da ocaklık olarak ayrılmıştır.²⁵ Yapılan revgan-ı zeyt alımlarında hangi yapıya ne miktar yağ gönderildiği belirtilmiştir.²⁶ Vakıf ya da ocaklık olarak ayrılan gelirlere yapılan ödemeler sadece revgan-ı zeyt için olmamış, gerekli olan fitillerin ve kandillerin aydınlatılması işiyle görevlendirilmiş olan kişilerin maaşları da bu gelirlere karşılanmıştır.²⁷ Yapılan ödemeler kimi zaman aylık ²⁸, kimi zamanlar ise üç aylık²⁹ ya da senelik³⁰ olmuştur. Ancak bazı zaman gemi kaptanlarının, fenerlerin ve kandillerin görevlileri hakkında çeşitli şikâyetleri de olmuştur. Yapılan şikâyetlerde fenerleri yakmakla görevli olan kişilerin görevlerini yerine getirmedikleri, düzenli olarak geceleri kandilleri ve fenerleri yakmadıkları bu sebepten seyir güvenliğinin tehlikeye düştüğü ifade edilmiştir. Bu şikâyetlerin ardından devlet yapılan şikâyetin aslının olup olmadığını

²² Seyir halindeki gemilerin başka gemiler tarafından fark edilmesi için Şem-i asel (Balmumu) yakılarak fenerlerin içine konulmuştur. İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, T.T.K., Ankara, 2003. s. 136.

²³ BOA., AE. SMHD.I. 122-8840., H.1161 senesinde Trablusşam lebi-i deryasında (kıyısında) bulunan altı adet kandilin aydınlatılması (tenvir edilmesi) için aylık 35 esadi kuruş ödenip revgan-ı zeyt alınmıştır.

²⁴ BOA., C.EV. 37-1846., H. 1218 senesinde Boğazdan geçen gemilerin sağ salim geçmesi için Lapseki'de inşa ettirilen fener ve kandil için Gelibolu rişte-i pembe mukataasından vakıflık olarak günlük 60 akçe revgan-ı zeyt parası verilmiştir. Bu rakam 354 günlük hesapla 21.240 akçeye gelmiş olup, sağ akçe hesabıyla (1 kuruş = 120 akçe) senelik 177 kuruş ettiğini görmekteyiz.

²⁵ BOA., AE.SABH.I. 149-10125.

²⁶ BOA., AE.SMST.IV. 27-1829., H.1223 senesinde Kız Kulesinde bulunan fenerleri yakmak için gerekli olan revgan-ı zeyt için aylık 44 kuruştan 3 aylık 132 kuruş verilmiştir.

²⁷ BOA., AE.SMST.IV. 7-553., H.1223 senesinde Çatalkapı'da bulunan fenerlerin kandiller için verilen revgan-ı zeyt, fitil parası ve görevli ücretlerine toplam aylık 65 kuruş verilmiştir.

²⁸ BOA., AE.SMST.IV. 7-553.

²⁹ BOA., AE.SMST.IV. 27-1829.

³⁰ BOA., C.EV. 37-1846.

araştırılmasını istemiş olup, yapılması gereken ödemelerin yapılacak araştırma sonrasına bırakılmasını sağlamıştır.³¹

Bu yapıların düzenli bir şekilde aydınlatılması sırasında kimi zaman bazı maddi sıkıntılar da yaşanmıştır. Bu yapılar için kurulan bazı vakıfların maddi gücü fenerlerin bakım onarım ve revgan gibi ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Bu gibi durumlarda, fenerlerin sağlıklı bir şekilde hizmet vermesi için geliri fazla olan başka vakıflardan bir ödenek ayrılmış ve fenerlerin sağlıklı bir şekilde hizmet vermesi bu şekilde sağlanmıştır.³²

Sonuç

Devrin önemli mimari yapılarının başında gelen cami, mescit ve deniz fenerlerinin aydınlatılması konusuna gerek dönemin yöneticileri gerekse halkı büyük gayret göstermiştir. Devlet, bu yapıların sağlıklı bir şekilde aydınlatılıp atıl kalmaması için çeşitli gelir kaynaklarından vazgeçerek gelir kaynaklarını yapılar için ocaklık olarak ayırmış veya vakıf sistemi içerisinde bu yapıların masrafları karşılanmıştır. Kimi zaman gerekli olan malzemelerin temininde çeşitli sorunlar yaşanmış olsa da genel olarak gerekli olan revgan-ı zeyt, şem-i asel ve fitil gibi malzemelerin ülke sınırları içerisinde temin edildiğini ve yapıların aydınlatma işiyle görevlendirilmiş olan kişilere maaşların düzenli olarak ödendiğini ifade edebiliriz. Gösterilen ehemmiyet sayesinde yapıların sağlıklı bir şekilde uzun yıllar boyunca topluma hizmet vermesi sağlanmıştır.

Kaynakça

I- Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

ALİ EMİRİ:

Sultan II. Ahmed (AE.SAMD.II): 10-1044.

Sultan I. Mahmud (AE.SMHD.I): 122-8840, 125-9084.

Sultan I. Abdülhamid (AE.SABH.I): 149-10125.

Sultan IV. Mustafa (AE.SMST.IV): 7-553, 27-1829.

Sultan II. Mahmud (AE.SMHD.II): 1-62.

CEVDET:

Adliye (C.ADL): 74-4464

³¹ BOA., AE.SABH.I. 149-10125., H.1199 senesinde, Karadeniz'de Balçık kazasında bulunan fenere bir senelik lazım olan revgan-ı zeyt ve diğer masrafları için ocaklık olarak İstanbul gümrük malından 354 kuruş ve fenerin fitilcisi Ebubekir adında birine senelik 101 kuruş verilmiştir. Ancak bölgeden geçen bazı gemicilerin fenerin her gece yanmadığını bildirdiği, gemilerin sağ salım geçmesi için bu kişinin görevini yapıp yapmadığına bakılması istenmiştir. Bu durum aydınlığa kavuşmadan gerekli ödemenin yapılmaması istenmiştir

³² BOA., C.EV. 37-1846.

Evkaf (C.EV): 5-215, 10-492, 37-1846, 64-3153, 105-5247, 113-5608, 142-7084, 253-12821, 372-18866.

İktisat (C.İKTS): 7-322.

Saray (C.SM): 25-1276.

II. Eserler

AYDÜZ, Salim, **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, T.T.K., Ankara, 2006.

BOSTAN, İdris, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, T.T.K., Ankara, 2003.

COŞKUN, Yahya, **20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul'da Aydınlatma Aracı Olarak Elektrik**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2013.

Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, 1.Cilt - 2. Kitap. (Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), YKY., İstanbul, 2004.

GÖLEN, Zafer, **Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)**, T.T.K., Ankara, 2006.

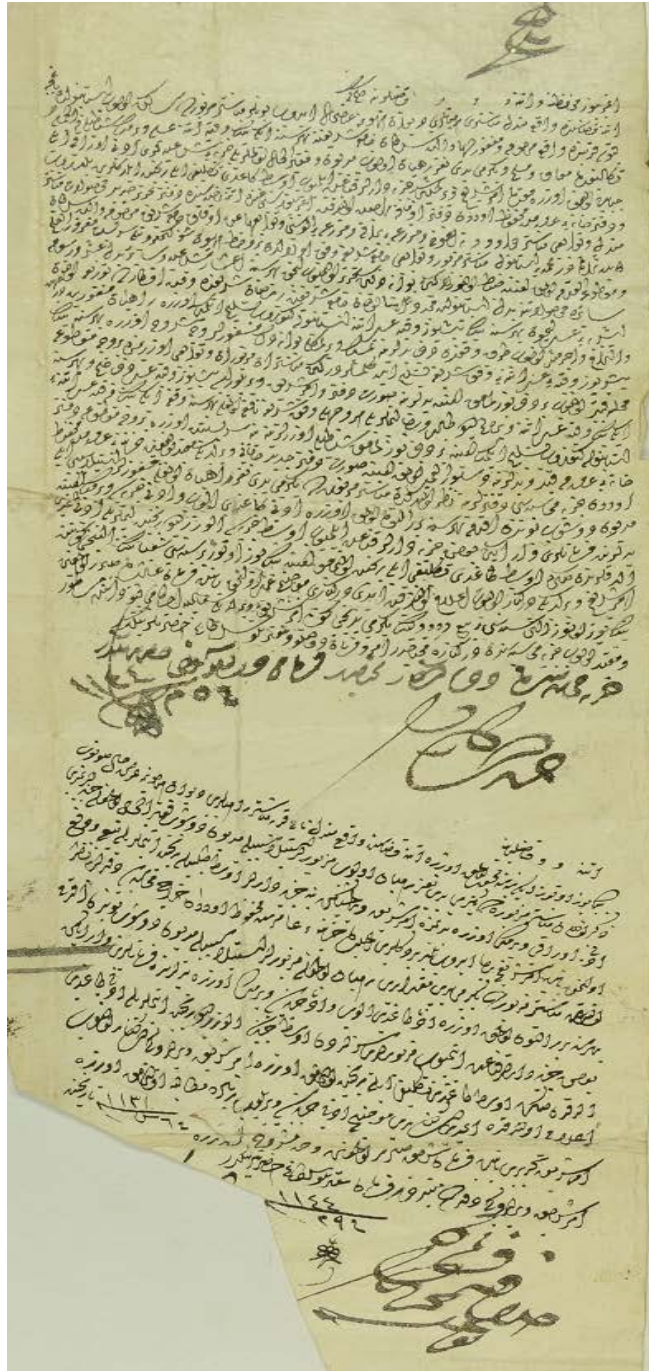
LEWİS, Raphaela, **Osmanlıda Gündelik Yaşam**, (Çev. Adile Runa Orhunsoy), Altay Yayıncılık, Ankara, 2009.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi**, T.T.K., Ankara, 2003.

EKLER

Ek-1. Çatalkapıda bulunan fenerlerin kandilleri için verilen revgan-zeyte dair.
(BOA. AE. SMST.IV. 7-553)

Ek-2. Her sene balmumu göndermekle yükümlü olan Medel Manastırındaki ruhbanlara dair. (C.ADL. 74-4464)

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KÖPRÜKÖY VE AZAP ZAFERLERİ
KOPRUKOY AND AZAP VICTORIES IN THE FIRST WORLD WAR

GÜRAY ALPAR

Doktor, Araştırmacı Yazar
akadem2010@yahoo.com

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 10.07.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 17.08.2018
Sayfa | Pages : 97-119
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.69>

This article was checked by

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KÖPRÜKÖY VE AZAP ZAFERLERİ

Güray ALPAR

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 97-119

ÖZET

Tarihçinin görevi doğruyu doğru olmayandan ayırarak, doğru olanları bir düzen içinde bir araya getirmektir. Eğer tarihçi olayları bir şekilde analiz etmeden, iyice anlamadan olduğu gibi birleştirip naklederse olayların önünde kaybolur gider. Her durumda olayları birbirinden ayırıp gerçeği ortaya çıkarmak gerekir. Bu kapsamda Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başlangıcında gerçekleşen Köprüköy ve Azap Muharebeleri ve bu muharebeler esnasında Türk Ordusunun kazandığı zaferler yeterince ortaya çıkmamış gözükmektedir. Bunda hemen sonrasında gerçekleştirilen Sarıkamış Harekâtının yarattığı üzüntünün büyük payı olduğu bir gerçektir. Birinci Dünya Savaşının hemen başlangıcında, Osmanlı hudut birliklerinin Rus ilerleyişi başlar başlamaz süratli bir şekilde geri çekilmesi, atılganlığıyla meşhur Rus General Bergman tarafından ciddi bir fırsat olarak algılandığından, 4 Kasım 1914 tarihinde Rus Ordusu önce Horasan daha sonra Köprüköy bölgesine kadar ilerledi. Bu esnada Enver Paşa'nın ikazı sonucu isteksiz bir şekilde harekete geçen III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Rus birliklerine 6 Kasım'da Köprüköy'de karşı taarruz icra ederek, sadece onları durdurmakla kalmadı Bergman'ı yenilgiye de uğrattı. Bu durum Osmanlı Ordusu için büyük bir fırsat yaratmıştı ancak daha sonra Horasan istikametinde yapılan taarruzlarda Ordu birlikleri bir bütün halinde kullanılmak yerine parça parça hareket ettirildiğinden Rusların tamamen imha edilmesi fırsatı kaçırıldı. Eğer Köprüköy ve Horasan bölgesinde icra edilen harekât başarılı olsaydı belki de Sarıkamış Harekâtına gerek kalmayacak ve tarihin seyri daha başlangıçta değişebilecekti. Bu zaferler kazanılırken Erzurum ve civarındaki halk büyük fedakârlıklarda bulunmuş, erzak ve cephaneyi cepheye mektepli çocuklarla taşımış, bu çocukların bir kısmı yollarda donmuştur. Yine bu bölgeden oluşturulan aşiret alayları ordu ile birlikte savaşarak zaferlerin kazanılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu savaşlarda büyük kahramanlık gösteren Albay Ziya YERGÖK'ün "Allah uzun süreden beri ilk defa bizlere Rusları kaçarken arkalarından seyretmeyi nasip etti." dediği bu muharebelerde kazanılan başarılar sonucu Ruslar, Horasan'da Aras Nehri civarında savunmaya geçmişlerdir. Köprüköy ve Azap Muharebelerinde zor şartlar altında kazanılan zaferlerin ortaya çıkarılarak gelecek nesillere aktarılmasının önemli olduğu düşünülmektedir..

Anahtar Kelimeler: Köprüköy, Azap, I.Dünya Savaşı, Köprüköy ve Azap Zaferleri.

KOPRUKOY AND AZAP VICTORIES IN THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

The task of the historian is to find the truth and to bring the right things together in order. The historian should understand and combine events by analyzing in a good way. For this reason, it is necessary to separate events from each other and reveal the truth. In this context, the victories of the Turkish Army in Koprükoy and Azap Battles which took place at the very beginning of the First World War and look like kept in the background. It is estimated that the sadness created by Sarikamis Operation, which was carried out immediately afterwards, has a big share.

At the very beginning of the First World War, the rapid withdrawal of the Ottoman border troops from the beginning of the Russian advance had been perceived as a serious opportunity by the famous Russian General Bergman. On November 4, 1914, the Russian army first advanced to Horasan and then to the Koprükoy region. III. Army Commander Hasan Izzet, who acts with the warning by Enver Pasha, attacked Russian troops on November 6th at Koprükoy at this time. Not only did he stop them, but he also defeated Bergman. This created a great opportunity for the Ottoman Army, but later on the attacks in the direction of Horasan, the army units were moved in pieces instead of being used as a whole, so the opportunity to completely destroy the Russians was abducted. If the operation carried out in the Koprükoy and Horasan regions was successful, perhaps it would not be necessary for the Sarikamis Operation and the history would change at the beginning.

While these victories were being won, the Erzurum region people made great sacrifices. They carried the supplies and ammunition and some of these children froze to death in ways. The tribal regiments formed in this region also contributed to the victory by fighting with the army. Colonel Ziya Yergok, who shows great heroism in these wars, had said that "Allah gave us a pleasure of watching the Russians behind their backs for the first time since a long time." The Russians had been defended around Aras River in Horasan after the result of the successes achieved in these battles. It is important that the victories under difficult conditions in Koprükoy and Azap Battles are revealed and transferred to future generations.

Keywords: Koprükoy, Azap, The First World War, Koprükoy and Azap Victories..

Giriş

Erzurum ve çevresi, bölge üzerinde büyük beklenti ve politikaları olan Rusya için de önemli bir konumda yer almış, Rusya'nın güneye iniş istikametindeki ana hedeflerinin en önemlilerinden birisini teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başlangıcında Erzurum'da gerçekleşen Köprüköy ve Azap Muharebeleri ve bu muharebeler esnasında Türk Ordusunun kazandığı zaferler, hemen sonrasında yaşanan Sarıkamış felaketi nedeniyle gölgede kalmıştır. Günümüzde bu savaşlar değişik kaynaklarda değişik şekilde anlatılmakta ve farklı anlatımlar muharebelerin seyri ile ilgili kafalarda karışıklıklar yaratmaktadır. Tarihçinin görevi doğruyu doğru olmayandan ayırarak gerçeği ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada Sarıkamış öncesinde yaşanan bu muharebelerin değişik kaynaklardan yararlanılarak gerçeğin mümkün olduğunca ortaya konulması hedeflenmektedir.

Birinci Dünya Savaşı öncesi belirgin bir "Türk Strateji"sinden bahsetmek mümkün değildi. Stratejik tercihler Alman önceliklerine göre yapılmış, savaş için gerekli silah ve cephane umutları Almanlara bağlanmıştı.¹ Yine de bu dünya savaşında en fazla şaşkırtan taraflardan birisi Osmanlılar olmuştur. Öyle ki 1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşlarında yeni kurulan zayıf Balkan Devletlerine yenilmiş bir ordu, yapılan düzenlemelerle dünya savaşı öncesi önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Çalışmalar sonucu Çağdaş Avrupa Ordularıyla aynı düzenlemeler yapılmış, hatta bazı yönlerden onların bile önüne geçilmiştir.² Bu düzenlemelerde direk topçu ateşi ile desteklenen taarruz esas alınmıştı. Bu noktada Avrupalılar gibi kolordu kuruluşu benimsenmiş ancak Avrupa'dakiler gibi iki değil, üç tümenli kolordu kuruluşu esas alınarak bir adım ileri geçilmiştir. Buna göre her kolorduda yaklaşık 40 bin asker olacaktı. Tatbikatlarla denenen bu kuruluşun, hantal Avrupa orduları kuruluşuna göre daha esnek ve uygulanabilir olduğu görülecek ve onlar da Türklerle aynı kuruluşa geçecekti.³ Yapılan düzenlemeler sonucu Osmanlı Ordusunda öyle hızlı ilerlemeler görüldü ki, Balkan savaşının o disiplinsiz ordusu, Birinci Dünya Savaşı öncesi Prusya ordusuyla bile kıyaslanacak düzeye gelmişti.⁴

Kazım Karabekir hatıralarında Birinci Dünya Savaşı öncesi ordunun halini iyi görmediğini yazmıştı. Ona göre üst rütbeli komutanların çoğunun yaşı geçmiş, idarenin uygulamaları altında ezilmişlerdi.⁵ Dünya Savaşı öncesi 3 Ocak 1914 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına Enver Paşa getirilmişti. Enver Paşa modernizasyona engel olacakları düşüncesi ile 1300 yaşlı subayı emekliye

¹ Mehmet Tanju Akad, **Osmanlıların Stratejik Sorunları**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.s.270.

² Güray Alpar, **Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi**, Pelit Matbaası, Konya, 2015.s.271.

³ Eward J. Erickson, **I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu**, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009. s.278.

⁴ Erickson, **I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu**, s.17-20.

⁵ Kazım Karabekir, **Hayatım**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017.s.155.

ayırıldı. 14 Mart 1914 tarihinde yayınladığı "1 Numaralı Ordu Emirnamesi" ile de taarruz prensibine yeni bir boyut getirdi. Bu emirname ile ordunun ateş gücünün artırılmasının önemi ortaya konulmuş, karşı taraf üzerinde karma sınıfların ateş üstünlüğünün süratli bir şekilde tesis edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Emirnamenin başlangıç bölümünde ise "komutanların savaş alanında bulunması ve komutanın bizzat cepheden yürütülmesi" emri veriliyordu. Bu husus öylesine işlenmişti ki, bunun etkileri sadece Birinci Dünya Savaşında değil, Türk Kurtuluş Hareketinde de görülecek, subaylar askerlerle birlikte hatta onların önünde muharebelere katılacaktır.

Osmanlı Birinci Dünya Savaşına girmeden önce 2 Ağustos 1914 tarihinde ittifak antlaşmasını imzalamış, bir gün sonra seferberlik ilan etmiştir. 4 Ağustos 1914 tarihinde Başkomutanlıktan verilen bir emirle, Doğu Anadolu'da Ruslara karşı III. Ordu müfettişliği Ordu Komutanlığı haline dönüştürüldü. 9, 10 ve 11. Kolordular ile İran sınırındaki Revanduz'da bulunan iki gönüllü kolordu ve Van'da bulunan bir jandarma tümeninden oluşan 3. Ordunun merkezi önce Erzincan, sonra Erzurum olmuş, komutanlığına Hasan İzzet Paşa, kurmay başkanlığına ise Alman Yarbay Felix Guse tayin edilmiştir.⁶

Osmanlı 29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz'deki baskına kadar savaşa girmeyerek tarafsızlığını korumuştur. Almanlardan alınan Goeben 11 Ağustos tarihinde boğazlardan girmiş, 27 Ekim tarihinde Karadeniz'e açılmıştır.⁷ Savaş gemisi 29 Ekim'de Sivastopol, Novorosisk ve 30 Ekim'de Odesa limanlarını bombalamış böylece Osmanlı Devleti savaşa girmiştir.⁸

Bu olaydan sonra Ruslar 1 Kasım 1914 tarihinde Narman ve Kaleboğazı istikametlerinden sınırı geçerek Erzurum'a doğru harekâta başladı. Bu durum Rus Orduları Başkomutanlığı tarafından Router haber ajansı vasıtasıyla yapılan resmi açıklamada: "Birliklerimiz Türk sınırını geçti ve Türk ileri karakollarının gerilerine kadar uzandı. Bu harekât ve çatışmalar sonucunda Azap'a kadar olan bölge işgal edildi." şeklinde duyuruldu ve büyük bir başarı olarak gösterildi. Bu bölgelerin ele geçirilmesi Rusların kısa zamanda gösterdiği ilerlemeyi gösteriyordu. Artık Soğanlı Dağları ile birlikte bölgedeki Erzurum istikametine giden geçitlere Rusların hâkim olmaya başladıkları söylenebilirdi. Diğer taraftan zaten hazır bekleyen Ermeni çeteleri de Diyadin istikametinde ilerlediler.⁹

Aslında Rusların başlangıçta zayıf sınır birliklerini geri atarak ilerlemeleri onların gerçek gücünü göstermiyordu ve yanıltıcıydı. Köprüköy Türk Ordusu

⁶ Arslan Tekin, **Enver Paşa ve Dönemi**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2016.

⁷ Yavuz Özdemir, **Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü**, Sarıkamış Harekâtı, Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Erzurum, 2003.s.21.

⁸ Hasan Babacan, "Sarıkamış Harekâtına Talat Paşa'nın Yaklaşımı", **Zamansız Mahşer: Sarıkamış**, Ed. Kars Valiliği Kültür Yayınları Dizisi, Kars, 2010.s.105.

⁹ Hakkı Altınbilek ve Naci Kır, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı**, Cilt.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993. s.101.

tarafından son anda tahkim edilmişti. Köprüköy muharebeleri 6 Kasım 1914 tarihinde başladı. Başlangıçta Ruslar ilerlediler ancak ertesi gün kuvvetli bir Türk Birliği kaybedilen yerleri geri almak için taarruza başladı. Bu harekâti duyuran The Times gazetesinin “Türk Ermenistan’ından gelen haberlere göre Ruslar Erzurum’un 33 mil doğusunda önemli bir mevziyi ele geçirdiler.”¹⁰ haberi bölgede ne görmek istediklerinin ortaya konması açısından oldukça ilginçti. Zaten, bundan sonra bu gazete Ruslar başarısız oldukça onlar hakkında tek bir kelime yazmayacaktır. 16 Kasımdaki Azap Muharebesinde Rus yenilgisi sonrasında da aynı gazete, “ Ermenistan’da sert çatışmalar: Köprüköy ve Azap’ta Türklerle Ruslar arasında korkunç çatışmalar oldu. Türkler Ruslardan sadece birkaç top aldı.” gibi olayı çarpıtan ve basite indirgeyen taraflı ifadeler kullanıyordu.¹¹

Gerçekten de Ruslar bu muharebelerden sonra bir gerileme içine girmişlerdi. Osmanlı sınır birliklerinin fazla direniş göstermemesinden cesaret alarak hızla ilerleyen Rus ordusu 3. Ordu birliklerince Köprüköy’de başarılı bir savunma ile durdurulacak ve geri püskürtülecektir. 9 Kasım 1914 tarihli Genel Karargâh bildirisinde, “Türk Ordusunun Köprüköy bölgesinde kaybettiği mevzileri geri almak için taarruza geçtiği ve Rus ordusunun geri püskürtüldüğü” duyuruluyordu.¹² Bu habere göre Kafkas Cephesindeki muharebelerde Ruslar mağlup edilmiş, Türk süvarileri Kağızman üzerinden Ruslara taarruz ederken Rus ordu merkezine taarruz eden birlikler onları yenilgiye uğratarak eski mevzileri tekrar ele geçirmişlerdir.¹³

Bu döneme ilişkin verilen diğer haberlerde ise Rusların sınırı geçtikten ancak dört gün sonra kolbaşı ile Köprüköy’e gelebildikleri ancak burada aşiret süvari birliklerimizin taarruzları sonucu durduruldukları, süvarilerin “baba muharebesi” ile ilerleyişe mani oldukları, 29 Teşrin-i Evvel (11 Kasım 1914) günü kanlı muharebelerden sonra Köprüköy’ün süngü muharebeleriyle zapt edildiğini, bütün Rus kolordusunun firar eylediğini ve Türk kıtalarının düşmanı takibe başladığını bildiriyordu.¹⁴ İkdâm gazetesinde “Erzurum’da Rus Esirleri” başlığıyla çıkan haber de ise “Köprüköy Muharebeleri sonrası Ruslardan çok miktarda makineli tüfek, erzak ve esirin ele geçirilerek Erzurum’a getirildiği ve Erzurumluların büyük gruplar halinde toplanarak kahraman askerleri dualarla karşıladıkları ve bu manzaranın ordunun moralini yükselttiği”nden bahsediyordu. Ahmet Cevdet Bey bu muharebe sonrası yayınladığı makalesinde stratejik bir mevkiye bulunan Köprüköy muharebelerinin

¹⁰ **The Times Gazetesi**, November 9, 1914. No:40691.

¹¹ **The Times Gazetesi**, 18 and 21 November 1914.

¹² **İkdâm Gazetesi**, 23 Teşrin-i Evvel, 1330/5 Kasım 1914.

¹³ **İkdâm Gazetesi**, 27 Teşrin-i Evvel, 1330/9 Kasım 1914.

¹⁴ **Sabah Gazetesi**, 31 Teşrin-i Evvel 1330, İkdâm, 31 Teşrin-i Evvel 1330/ 13 Kasım 1914; Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1997.s.67-75.

Türklerin lehine sonuçlanmasıyla üstünlüğün Türklere geçtiğini söylüyordu. Bu başarıda, esir Rus askerlerinin de takdir ettiği şekilde, Türk topçu birlikleri de önemli rol oynamışlardır.¹⁵ Rusların Köprüköy ve Azap muharebelerinde yenilgiye uğratılması, Balkan Savaşlarındaki facialardan sonra Türk Ordusunun sevk ve idare yönünden geldiği önemli aşamaları açıkça ortaya koyuyordu.¹⁶ İstanbul'daki Alman askeri ataşesine göre büyük bir başarı ve zafer olarak nitelendiren bu harekâta Ruslar büyük kayıplar vermişlerdir. Hatta Köprüköy ve Azap Muharebelerinden sonra Türk birlikleri Ağrı Tutak'da Ruslara karşı taarruz ederek, Rusları Tutak'tan geri çekilmeye de mecbur etmişlerdi. Köprüköy zaferi her açıdan Türklere büyük bir moral vermiş ve Enver Paşa 3. Ordunun taarruz edebilecek güce sahip olduğu kanaatini edinmiştir.

Rus ordusu bu harekâta Ermenileri kışkırtarak yanına çekmişti. 9. Kolordu Kurmay Başkanı Şerif İlden hatıralarında, 1914 yılında savaşın başlamasıyla birlikte Beyazıt, Eleşkirt ve Pasinler sınırını geçen Ermenilerin Türk Ordusu aleyhine önemli faaliyetlerde bulunduğu bahsetmektedir.¹⁷ Bu ve bundan sonraki safhada Ermeniler, Osmanlı Ordusuna karşı casusluk, keşif, kılavuzluk, sabotaj, propaganda faaliyetleri yürütmüş, bunun yanında kurdukları gönüllü müfrezelerle doğrudan silahlı çatışmanın bir parçası olmuşlardır. Aslında Ermeniler Ruslar tarafından açıkça kullanılmışlar daha doğrusu bazı Ermeni grupları böyle bir kullanılmayı gönüllü olarak kabul etmişlerdir. Bu haliyle de sadece bu harekâtın değil aynı zamanda bundan sonraki Türk Ermeni ilişkilerinin geleceğini belirlemişlerdir. Erzurum ve Beyazıt Ermenileri daha seferberliğin ilk günlerinde silah ve cephaneleriyle Rusya'ya kaçarak çetelere katılmıştır. Kayıtlara göre 23 Ekim 1914 tarihinde sadece Kağızman'da Osmanlı uyruğunda 8.000 Ermeni asker kaçağı bulunuyordu.¹⁸ Ermeniler ayrıca yoğun biçimde Türk askerlerinin moralini bozmaya çalıştılar, Türk askerini askerden kaçırmak için propaganda yaptılar.¹⁹

Rusya'ya kaçan Ermenilerden beş çete grubu oluşturularak silahlandırılmış ve Osmanlı Ordusunu arkadan vurmakla görevlendirilmişlerdi. Ermeni yazar Antranik, bu gruplardan 1.200 kişilik bir çetenin İran sınırından 3 Kasım 1914 tarihinde, ikinci grubun ise 24 Ekim tarihinde Iğdır'dan içeri sızdırıldığından, 500 kişilik bir grubun 1 Kasım'da Sarıkamış'a, 500'er kişilik iki ayrı grubun ise Erzurum ve Van'a gönderildiğinden ve bu gruplara Rus hükümeti tarafından

¹⁵ **İkdam Gazetesi**, 6 Teşrin-i Sani 1330/19 Kasım 1914.

¹⁶ Von Liman Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, İstanbul, 1968.s.54-55.

¹⁷ Köprülülü Şerif İlden, **Sarıkamış**, Yay. Haz. Sami Önal, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s.112.

¹⁸ Necdet Sevinç, **Arşiv Belgeleriyle Tehcir, Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, 2003, s.108.

¹⁹ Necla Başgün, **Türk-Ermeni İlişkileri**, Abdülhamit Cülusundan Zamanımıza Kadar, San. Matbaası, Ankara, 1970.s.63.

para yardımında bulunulduğundan bahsetmektedir.²⁰ Bir İngiliz diplomat ise 7 Kasım 1914 tarihinde ülkesine gönderdiği raporda, 60.000 gönüllü Ermeni'nin Kafkas sınırında Türklere karşı savaşmak üzere beklediğini bildiriyordu.²¹ Ruslar bölgedeki Ermenileri ayaklandırmaya yönelik planlamasını 1914 yılı sonbahar ayları boyunca devam ettirmiştir. Rus Konsolosu Adamov konuyla ilgili vermiş olduğu bir raporda, "Sadece Erzurum'un Ermeni ahalisi değil Erzincan, Sivas ve Kayseri dâhil olmak üzere çevredeki bütün kentler Rus birliklerinin gelişini sabırsızlıkla bekliyor." diyordu.

Diğer taraftan Erzurum bölgesindeki aşiretlerin büyük çoğunluğu Osmanlıya sadık kalmış, Karayazı ve Hınıs ve Tekman gibi bölgelerde atlı aşiret alayları kurarak Ruslara karşı kahramanca mücadele etmişlerdir. Bu aşiretlerin Osmanlı Devleti yanındaki mücadeleleri ve topraklarını koruma çabaları oldukça önemliydi. Bu köylerden birisi de Horasan ilçesinden Ağrı'ya giderken 50 kilometre uzaklıktaki Iğrıbüğür Köyüdür.²² Köy 93 Harbinde (1877-1878) ve sonrasında Ruslara karşı mücadele etmiş ve asla devlete karşı bir hareket içinde olmamışlardır.²³ Bu yüzden Ruslar burayı ele geçirdiğinde Konya'ya kadar göç etmek zorunda kalmışlardır. Ruslara karşı mücadeleleri dolayısıyla Sultan 2. Abdülhamit tarafından bu aşirete Alaylık madalyası verilmiş, madalya Erzincan'da aşiretin başındaki Hasan Bey tarafından Ahmet Muhtar Paşa'nın elinden alınmıştı.²⁴ Bölge halkı Ruslara karşı aynı direnci Birinci Dünya Savaşında da göstermişler, düzenli askerlerle birlikte kahramanca mücadele etmişlerdir.

Padişah Sultan Reşat'ın savaş emri ile 11 Kasım 1914 tarihinde tüm İslam dünyasının Osmanlı bayrağı altında ortak düşmanlarına karşı Cihat Fetvası yayınlanmıştır. Osmanlı daha savaş ihtimalinin belirmesiyle bir milyon kişiyi askere çağırmış ancak bu sayının üçte birini o da Almanların desteği ile silahlandırabilmiştir. Ekonomi de yine Alman desteği ile ayağa kaldırılmaya çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır. Anadolu'nun ortasından doğuya giden demiryolu şebekesi olmadığı gibi Karadeniz de Rus donanmasının üstünlüğü kırılmamıştır. Kasım ayı gibi elverişsiz kış koşullarının yaşandığı bir dönemde Rusların saldırılarına karşı mücadele ediliyordu.²⁵

Osmanlılar açısından bölgeye ulaşan ikmal yollarının yetersizliği gerçekten büyük bir sorundu. Bu noktada 3. Orduya silah, erzak ve cephane götüren Bezmi-Alem ve Mithat Paşa vapurlarının 6-7 Kasım 1914 tarihinde batmış

²⁰ Muammer Demirel, **Sarıkamış'ta Ermeni Olayları**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 13 (31),2006.s.108.

²¹ **British Document on Armenians**, FO, 371/2146, No: 68443, 7 November 2014.

²² Köyü Bingöl'den ayrılıp buralara gelen iki kardeşin kurduğu söylenir.

²³ A.S. Servet Horasan, **Iğrıbüğür Köyü ve Cibo Aşireti**, Ümit Matbaacılık, İstanbul, 2009.s.20.

²⁴ Osmanlı Arşivleri, **19/7/1335 tarihli Erzurum Harbiye Nezareti Telgraf 2714**.

²⁵ Enver Tekin, **İmparatorluğun Son Kurşunu Enver**, Yakın Plan Yayınları, İstanbul, 2017.s.124.

olmaları önemlidir. Bu sorun halkın desteğiyle aşılmış ve bu batıştan bir hafta sonra gıda, benzin, araç ve cephane bulunan üç vapur dolusu malzeme 3. Orduya halk tarafından ulaştırılmıştır.²⁶ Orduya ikmal desteği sağlanması ile ilgili bölge halkının özellikle Erzurumluların desteği olağanüstüydü. Köprüköy ve Azap Muharebelerinin devam ettiği günlerde Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa Erzurum Valisi Tahsin Bey'i arayarak muharebelerin gerçekleştiği yerlere acil erzak nakli yapılmasını istemiştir. 9. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Şerif (İlden) hatıralarında, "Taarruza geçeceğimiz söylendiğinde heyecanlandık. Her tümen cephe gerisinde küçük ölçekte gece hücum eğitimi yaptırmaya başladık. Topçu ve piyade cephanesi Trabzon ve Bayburt'a kadar gelmişti. Halk canla başla orduyu destekliyor, kışın şiddetine rağmen kadın ve çocuklar güle oynaya sırtlarında ve kuşaklarında fedakârca cephane taşıyor, fanila çorap ve çamaşırlar Erzurumlular tarafından orduya armağan ediliyordu. Halkın bu desteği orduya neşe ve sağlamlık verdi." derken, Albay Aziz Semih (İlter) ise "11. Kolordu, erzak kalmadığından feryat ediyor. Erzurum valisi 150.000 kilo erzakı taşımayı üzerine aldı. Erzurum ahalisi vatan sevgisiyle bunları taşımayı seve seve kabul ettiler. Otuz kiloluk çuvaları mektep çocukları hükümet konağı önünden taşımaya başladığından herkes ağlıyordu." diyerek Erzurum halkının bu savaşlar esnasındaki özveri ve üstün niteliklerini tarihe not düşüyordu.²⁷ Gerçekten de bu tarihte Türklerin elinde ne yeterli insan gücü, ne silah fabrikaları, ne de yeterli ulaşım şebekesi ile orduyu destekleyecek erzak stokları vardı. Elde sadece vatanlarına aşk derecesinde bağlı insanlar bulunuyordu. Dağılan kuvvetler yaya yürüyüşle Erzurum civarında toplanmaya çalışılmıştır.²⁸ Türklerin elinde her türlü meşakkate, yokluğa katlanan değerli bir insan malzemesi vardı ve bu savaşların kazanılmasında çok önemliydi.

1877-1878 Osmanlı Rus Harbinden sonra yapılan Berlin Antlaşması gereği Ruslar Erzurum'dan çekilmiş ancak Kars, Ardahan, Artvin, Batum, Sarıkamış ve Oltu Ruslarda kalmıştı. Erzurum bölgesinde yer alan Aras, Çoruh ve Fırat Vadileri Anadolu içlerine açılım sağlaması bakımından askeri açıdan çok önemlidir. Doğudan Ardahan, Kars ve Ağrı'dan gelen istikametler Erzurum'da

²⁶ Murat Bardakçı Hafız Hakkı Paşa. **Sarıkamış Günlüğü**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2016. s.49.

²⁷ Çocukların cepheye malzeme taşınması daha sonraları bazı sinema filmlerine de konu olacaktır. Ancak olayın geçtiği yer konusunda değişik anlatılar mevcuttur. Murat saraçoğlu ve Özhan Eren'in yönettiği, "Karlara yazılmış gerçek bir destan, 120" isimli film, 1914 yılında Van'da savaşa kurban verilen gencecik insanların trajedisini beyaz perdeye yansıtmayı amaçlamıştır. Senaryoya göre 1914 yılında Rusların Erzurum'a saldırmalarıyla Van'daki Jandarma Tümeni Türk birliklerine destek vermek için yola koyulur. Çarpışmalar yoğunlaşır ve cephane tükenir. Birilerinin askerlere cephane götürmesi gerekir. Ancak herkes cepheindedir. O anda 12-17 yaş arası çocuk bu taşıma işine gönüllü olur ve karlı yollarda sırtlarındaki cephaneleri ile günlerce sürecek bir yolculuğa çıkarlar. Aynı olay Mart 2007 tarihinde Kültür Bakanlığında izin alınarak yayınlanan "Erzurum'un Gönül Sultanları" isimli kitabın 177. Sayfasında Erzurum'da gerçekleşmiş olarak anlatılmaktadır. Albay Semih İlter'in hatıralarında bu konu açıkça bahsedilmektedir. Buna göre Erzurum'da böyle bir olay gerçekleşmiştir. Van'da da benzer bir olay gerçekleşmiş olabilir.

²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi Yayınları, İstanbul, 1997, s.96-99.

birleşir. Bu nedenle tarih boyunca kilit olma rolünü muhafaza etmiştir. Birinci Dünya Savaşının başında 29-30 Ekim 1914 tarihinde Yavuz ve Midilli savaş gemilerinin Rus limanlarını bombalamasından sonra Kafkaslarda bulunan Rus Ordusu 1 Kasım 1914 tarihinde sınırı geçerek Erzurum'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Köprüköy Savaşları; 1 Kasım 1914 yılında Rusların Sarıkamış'tan 60 kilometre ilerleyerek Horasan'ı, daha sonra oradan da 40 kilometre daha ilerleyerek Köprüköy'ü ele geçirmeleri sonucu başlamıştır. Ruslar Köprüköy'ü ele geçirdikten sonra 3. Ordu Karargâhının bulunduğu Pasinler'deki Üğümü (Bu köy 1048 yılında Pasinler Zaferinin de kazanıldığı köydür) Köyüne doğru ilerlerken, "Kanlı Mevki" denilen yerde çok şiddetli bir muharebe ile durdurulmuştur. Ruslar bu savaşlarda kendi kayıtlarına göre mevcutlarının %40'ını kaybetmişlerdir. Bu noktada Erzurum'dan Ağrı ve Kars'a giden anayol üzerinde bir anıt bulunmaktadır. Kanlı Mevki çok yüksek bir yer olmamasına rağmen, çevresinde göre durumundan dolayı hâkim bir konumdadır. Buradan bakılınca sadece Pasinler ilçesi ve ovası değil, açık havalarda Erzurum ili Palandöken Dağı zirvesindeki Ejder Tepesi bile gözükmektedir.

28 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz'de Rus gemi ve limanlarının bombalanmasının ardından 1 Kasım'da zaten hazır bekleyen Ruslar saldırıya başlamıştır. İlk silah sesi ve saldırılar Doğu Beyazıt'tan gelmiştir. Bu tarihte Kars, Ardahan, Batum, Ardahan ve Sarıkamış zaten 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından beri 37 yıldır Rusların elindeydi. Osmanlı Ordusu zaten bu tür bir saldırıyı bekliyordu. 3. Ordu Komutanı savaşın başlamasından önce yayınladığı emirde, "Rusların denizden 29 Ekimde taarruz ettiğini ve artık karadan da taarruzlarının beklenmesini ve bu doğrultuda harekâta hazır olunması"nu bildiriyordu. Bu tarihlerde Rus kuvvetlerinin sadece yüzde üçüne karşılık gelen kısmı Kafkaslarda bulunmakta olup kalan tüm kuvvetleri Almanya'ya karşı konuşlanmıştı. Buradaki kuvvetlerin Kafkas cephesine derhal aktarılması mümkün değildi. Türk III. Ordusunun mevcudu 118.000, Rus Ordusunun ise 100 bin civarındaydı. Türk Ordusunun savunmada kalma yerine taarruza karar vermesindeki önemli etkenlerden birisi de Rusların kuvvet çoğunluğunun bulunduğu Avrupa Cephesinde 26-30 Ağustos 1914 tarihinde Tannenber Muharebelerinde yaşadığı hezimetlerdir.²⁹ Bu savaşta Ruslar Almanlar tarafından kuşatılmış ve 125 bin Rus askeri daha savaşın başında esir alınarak kesin bir yenilgiye uğratılmışlardır. Bu harekâttaki Rus yenilgisi sadece Osmanlının savaşa girmesinde bir etken olarak kalmamış aynı zamanda Köprüköy'de taarruz yapılabileceği konusunda da ilham vermiştir.

Ruslar taarruza başlayınca Enver Paşa Rusların geriden takviye almasının mümkün olmadığını düşündüğünden İstanbul'dan 3. Orduya gönderilen emirde, "geniş bir cepheden ilerlemekte olan düşmanın üstün olmadığı ve ayrı

²⁹ www.britannica .com/Giriş Tarihi 30 Mayıs 2018.

ayrı ilerleyen düşman kollarını ezmek gerektiği" belirtiliyordu. ³⁰ Bu kararda Enver Paşa'nın Harbiye'den sınıf arkadaşı okulu birinci bitiren Hafız Hakkı'nın da etkisi vardı. Hafız Hakkı 3 Kasım 1914 tarihli günlüğünde,"Ordu fazla temkinli hareket ediyor. Düşman beş koldan hareket ediyor. Düşmanın cephesi geniş ve kuvvetleri zayıf. Saldırı ile zafer kazanılabilir, kovalanabilir, Azerbaycan istikametinde ilerlenebilir. Enver'e bu durumu iletim bir emir yazdırdım." şeklinde bahsetmektedir.³¹

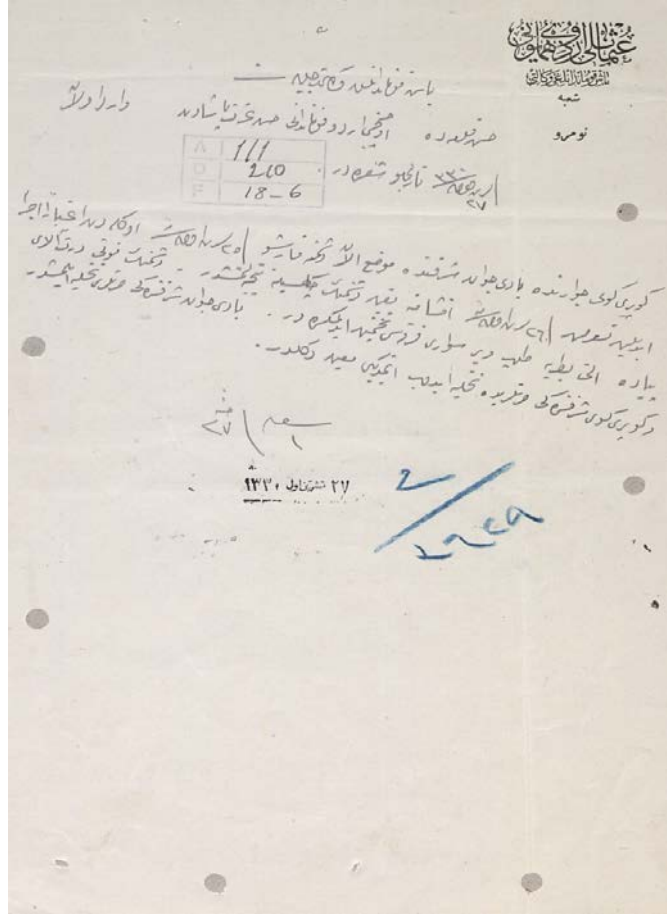
Ancak Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa Rusların çok güçlü olduğunu düşünüyordu ve İstanbul'dan gelen emri tereddüt içinde uygulayarak Rusları takip etmekte yetersiz kalmış ve böylece Sarıkamış harekâtının başlangıcında önemli bir fırsatı kaçırmıştır. Türk Ordusu burada çekilen düşmanın durumunu iyi keşfedememiştir. Albay Şerif bu tereddüdü, "Düşmanın Aras havzasında bir tümen Narman civarında ise bir tugay çapında kuvvetleri varken anlayamamıştı. Hâlbuki 3. Ordu altı tûmenden oluşuyordu." şeklinde açıklamıştır.³²

Bu savaşlar esnasında Osmanlı Ordusunun komuta kademesi arasında tam bir eşgüdüm mevcut değildi. Birlikler kararsızlık içerisinde oradan oraya intikal ettirilerek gereksiz yere yorulmuştu. Örneğin bu harekâta Bağdat'tan Kafkas cephesine yürüyerek gelen 37. Tümen ilk muharebelerde başarılı olamadığı gibi sonrakilerde de bir varlık gösterememiştir. Ancak küçük rütbeli personel ve askerler başarılı olmak ve kendilerini göstermek için olağanüstü bir çaba sarf ediyordu. Muharebelerin başlangıcında Türk Birlikleri bir bocalama geçirmiş ancak birlik komutanlarının üstün cesaretleri ve kahramanlıkları sonucu kısa sürede toparlanarak karşı taarruza başlamıştır.

³⁰ Ziya Nur Aksun, Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı, Ötüken Yayınları, 2005.s.210.

³¹ Bardakçı, **Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü**, s.43.

³² Aksun, Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı, s.198.

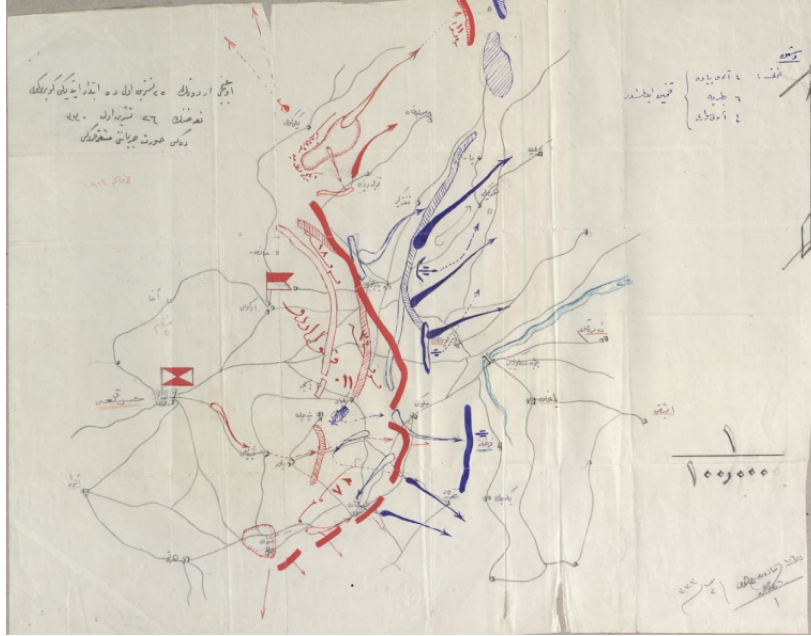
BDH-Klasör Nu-139 Dosya Nu-638 Fihrist Nu-18-6

Köprüküy civarında mevzii alan düşmana karşı 07 Kasım 1914 tarihinde öğleden itibaren icra edilen taarruzun 08 Kasım 1914 akşama yakın düşmanın çekilmesiyle neticelendiğine dair 3'üncü Ordu Kumandanlığı tarafından Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen 09 Kasım 1914 tarihli rapor.

Kanlı Tepenin ele geçirilmesinden sonra da ileri harekâtına devam eden Türk Ordusu ardından Köprüküy'ü de ele geçirmiştir.

üçünü zapt ettiği, Köprüköyü'nü de işgal ettiğine dair gönderilen 11 Kasım 1914 tarihli rapor.

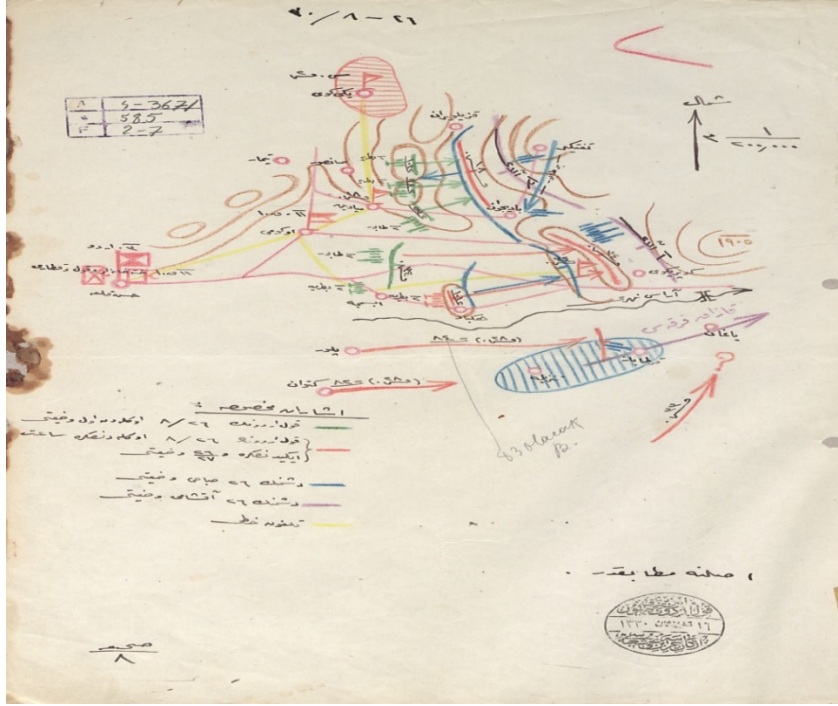
Sarıkamış Harekâtına 9. Kolordu Kurmay Başkanı olarak katılan İlden Köprüköy Savaşlarını şu şekilde değerlendirmektedir. Aslında Köprüköy Savaşları öncesi bir karışıklık ve bilinmezlik ortamı söz konusuydu. Savaşın üçüncü günü bile Hasankale'de (Pasinler) neler olduğunu bilmiyorduk. Erzurum'a gelen bir yolcu bize şu açıklamada bulundu. "İlk günlerde çok savaşlar oldu. Bizimkiler başlangıçta bozgun verdi. Ben kaleden gözlüyordum. Sonra Paşam Allah başımızdan eksik etmesin sizin gibi komutanlar, subaylar kılıçla, tabancayla bozulan askerin önüne geçtiler ve hepsini durdurdular".³³ Bu noktada Albay Ziya Yergök komutasındaki alayın cesaretle ileri atılması ile moral bulan birlikler hep birlikte taarruza kalkarak düşmanı Köprüköy'deki mevzilerinden atmaya muktedir olmuşlardır.

BDH-Klasör Nu-2950 Dosya Nu-H6 Fihrist Nu-1-74

3'üncü Ordu'nun 08 Kasım 1914 tarihindeki (Köprüköy Muharebesi) durumunu gösterir kroki.

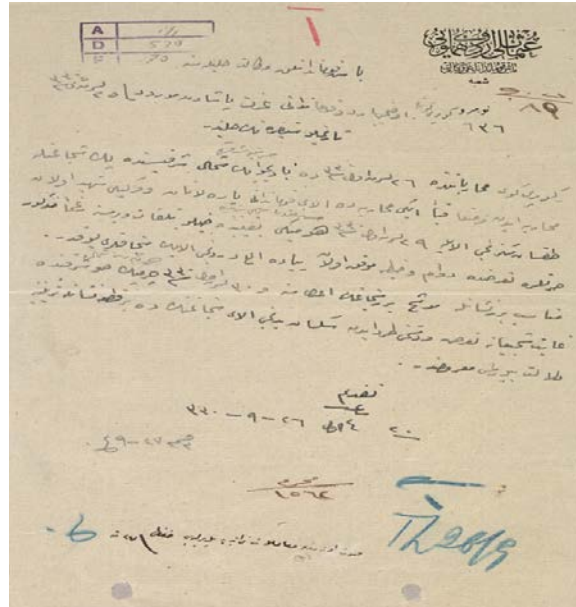
³³ İlden, **Sarıkamış**, Yay. Haz. Sami Önal, s.112.

BDH-Klasör Nu-2858 Dosya Nu-224 Fihrist Nu-2-7

11'inci Kolordu'nun ve düşmanın 08-09 Kasım 1914 tarihindeki vaziyetini gösterir kroki.

Türk subayı ve askerinin büyük bir özverileri ve kahramanlıkları bu başarıyı getirmişti.

BDH-Klasör Nu-138 Dosya Nu-633 Fihrist Nu-70

Köprüköy Muharebesi'nde çok büyük fedakârlıkla savaşı ve kahramanlık gösteren 98'inci, 54'üncü Alay'a nişan ve sancak verilmesi aynı şekilde büyük fedakârlık gösteren 87'nci Alayın sancağına nişan takılması için izin verilmesine dair 3'üncü Ordu Komutanı'nın 08 Aralık 1914 tarihli yazısı.

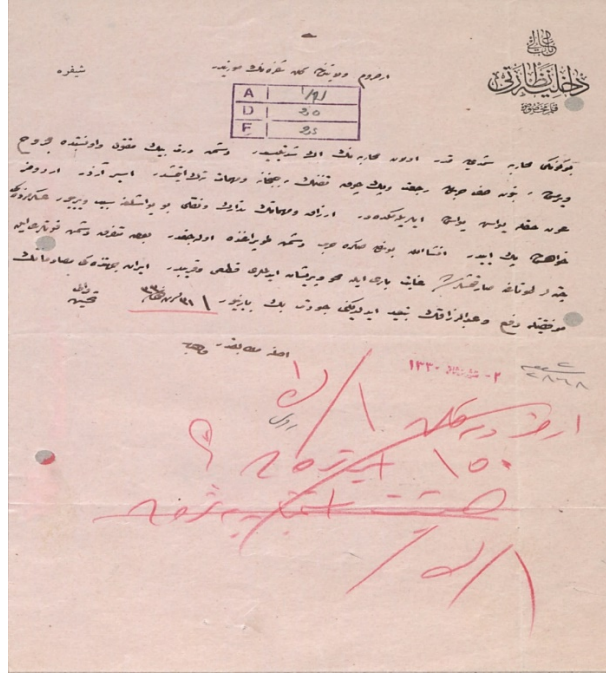
Ruslar bu muharebeler esnasında ağır kayıplar vererek Horasan ilçesi girişindeki Azap Köyüne kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Albay Ziya Yergök bu savaşı şöyle anlatır: Düşman kuvvetleri dağılmış ve Horasan önlerine kadar püskürtülmüşlerdir. Askerimiz: "Allaha şükürler olsun ilk defa Rus Askerini ensesinden seyretme imkânını bize bahşetti diyerek moral bulmuştur".³⁴ Köprüköy Savaşları göstermiştir ki, Ruslar esaslı biçimde tehdit edilmeden bile tehlike altına girmemek için mevzileri terk edip çekiliyor.³⁵

Gerçekten de Ruslar Türk Ordusunun taarruz gücü olduğunu tahmin etmiyorlardı ve bu nedenle tedbirsiz hareket ederek tamamen kuşatılma tehlikesi ile karşı karşıya gelmişlerdi. Bu savaşın öncesinde siyasi ve askeri yetersizlikler ve ihmalkârlık yüzünden yaşanan Balkan Bozgunundan sonra Osmanlı Ordusunda yapılan düzenlemeler kapsamında komuta kademesi gençleştirilmiş, teçhizat gözden geçirilmiş, eğitim yöntemleri gözden geçirilmişti. Bu suretle Balkan Savaşında bozguna uğrayan ordu, kış şartlarında Rus Ordusuna gece taarruzları yapabilecek duruma gelebilmiştir. Ordudaki askerler ve genç rütbeliler başarılı olmak adına her türlü fedakârlığı yapmaya hazır durumdaydı. Bu harekâta düzenli ordu birlikleri cesaret ve itaat hissi ile savaştılar. Özellikle subaylar Balkan Savaşlarının kaybının kendi üzerlerinde bıraktığı lekeyi temizlemek için canla başla çarpıştılar.³⁶ Sonuçta subay zayıtı olması gerekenden daha yüksek gerçekleşti.

³⁴ Ziya Yergök, **Sarıkamış'tan Esarete**, Yay.Haz.Sami Önal, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005. s.36.

³⁵ İlden, **Sarıkamış**, Yay. Haz. Sami Önal, s.101.

³⁶ Edward J. Erickson ve Mesut Uyar, **Osmanlı Askeri Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.s.490

BDH-Klasör Nu-140 Dosya Nu-642 Fihrist Nu-25

13 Kasım 1914 tarihinde olan muharebenin şimdiye kadar olan muharebenin en şiddetlisi olduğu, düşmanın dört bin maktul ve o kadar yaralı verdiğine dair rapor.

Taarruz kesintisiz devam ettirilse Rusların toparlanmaları oldukça güç olacaktı. Ancak İstanbul'dan gelen "taarruza devam edin" emrine rağmen Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa Rusların bu kaçışını bir tuzak olarak değerlendirip, diğer komutanlar ve bölge valilerinin tepki göstermesine rağmen, birlikleri önce durdurmuş, sonra da orduyu on kilometre kadar geriye çekmiştir. Bu durum ise Rusların tekrar toparlanmasına imkân sağlamış ve bu nedenle daha sonraki Sarıkamış Harekâtı yapılmak zorunda kalınmıştır. Hasan İzzet Paşanın verdiği bu karar karşısında herkes şaşkındı. 9. Kolordu Kurmay Başkanı Şerif Köprülü de, geri çekilmenin güveni sarstığını ve taarruza kalkan ordunun geri çekilme emri verilmesiyle tüm ruhsal direncinin gevşediğini düşünüyordu.³⁷

Gerçekte Rus Ordusu hesapsız bir ilerleme ile büyük bir hata yapmıştı. Rus Genelkurmayı, Osmanlı Ordusunu ciddi bir tehdit olarak görmediğinden, Kafkasları büyük ölçüde ihmal etmiş ve geride sadece bir kolordu bırakarak bölgede konuşlu düzenli ordu birliklerinin çoğunu Polonya'ya sevk etmişti.³⁸ Ruslar kuvvetlerinin neredeyse %97'sini Avrupa'da Almanlara karşı sevk etmişlerdi. Bu durumda Doğu cephesinde büyük bir boşluk manasına

³⁷ İlden, **Sarıkamış**, Yay. Haz. Sami Önal, s.151.

³⁸ Maslovski E. V., General Maslofski'nin Umum Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidi, Genelkurmay Basımevi, 1935, Ankara.s.23.

geliyordu. Ortaya çıkan bu kuvvet boşluğunu doldurmak için acele yeni bir ihtiyat kolordusu teşkil edilmeye başlandı. Bu koşullar altında stratejik savunmada kalınması planlanmıştı. Ancak savaş başlar başlamaz sınırın Osmanlı tarafında kalan yüksek arazi kesiminin ele geçirilmesine karar verilmişti. 4 Kasım 1914 tarihinde yapılan taarruzla bu hedeflere ulaşıldı. Osmanlı hudut birliklerinin Rus ilerleyişi başlar başlamaz süratli bir şekilde geri çekilmesi, atılganlığıyla meşhur Rus General Georgy Bergman (Rus I. Kafkas Kolordu Komutanı) tarafından ciddi bir fırsat olarak algılandığından Ruslar planlara uymayıp ilerleyişe devam etmişlerdi. (Köprüköy Muharebelerini Ruslar Bergman Operasyonu diye isimlendirirler.) Bu esnada Enver Paşa'nın ikazı sonucu isteksiz bir şekilde harekete geçen III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, zayıf Rus birliklerine 6 Kasım'da Köprüköy'de karşı taarruz icra ederek, sadece onları durdurmakla kalmadı Bergman'ı büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu savaşlara Sihhiye Onbaşı olarak katılan Ali Rıza Etinin savaşa ilişkin anılarında;³⁹

"4 Kasım Perşembe: Hasankale'de köylüler göç halinde. Hasankale yağma edilmiş durumda. Artık harp bütün şiddeti ile başladı. Yollar fena, bataklık. Uğraşa uğraşa ilerliyoruz. Aşağı Pasin Ovasının sonunda Köprüköy civarında düşmanla harbe tutuşmuş, toplar atılıyor. Bir kurşun yağmuru başladı. Ayakta durmak mümkün değil. 2. Bölükten Arapgirli Hasan geldi. Zavallı hem ayağından, hem de ağzından vurulmuş. Yine de "Silahımı verin düşman üzerine gideceğim" diye bağırıyor. Harp bütün şiddeti ile devam ediyor. Bu esnada Bayburt Fırkası geldi. Durup güzel bir dua ettiler. Doldur kapa komutunun ardında "harp" diye bağırıp kaputlarını çıkarıp harbe atıldılar. Maşallah aslan gibi askerler. Bunlar hücum edince düşmanı yerinden söktüler."

Diyor ve devamında;

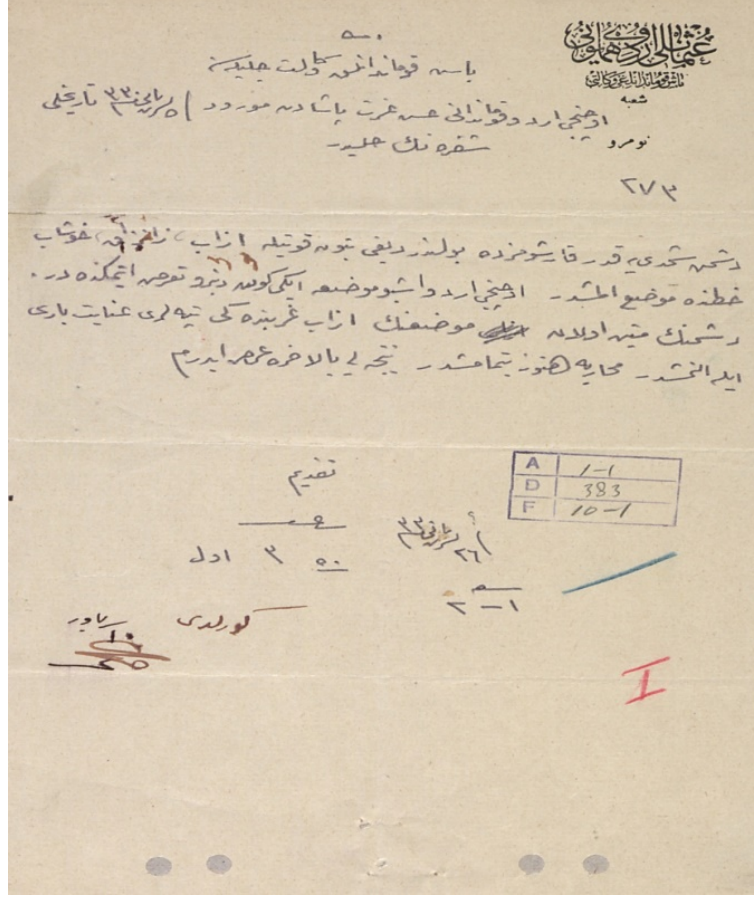
"Türk Ordusunun taarruzları Köprüköy'den sonra durmamış devam ediyordu. Askerler canla başla mücadeleye devam ediyordu. 12 Kasım Perşembe saat on birde süngü tak emri verildi. Düşman daha yanlarına varmadan firar ediyor ki, arkasından kurşun yetişmiyor. Saat on ikide tepelerdeki Ruslardan eser kalmadı."

diyerek bu muharebeler esnasında fedakârlık ve kahramanlıklara tanıklık ediyordu. Günümüzde bu savaşa ait anıtın olduğu "Kanlı Mevkii" denilen bölgede Ruslara büyük zayıat verdirilmiş ve Horasan önlerindeki Azap Köyünün bulunduğu yere kadar geri çekilmek durumunda bırakılmışlardır.

Köprüköy'den sonra Azap Muharebelerindeki bu başarılar Türk Ordusu için büyük bir fırsat yaratmıştı ancak Ordu birlikleri bir bütün halinde

³⁹ Ali Rıza Eti, **Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü**, Haz. Gönül Eti, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ocak, 2016, s.36-49.

kullanılmak yerine parça parça hareket ettiği için Rusların tamamen imha edilmesi fırsatı da kaçırıldı.⁴⁰

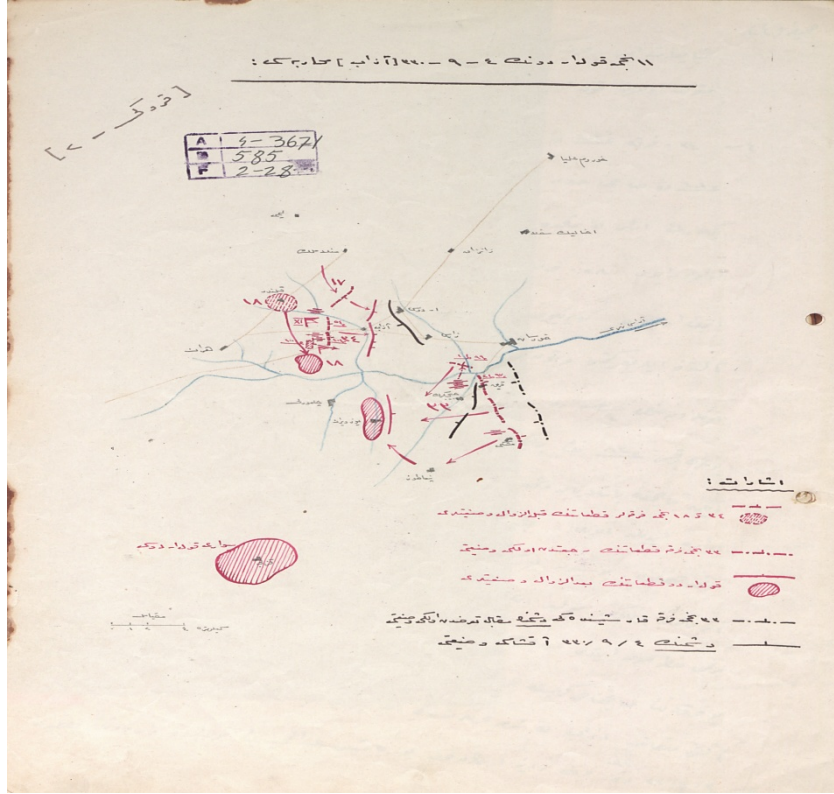

BDH-Klasör Nu-138 Dosya Nu-633A Fihrist Nu-10-1

Düşmanın bütün kuvvetinin Azap, Hoşap hattında mevzi aldığı, 3'üncü Ordu'nun bu mevziilere iki günden beri taarruz etmekte olduğu, Azap batısındaki tepelerin geri alındığına dair 3'üncü Ordu Kumandanlığı tarafından Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen 18 Kasım 1914 tarihli rapor.

Kuvvetler bölünmeden ve kuşatma harekâtı tercih edilerek atılacaklıkla kullanılabilse ve tereddüt edilerek 10 kilometre kadar geri çekilmese Rusların büyük bir yenilgiye daha uğratılıp tamamen imha edilmesi dahi mümkündü. Yine de bu zaferler Rusların bekledikleri kadar güçlü olmadığını ve yenilebileceğini göstermesi açısından Türkler için büyük moral kaynağı olmuştu.

⁴⁰ Maslovski, *General Maslofski'nin Umum Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidi*, s.53-58.

BDH-Klasör Nu-2858 Dosya Nu-224 Fihrist Nu-2-28.

11'inci Kolordu'nun 17 Kasım 1914 tarihinde yaptığı Azap Muharebeleri'ne ait rapor ve krokiler.

Aslında Osmanlı yıkılırken bile güçlüydü. Yıllarca süren savaşa rağmen zaten var olan savaş kültürü giderek gelişmiş ve kaliteli bir komuta sınıfı oluşmuştur. Bu sınıf savaşmayı biliyordu ve sadece taktik alanda değil, stratejik alanda da uzmandı.⁴¹

Ancak bu muharebeler esnasında düşman hakkında bilgi toplama ve istihbarata dönüştürme işi taburdan başlayarak ordu seviyesine kadar yapılamadığı için lojistik açıdan ciddi sorunlar yaşandı. Diğer taraftan tecrübeli askerlerin gayretlerine rağmen emir komuta ve haberleşmede de sıkıntılar yaşandı. Kumanda heyeti Ruslara son darbeyi vurmakta tereddüt ederken, aynı komuta heyeti Türk Ordusunu gereksiz yere yer değiştirmiş ve gece yürüyüşleri ile askerinin enerjisini boşuna harcamıştır.

Diğer taraftan Köprüköy Muharebelerinde Ruslar hesapsız ilerlemiş ancak Türk taarruzları neticesi imha olacağını anlayınca geri çekilmişlerdir. Ancak bu olayı basit bir geri çekilme gibi göstermişlerdir. Olay Rus kayıtlarına göre şu şekilde anlatılmaktadır. 1914 yılında Kafkas Cephesinde ilk harekât Erzurum

⁴¹ Alpar, *Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi*, s.282.

bölgesinde başladı. Rus Sarıkamış birliği 2 Kasım'da sınıra gelmiş, 7 Kasım'da ise Erzurum'a 50 kilometre mesafedeki Köprüköy mevzileri ele geçirilmişti. Bu durum karşısında Türk ordusu karşı harekâta başlamış, Ruslar kahramanca karşı koymasına rağmen sağ kanat kuşatma tehlikesine maruz kalınca Horasan'a çekilmek zorunda kaldılar. Türkler ilerlemelerine devam edince 14 Kasım'dan itibaren büyük muharebeler olmuş ancak 19 Kasım'dan itibaren Ruslar toparlanarak Türkleri savunmaya geçmek zorunda bıraktılar. Rus Ordusu 21 Kasım'da genel karşı taarruza geçti ancak kışın bastırması nedeniyle Kafkas Ordusu taarruzu durdurarak yeniden savunmaya geçti.⁴² Başlangıçta zayıf sınır birliklerini geri atarak ilerlemeyi büyük bir başarı gibi duyuran Rusların, her iki muharebede de yenilerek geri çekilmesini basit bir cephe düzeltmesi gibi aktarmasının gerçeği tam olarak yansıtmadığı düşünülmektedir. Horasan gibi düz ve taarruz için uygun bir arazide Kasım ayında kışı bahane ederek ilerlemeyi durduran Rus Ordusu karşısında, kış şartları daha da zorlaşmışken, Türk Ordusu Aralık ayı sonlarında 3000 metreye yakın yükseklikteki dağlarda imkânsızlıklar içinde Sarıkamış Harekâtını gerçekleştirecektir.

Burada her ne kadar Türk Ordusu tarafından büyük bir zafer kazanılmasına rağmen bu durum yeterince değerlendirilememiş ve bu nedenle Sarıkamış Harekâtı yapılmak zorunda kalmıştır. Azap Muharebeleri sonrasında 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın, Sarıkamış istikametine yapılacak bir taarruza karşı isteksiz davranması üzerine Enver Paşa beraberlerinde kurmay başkanı Bronsart con Schellendorf ve harekât şubesi müdürü von Feldmann olduğu halde 6 Aralık 1914'te Erzurum'a doğru yola çıktı. Enver Paşa 12 Aralık 1914 tarihinde Erzurum'a ulaştı. Hemen hemen aynı tarihlerde Rus Çarı da cephedeki morali bozuk askerlere moral vermek için Sarıkamış'a ve oradan sınıra gelmişti. Gelirken orman içine gizlenmiş bir Osmanlı keşif birliğinin önünden çok az bir koruma ile tehlikeli bir geçiş yapmış ve burada etkisiz hale getirilme veya esir edilme noktasına çok yaklaşmıştı. Ancak anlaşılacak bir nedenle otomobili ile geçen çarı gören keşif birliği "kendinizi belli etmeyin" emri gereği ateş açmamıştır.⁴³ Eğer Rus çarı etkisiz hale getirilebilse belki de harekâtın seyri değişebilecekti. Hasan İzzet Paşa'nın Ordu komutanlığından istifade etmesi ile de bu görevi Enver Paşa'nın kendisi, kurmay başkanlığına Schellendorf, ikinci kurmay başkanlığına ise Albay Guse üslendi. Buna göre Sarıkamış'ta Rus ordusu yandan ve arkadan kuşatılacaktı ve ilk hedef Sarıkamış olacaktı.⁴⁴

⁴² Şirokorad A.B., **Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.s.491.

⁴³Özhan Eren, **Sarıkamış'a Giden Yol**, Alfa Yayınları, İstanbul, Ekim 2005.s.356.

⁴⁴Tekin, **Enver Paşa Dönemi**, s.364.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte 1977-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrası ele geçirdiği Sarıkamış bölgesinden ileri harekâtla zayıf sınır birliklerini geri atarak önce Horasan, ardından Köprüküy istikametine ilerleyen Rus kuvvetlerini Türk III. Ordu birlikleri önce durdurmuş sonra da karşı taarruzla Köprüküy bölgesinden atarak Horasan'ın Azap Köyü bölgesine kadar atmıştır. Her ne kadar gerek sonrasında yaşanan Sarıkamış Faciası, gerekse savaşın kaybedenlerinin maksatlı olarak "Türk Zaferini" görmezden gelme çabaları ve yayınlarına rağmen Türk Ordusu Köprüküy Muharebelerinden sonra Azap Muharebelerinde de Rus ordusunu tereddüde yer bırakmayacak şekilde yenmiştir. Ancak Azap bölgesinde gerçekleşen muharebelerde Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın kararsız davranışları, birlikleri bir bütün olarak ve süratle kullanmak yerine parça parça muharebeye sokması, yine manevra yaptırmak yerine fazla kayba neden olan cephe taarruzunu tercih etmesi nedeniyle Ruslara zaman kazandırmış, buna anlaşılmaz bir şekilde ordunun taarruzu durdurarak 10 kilometre kadar geri çekilmesi kararı da eklenince bu başarıdan yeterince yararlanılamamıştır. Her durumda o zamanın en güçlü ordularından birisi olan Rus Ordusu yenilgiye uğratılmış, geri çekilmek zorunda bırakılmıştır.

Bir harekâta taarruz hızının sürdürülmesi yanında eğer taarruz eden çok güçlü değilse kuşatma manevralarını tercih eder. Cephe taarruzları ancak çok üstün kuvvetlere sahip olduğunda tercih edilebilecek bir manevra şeklidir ve oldukça fazla kayba neden olur. Ancak iki gün süren Azap Muharebelerinde Osmanlı Ordusunun tümenleri daha önceki Köprüküy Muharebelerinin tersine, kuşatma taarruzu yerine, maliyeti ağır olan cephe taarruzları yaptı. Üstelik çatışmalar doruktayken, muharebe istihbaratının eksikliği nedeniyle paniğe kapılan İzzet Paşa taarruzu durdurarak yaklaşık 10 kilometre geri çekilme emrini verdi. Hâlbuki bu noktada Rus Ordusu komutanı Bergmann'da geri çekilmeye karar vermişti.

Bütün eksikliklerine rağmen Köprüküy ve Azap Zaferleri o dönemde dünyanın en güçlü orduları arasında bulunan Rus Ordusuna karşı kazanılmış büyük zaferler olarak tarihteki yerini almıştır. Zaferlerin kazandığı tarihler konusunda değişiklikler var ise de Köprüküy Zaferi 8 Kasım, Azap Zaferi için 16 Kasım 1914 tarihleri söylenebilir. Bu zaferlerin kazanılmasında bölge halkının fedakârlığının da büyük bir rolü olduğu bir gerçektir. Büyük fedakârlıklarla kazanılan bu zaferlerin ortaya çıkarılmasının ve gelecek kuşaklara aktarılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

AKAD, Tanju Mehmet, **Osmanlıların Stratejik Sorunları**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.

- AKSUN, Ziya Nur, Enver Paşa ve Sarıkamış Harekatı, Ötüken Yayınları, 2005.
- ALPAR, Güray, **Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi**, Pelit Matbaası, Konya, 2015.
- ALTINBİLEK, Hakkı ve Naci Kır, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı**, (Cilt.1), Ankara, 1993.
- ARI, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1997.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Remzi Yayınları, İstanbul, 1997.
- BABACAN, Hasan, "Sarıkamış Harekâtına Talat Paşa'nın Yaklaşımı", **Zamansız Mahşer: Sarıkamış**, (Ed. Kars Valiliği Kültür Yayınları Dizisi), Kars, 2010.
- BARDAKÇI, Murat, **Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2016.
- BASGÜN, Necla, **Türk-Ermeni İlişkileri**, Abdülhamit Cülusundan Zamanımıza Kadar, San. Matbaası, Ankara, 1970.
- British Document on Armenians**, FO, 371/2146, No: 68443, 7 November 2014.
- DEMİREL, Muammer, **Sarıkamış'ta Ermeni Olayları**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 13/31, 2006.
- EREN, Özhan, **Sarıkamış'a Giden Yol**, Alfa Yayınları, İstanbul, Ekim 2005.
- ERİCKSON, J. Edward, **I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu**, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- ERİCKSON, J. Edward ve Mesut Uyar, **Osmanlı Askeri Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- ETİ, Ali Rıza, **Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü**, Haz. Gönül Eti, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ocak, 2016.
- HORASAN, Servet A.S., **Iğırbiğir Köyü ve Cibo Aşireti**, Ümit Matbaacılık, İstanbul, 2009.
- İkdam Gazetesi**, 23 Teşrin-i Evvel, 1330/5 Kasım 1914.
- İkdam Gazetesi**, 27 Teşrin-i Evvel, 1330/9 Kasım 1914.
- İkdam Gazetesi**, 6 Teşrin-i Sani 1330/19 Kasım 1914.
- İLDEN, Köprülü Şerif, **Sarıkamış**, Yay. Haz. Sami Önal, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1998.
- KARABEKİR, Kazım, **Hayatım**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017.
- MASLOSVKİ, E. V., **General Maslofski'nin Umum Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidi**, Genelkurmay Basımevi, 1935, Ankara.
- Sabah Gazetesi**, 31 Teşrin-i Evvel 1330, İkdam, 31 Teşrin-i Evvel 1330/ 13 Kasım 1914.
- SANDERS, Von Liman, **Türkiye'de 5 Yıl**, İstanbul, 1968.
- SEVİNÇ, Necdet, **Arşiv Belgeleriyle Tehcir, Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

ŞİROKORAD, A.B., **Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

TEKİN, Arslan, **Enver Paşa ve Dönemi**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2016.

TEKİN, Enver, **İmparatorluğun Son Kurşunu Enver**, Yakın Plan Yayınları, İstanbul, 2017.

The Times Gazetesi, November 9, 1914. No:40691.

The Times Gazetesi, 18 and 21 November 1914.

OSMANLI ARŞİVLERİ, **19/7/1335 tarihli Erzurum Harbiye Nezareti Telgraf 2714.**

ÖZDEMİR, Yavuz, **Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü**, Sarıkamış Harekâtı, Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Erzurum, 2003.

www.britannica.com/Giriş Tarihi 30 Mayıs 2018.

YERGÖK, Ziya, **Sarıkamış'tan Esarete**, (Yay.Haz.Sami Önal), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

**SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTELERİNDE GÖREV YAPAN AKADEMİK
PERSONELİN ÖRGÜTSEL ADALET ALGILARI İLE ÖRGÜTSEL SİNİZM
TUTUMLARININ İNCELENMESİ**
THE INVESTIGATION OF ORGANIZATIONAL JUSTICE PERCEPTION AND
ORGANIZATIONAL CYNICISM ATTITUDES OF THE ACADEMIC
PERSONNEL IN THE FACULTIES OF SPORTS SCIENCE

MUHAMMET MAVİBAŞ
EMRE BELLİ

Doktorant, Atatürk Üniversitesi, Kış Sporları ve Spor Bilimleri Enstitüsü
Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü
muhammet.mavibas@gmail.com
emre.belli@atauni.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 08.06.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 02.10.2018
Sayfa | Pages : 121-133
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.66>

This article was checked by

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTELERİNDE GÖREV YAPAN AKADEMİK PERSONELİN ÖRGÜTSEL ADALET ALGILARI İLE ÖRGÜTSEL SİNİZM TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Muhammet MAVİBAŞ
Emre BELLİ

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 121-133

ÖZET

Giriş ve Amaç: Bu araştırmanın amacı; spor bilimleri fakültelerinde görev yapan akademik personelin örgütsel adalet algıları ile örgütsel sinizm tutumlarını araştırmaktır. **Yöntem:** Araştırmada veri elde etmek için; Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen ve Polat (2007) tarafından Türkçeye uyarlanan Örgütsel Adalet Ölçeği; Dean ve ark. (1999) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Kalağan (2009) tarafından uyarlanan Örgütsel Sinizm Ölçeği; 275'i erkek ve 65 kadın olmak üzere 340 akademik personele uygulanmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde; SPSS programında frekans analizi, bağımsız gruplarda t-testi, pearson korelasyon testi ve tek yönlü varyans analizi (Anova), farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını bulmak için de Tukey testi yapılmıştır. **Bulgular:** Yapılan pearson korelasyon analizi sonucuna göre; katılımcıların örgütsel adalet algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasında negatif yönde, güçlü düzeyde ve anlamlı ilişkinin olduğu belirlenmiştir. **Sonuç:** Buna göre; katılımcıların örgütsel adalet algıları düştükçe, örgütsel sinizmin arttığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Sinizm, Örgütsel Adalet, Beden Eğitimi ve Spor, Personel.

THE INVESTIGATION OF ORGANIZATIONAL JUSTICE PERCEPTION AND ORGANIZATIONAL CYNICISM ATTITUDES OF THE ACADEMIC PERSONNEL IN THE FACULTIES OF SPORTS SCIENCE

ABSTRACT

Introduction and Aim: In this study, the relationship between the perceptions of organizational justice and the attitudes of organizational cynicism of academic staff working in faculties of sports sciences has been investigated. **Method:** For data collection, "Organizational Justice Perception", which was developed by Niehoff ve Moorman (1993) and adapted into Turkish by Polat (2007) and "Organizational Cynicism Scale", which was developed by Brandes, Dhalwadkar ve Dean (1999) and adapted into Turkish by Kalağan (2009) was used in the current study to a total of 340 academic staff consisting of 275 male and 65 female students. For data analysis, SPSS statistical packet program was used for frequency analysis, and independent t-tests, pearson correlation, one-way ANOVA and Tukey test were run to find out the source of the difference among different groups of participants. **Findings:** According to the result of the pearson correlation analysis, it was determined that the participants had a negative direction, strong and meaningful relationship between organizational justice perceptions and organizational cynicism attitudes. **Result:** Based on this finding, it seems clear that the lower the organizational justice perception levels of participants were the higher the level of organizational cynicism was.

Keywords: Organizational Cynicism, Organizational Justice, Physical Education and Sports, Personnel.

Giriş

Teknoloji gelişmeler ile birlikte iletişim alanındaki kolaylıklar, ulaşımın gelişmesi ve dünyadaki nüfusun artışıyla birlikte sınırların kalktığı küreselleşen dünyamızda örgütler, kurumlar ve işletmeler faaliyetlerini yürütmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri için yapılarında ve işleyişlerinde çağa ayak uydurmaları gerekmektedir. Bunun için örgütler, modern teknolojiyi, teknik çalışmaları takip etmelerinin yanı sıra en önemli kaynaklarından birisi olan insan unsuruna da gereken önemi göstermeleri gerekmektedir. Örgütte çalışan personelin istek ve ihtiyaçlarının örgüt tarafından fark edilip giderilmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü çalışanların beklenti, istek ve ihtiyaçlarına karşılık vermek motivasyon düzeylerini artırıp verimliliklerini yükseltebilmektedir (Bedük, 2010).

Bireyler, bir örgütte çalışmaya başladıkları zaman birtakım beklentiler içersine girerler. Özellikle, çalışanlar örgütün adil bir yönetim biçimi sunmasını ve yönetimin çalışanlara adil uygulamalarda bulunmasını bekler. Endüstri ve örgüt psikolojisi alanında ele alınan örgütsel adalet, çalışanların buldukları örgütlerin kendilerine ne kadar adil davrandığına ilişkin değerlendirmelerini içeren bir kavramdır (Irak, 2004). Burada örgütsel adalet, çalışanlara uygulanan adalet biçiminden ziyade çalışanların bu uygulamaları nasıl algıladığıyla ilgili inancı kapsamaktadır. Bu noktada örgütsel adalet, örgütsel kaynakların, çıktıların adil dağıtılması, çalışanların dağıtıma ilişkin alınacak olan kararlara katılması ve yöneticiler tarafından çalışanlara saygılı ve onurlu davranılması boyutlarıyla öne çıkmaktadır. Örgütsel adalet kavramı örgüt içersinde gerek sosyal gerekse ekonomik olarak gerçekleşen tüm karşılıklı değişimlere ilişkin adaleti ve çalışanların çalışma arkadaşlarıyla, üstleriyle ve sosyal bir sistem olarak örgütle karşılıklı ilişkilerini içermektedir (Yılmaz, 2004).

Çalışanların bu tür beklentilerinin gerçekleşmediğine dair bir inanca sahip olmaları, olumsuz bir adalet algısına sahip olmalarına neden olabilmektedir. Çalışanlarda oluşan bu hayal kırıklığı, onların örgüte karşı tutum ve davranışlarına da yansiyabilmektedir (Beugré, 2002; Brashear ve ark. 2005; Colquitt ve ark., 2001; Folger ve Konovsky, 1989). Bu tutum ve davranışlar arasında örgütsel sinizm, öne çıkan sonuçlardan birisidir.

Sinizm kavramının kökeni antik Yunancaya dayanır ve kelimenin kökeni "Kynosarges" dir. (Yıldırım ve Kayapalı 2016). Örgütsel sinizm, doğurduğu olumsuz sonuçlar açısından önemlidir; çünkü iş tatmini, güven ve örgütsel bağlılığın azalmasına, çalışanın işine yabancılaşmasına, tükenmişlik yaşamasına yol açarak örgütsel verimliliği ve etkinliği azaltmaktadır. (Kayapalı ve Karabey, 2017) Örgütsel sinizm, çalışanların örgütün bütünlükten yoksun olduğuna dair inancı, bu inancın çalışanda örgüte karşı oluşturduğu öfke, nefret gibi olumsuz duyguları ve bu inanç ve duygular ile birlikte çalışanların örgüte karşı eleştiri,

kötüleme, alaycı mizah kullanma gibi davranışları ifade eden bir kavramdır (Dean ve ark.1998). Sinizm örgütlerde üretkenliğin düşmesine ve maliyet artışına neden olur. Gerek bireysel hayatta gerekse örgütsel faaliyetlere birçok yönden zarar verir (Yıldırım, 2018).

Çalışanlarda oluşan bu tutum ve davranışlar, motivasyon düzeylerini düşürerek örgüte karşı bağlılıklarını, güvenlerini, katkılarını ve performans düzeylerini, örgütsel vatandaşlık davranışlarını azaltarak çalışanların örgüte karşı yabancılaşmalarına, tükenmişlik duygusuna kapılmalarına, verimliliklerinin azalmasına ve hatta işten ayrılmalarına sebep olabilir. Örgütlerin en önemli unsurlarından olan çalışanlarda oluşan bu gibi olumsuz tutum ve davranışlar, örgütlerin faaliyetlerinde olumsuz bir şekilde yansıyabilmektedir (Kabataş, 2010). Bundan dolayı örgütler için çalışanların motivasyonunu yükseltmek, onların istek ve ihtiyaçlarına karşılık verebilmek büyük önem taşımaktadır.

Üniversiteler çağımızda en önemli bilim merkezleridir. Üniversitelerde bilim insanı olarak görev yapan akademisyenlerin yetenekli, bilgili ve nitelikli olmalarının yanı sıra motivasyon düzeyleri de performanslarını, verimliliklerini ve üretimlerini etkileyen faktörlerdendir. Bundan dolayı üniversitelerin spor bölümlerinde görev yapan akademisyenlerin bilimsel çalışmalarını, ders anlatımlarını, bilimsel bakış açılarını daha iyi bir şekilde ifade edebilmeleri ve sunabilmeleri için adil bir ortamda çalışmaları ve örgütsel sinizmden uzak olmaları gerekmektedir. Çünkü üniversitelerin spor bölümlerinde görev yapan akademisyenler Türk sporuna doğrudan ve dolaylı bir şekilde etkide bulunmaktadır. Bu hususlar göz önünde bulundurularak spor bilimleri fakültelerinde görev yapan akademik personelin örgütsel adalet algılarının ve örgütsel sinizm tutumlarını incelemek önem arz etmektedir.

Materyal ve Metot

Çalışmanın evrenini; spor eğitimi veren yüksekokul/fakülte/eğitim fakültelerinde görev yapan akademik personel oluştururken, örneklem grubunu ise 275'i erkek 65'i kadın olmak üzere toplam 340 akademik personel oluşturmaktadır.

Araştırmada bilgi edinmek amacıyla: katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Örgütsel adalet algılarını belirlemek için Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen ve Polat (2007) tarafından Türkçeye uyarlanan Örgütsel Adalet Ölçeği kullanılmıştır. Örgütsel adalet ölçeği; Dağıtımsal Adalet (1-6), İşlemsel Adalet (7-15) ve Etkileşimsel Adalet (16-19) olmak üzere 3 alt boyut ve toplam 19 sorudan oluşmaktadır. Örgütsel sinizm tutumlarını belirlemek için ise Dean ve ark. (1999) tarafından geliştirilen ve Kalağan (2009) tarafından Türkçeye uyarlanan Örgütsel Sinizm Ölçeği kullanılmıştır. Örgütsel sinizm ölçeği; Bilişsel Sinizm (1-5), Duyuşsal

Sinizm (6-9) ve Davranışsal Sinizm (10-13) alt boyutları olmak üzere toplam 13 sorudan oluşmaktadır.

Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde; katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için frekans analizi, ölçeklerdeki sorulara verilen yanıtların ortalamalarını belirlemek için betimsel istatistik, örgütsel adalet algılarının ve örgütsel sinizm tutumlarının cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve idari görev durumuna göre karşılaştırmasında bağımsız gruplarda t-testi, örgütsel adalet algılarının ve örgütsel sinizm tutumlarının yaş, çalışılan üniversitenin bulunduğu bölge, unvan, meslekteki kıdem yılları, kurumdaki kıdem yıllarına göre karşılaştırmalarda tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için tukey hsd testi uygulanmıştır. Katılımcıların örgütsel adalet algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişkiyi belirlemek için ise pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Veriler bilgisayar ortamında istatistik programında değerlendirilmiş ve anlamlılık düzeyi ($p < 0,05$) alınmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	N	%	Unvan	N	%
Erkek	275	80,9	Profesör	22	6,5
Kadın	65	19,1	Doç. Dr.	77	22,6
Yaş	N	%	Yrd. Doç. Dr.	99	29,1
30 yaş ve altı	54	15,9	Araştırma Görevlisi	91	26,8
31 - 36 yaş	60	17,6	Öğretim Görevlisi, Okutman, Uzman	51	15
37 - 42 yaş	74	21,8	Meslekteki Kıdem Yılı	N	%
43 - 48 yaş	62	18,2	1 yıldan az	27	7,9
49 yaş ve üzeri	90	26,5	1 - 5 yıl	96	28,2
Medeni Durum	N	%	6 - 10 yıl	46	13,5
Evli	261	76,8	11 - 15 yıl	43	12,7
Bekar	79	23,2	16 yıl ve üstü	128	37,7
Eğitim Düzeyi	N	%	Kurumdaki Kıdem Yılı	N	%
Yüksek Lisans	77	22,6	1 yıldan az	35	10,3
Doktora	263	77,4	1 - 5 yıl	101	29,7
Üniversite Bölgesi	N	%	6 - 10 yıl	50	14,7

Akdeniz	31	9,1	11 - 15 yıl	42	12,4
Doğu Anadolu	57	16,8	16 yıl ve üstü	112	32,9
Ege	34	10	İdari Görev	N	%
G. Doğu Anadolu	27	7,9	Evet	106	31,2
İç Anadolu	91	26,8	Hayır	234	68,8
Karadeniz	48	14,1	Toplam	340	
Marmara	52	15,3			

Katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin dağılımlarına bakıldığında; %80,9'unun erkek %18,1'inin kadın; yaşlarına ilişkin dağılımlarına bakıldığında %15,9'unun 30 yaş ve altı, %17,6'sının 31 - 36 yaş, %21,8'inin 37-42 yaş, %18,2'sinin 43 - 48 yaş ve %26,5'inin 49 yaş ve üzeri; medeni durumlarına ilişkin dağılımlarına bakıldığında % 76,8'inin evli ve %23,2'sinin bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeylerine ilişkin dağılımlarına bakıldığında %22,6'sının yüksek Lisans ve %77,4'ünün doktora olduğu görülmektedir. Katılımcıların çalıştıkları üniversitenin bulunduğu bölgeye ilişkin dağılımlarına bakıldığında %9,1'inin Akdeniz, %16,8'inin Doğu Anadolu, %10'unun Ege, %7,9'unun Güneydoğu Anadolu, %26,8'inin İç Anadolu, %14,1'inin Karadeniz ve %15,3'ünün Marmara olduğu görülmektedir. Katılımcıların unvanlarına ilişkin dağılımlarına bakıldığında %6,5'inin Profesör, %22,6'sının Doç. Dr. %29,1'inin Yrd. Doç. Dr. %26,8'inin Araştırma Görevlisi ve %15'inin Öğretim Görevlisi, Okutman ve Uzman olduğu görülmektedir. Katılımcıların meslekteki kıdem yıllarına bakıldığında %7,9'unun 1 yıldan az, %28,2'sinin 1-5 yıl, %13,5'inin 6-10 yıl, %12,6'sının 11-15 yıl ve %37,6'sının 16 yıl ve üstü olduğu görülmektedir. Katılımcıların kurumdaki kıdem yıllarına bakıldığında %10,3'ünün 1 yıldan az, %29,7'sinin 1-5 yıl, %14,7'sinin 6-10 yıl, 42 kişi ile %12,4'ünün 11-15 yıl ve %32,9'unun 16 yıl ve üstü olduğu görülmektedir. Katılımcıların idari görevlerine ilişkin durumlarına bakıldığında idari görevi olan katılımcılar %31,2'sini idari görevi olmayan katılımcılar ise %68,8'ini oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Örgütsel Adalet Ölçeğinden Aldıkları Genel Ortalamalara İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Boyutlar	N	Minimum	Maksimum	\bar{X}	Std. Sp.
Dağıtımsal Adalet	340	1	5	3,16	1,14
İşlemsel Adalet	340	1	5	2,96	1,24
Etkileşimsel Adalet	340	1	5	3,50	1,20

Örgütsel Adalet	340	1	5	3,14	1,14
------------------------	-----	---	---	------	------

Araştırmaya katılan akademik personelin örgütsel adalet ölçeğinden aldıkları alt boyutların genel ortalamalara bakıldığında en yüksek ortalama ile Etkileşimsel Adalet ($\bar{X}=3,50\pm 1,20$) “Yüksek” düzeyde, ikinci olarak Dağıtımsal Adalet ($\bar{X}=3,16\pm 1,14$) “Orta” düzeyde ve son olarak İşlemsel Adalet ($\bar{X}=2,96\pm 1,24$) “Orta” düzeyde olduğu saptanmıştır. Örgütsel Adalet Ölçeğine verilen cevapların ortalamasının ise ($\bar{X}=3,14\pm 1,14$) ile “Orta” düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Örgütsel Adalet Algılarına İlişkin Karşılaştırma Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{X}	Std. Sp.	t	p(sig.)
Dağıtımsal Adalet	Erkek	275	3,18	1,18	,604	,547
	Kadın	65	3,09	0,98		
İşlemsel Adalet	Erkek	275	2,96	1,27	,036	,971
	Kadın	65	2,96	1,14		
Etkileşimsel Adalet	Erkek	275	3,52	1,22	,617	,538
	Kadın	65	3,42	1,07		

*: $p < 0,05$

Katılımcıların cinsiyetlerine göre örgütsel adalet algılarının karşılaştırılması sonuçlarına bakıldığında; Dağıtımsal Adalet ($p=,547$), İşlemsel Adalet ($p=,971$), Etkileşimsel Adalet ($p=,538$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 4. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Örgütsel Adalet Algılarına İlişkin Karşılaştırma Sonuçları

Alt Boyutlar	Medeni Durum	N	\bar{X}	Std.Sp.	t	p(sig.)
Dağıtımsal Adalet	Evli	261	3,17	1,14	,258	,797
	Bekar	79	3,13	1,17		
İşlemsel Adalet	Evli	261	2,92	1,25	-	,275
	Bekar	79	3,09	1,21		
Etkileşimsel Adalet	Evli	261	3,47	1,19	-	,286
	Bekar	79	3,63	1,21		

*: $p < 0,05$

Katılımcıların medeni durum değişkenlerine göre örgütsel adalet algılarının karşılaştırılması sonuçlarına bakıldığında; Dağıtımsal Adalet ($p=,797$), İşlemsel Adalet ($p=,275$), Etkileşimsel Adalet ($p=,286$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 5. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Örgütsel Adalet Algılarına İlişkin Karşılaştırma Sonuçları

Alt Boyutlar	Eğitim Durumu	N	\bar{X}	Std.Sp.	t	p(sig.)
Dağıtımsal Adalet	Y. Lisans	77	3,14	1,17	-,185	,853
	Doktora	263	3,17	1,14		
İşlemsel Adalet	Y. Lisans	77	3,02	1,28	,482	,630
	Doktora	263	2,94	1,23		
Etkileşimsel Adalet	Y. Lisans	77	3,58	1,29	,622	,535
	Doktora	263	3,48	1,17		

*: $p<0,05$

Katılımcıların eğitim durumlarına göre örgütsel adalet algılarının karşılaştırılması sonuçlarına bakıldığında; Dağıtımsal Adalet ($p=,853$), İşlemsel Adalet ($p=,630$), Etkileşimsel Adalet ($p=,535$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 6. Katılımcıların İdari Görev Durumlarına Göre Örgütsel Adalet Algılarına İlişkin Karşılaştırma Sonuçları

Alt Boyutlar	İdari Görev	N	\bar{X}	Std. Sp.	t	p(sig.)
Dağıtımsal Adalet	Var	106	3,62	1,06	5,177	,000*
	Yok	234	2,95	1,12		
İşlemsel Adalet	Var	106	3,54	1,15	6,019	,000*
	Yok	234	2,70	1,20		
Etkileşimsel Adalet	Var	106	3,96	1,08	4,833	,000*
	Yok	234	3,30	1,19		

*: $p<0,05$

Katılımcıların idari görevler durumlarına göre örgütsel adalet algılarının karşılaştırılması sonuçlarına bakıldığında; Dağıtımsal Adalet ($p=,000$), İşlemsel Adalet ($p=,000$), Etkileşimsel Adalet ($p=,000$) alt boyutlarında istatistiksel olarak farklılıkların olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Buna göre; İdari Görevi Olan Katılımcıların ortalamalarına bakıldığında Dağıtımsal Adalet ($\bar{X}=3,62\pm 1,06$),

İşlemsel Adalet ($\bar{X}=3,54\pm 1,15$), Etkileşimsel Adalet ($\bar{X}=3,96\pm 1,08$) alt boyutlarında; İdari Görevi Olmayan Katılımcıların ortalamalarına göre Dağıtımsal Adalet ($\bar{X}=2,95\pm 1,12$), İşlemsel Adalet ($\bar{X}=2,70\pm 1,20$), Etkileşimsel Adalet ($\bar{X}=3,30\pm 1,19$) alt boyutlarında daha yüksek adalet algısına sahip oldukları saptanmıştır.

Tablo 7. Katılımcıların Yaşlarına Göre Örgütsel Adalet Algılarına İlişkin Karşılaştırma Sonuçları

Alt Boyutlar	Yaş	N	\bar{X}	Std.Sp.	F	p(sig.)
Dağıtımsal Adalet	30 yaş ve altı	54	3,10	1,18	1,185	,317
	31 - 36 yaş	60	2,99	1,08		
	37 - 42 yaş	74	3,11	1,22		
	43 - 48 yaş	62	3,12	1,12		
	49 yaş ve üstü	90	3,37	1,07		
İşlemsel Adalet	30 yaş ve altı	54	2,92	1,26	1,140	,338
	31 - 36 yaş	60	2,97	1,25		
	37 - 42 yaş	74	2,79	1,33		
	43 - 48 yaş	62	2,87	1,23		
	49 yaş ve üstü	90	3,18	1,16		
Etkileşimsel Adalet	30 yaş ve altı	54	3,59	1,19	,710	,586
	31 - 36 yaş	60	3,45	1,21		
	37 - 42 yaş	74	3,38	1,30		
	43 - 48 yaş	62	3,41	1,15		
	49 yaş ve üstü	90	3,65	1,13		

*: $p < 0,05$

Katılımcıların yaş gruplarına göre örgütsel adalet algılarının karşılaştırılması sonuçlarına bakıldığında; Dağıtımsal Adalet ($p=,317$), İşlemsel Adalet ($p=,338$), Etkileşimsel Adalet ($p=,586$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 8. Katılımcıların Örgütsel Adalet Algıları ile Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki

		Örgütsel Adalet	Örgütsel Sinizm
Örgütsel Adalet	Pearson Correlation	1	-,796
	p(sig.)		,000
	N	340	340
Örgütsel Sinizm	Pearson Correlation	-,796	1
	p(sig.)	,000	
	N	340	340

p<0,05

Çalışmaya katılan akademik personelin örgütsel adalet algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan pearson korelasyonu analizine göre, katılımcıların Örgütsel Adalet Algıları ile Örgütsel Sinizm Tutumları arasında negatif yönde, güçlü düzeyde ve anlamlı ($r = -,796$, $p < 0,05$) ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre akademik personelin örgütsel adalet algıları arttıkça örgütsel sinizm tutumlarının azaldığı söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Spor bilimleri fakültelerinde görev yapan akademik personelin örgütsel adalet algıları ile örgütsel sinizm tutumlarını arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, katılımcıların örgütsel adalet algılarına ilişkin değerlendirme sonuçlarına göre, dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet algılarının “Orta” düzeyde, etkileşimsel adalet algılarının “Yüksek” düzeyde olduğu ve genel örgütsel adalet algılarının “Orta” düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Akademik personelin örgütsel adalet algılarının “Orta” düzeyde olması, örgüte karşı birtakım negatif tutum ve davranışlarda bulunmalarına, performans ve verimliliklerini düşürmelerine neden olabilir.

Akademik personelin cinsiyet değişkenlerine göre örgütsel adalet algılarının karşılaştırılması sonucunda, erkek ve kadın akademisyenler arasında anlamlı farklılıklara rastlanmamış ve benzer düzeyde örgütsel adalet algısına sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Kurudirek (2014) gençlik hizmetleri ve spor genel müdürlüğündeki personele yönelik yapmış olduğu çalışmada ve Gürcü (2012) tarafından kamu ve özeldede çalışan işgörenlere yapmış olduğu çalışmada erkek ve katılımcılar arasında örgütsel adalet algısında anlamlı farklılıkların olmadığı sonucuna varmışlardır. Çalışmalardaki bulgular, bu çalışma ile örtüşmektedir. Polat (2007) öğretmenlere yönelik yapmış olduğu çalışmada erkek ve kadın katılımcılar arasında anlamlı farklılık saptamış olup erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere oranla daha fazla örgütsel adalet algısına

sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Çalışmadaki bulgu, bu çalışma ile örtüşmemektedir.

Akademik personelin medeni durumlarına göre örgütsel adalet algılarının karşılaştırılması sonucunda, erkek ve kadın katılımcılar arasında anlamlı farklılıklara rastlanmamış ve evli ve bekar katılımcıların benzer düzeyde örgütsel adalet algısına sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Günce (2013) tarafından ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlere yönelik yapılan çalışmada ve Dündar (2011) tarafından yapılan öğretmenlerin örgütsel adalet algıları ve iş doyumunu arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmada evli ve bekar çalışanlar arasında anlamlı farklılıkların olmadığını tespit etmişlerdir. Çalışmalardaki bulgular, bu çalışma ile örtüşmektedir. Yüksekbilgili vd. (2015) tarafından yapılan medeni duruma göre örgütsel adalet algısı adlı çalışmada evli ve bekar katılımcılar arasında anlamlı farklılıklara rastlanmış olup bekar çalışanların evli çalışanlara oranla daha örgütsel adalet algısına sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Çalışmadaki bulgu, bu çalışma ile örtüşmemektedir.

Akademik personelin eğitim durumlarına göre örgütsel adalet algılarının karşılaştırılması sonucunda anlamlı farklılıklara rastlanmamış ve farklı eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların benzer düzeyde örgütsel adalet algısına sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Kara (2011) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin örgütsel adalet algılarının öğrenim düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olmadığı sonucuna varmıştır. Yine Günce (2013) tarafından yapılan çalışmada da, örgütsel adalet algısı bakımından katılımcıların öğrenim durumları arasında anlamlı farklılıkların olmadığı saptanmıştır. Çalışmalardaki bulgular bu çalışma ile örtüşmektedir. Özcan (2014) tarafından yapılan çalışmada dağıtımsal adalet alt boyutunda önlisans ve lisans katılımcılar arasında anlamlı farklılıkların olduğu sonucuna varmıştır. Çalışmada ön lisans eğitim düzeyine sahip öğretmenlerin lisans eğitim düzeyine sahip öğretmenlere oranla dağıtımsal adalet algılarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışmadaki bulgular bu çalışma ile örtüşmemektedir.

Akademik personelin örgütsel adalet algılarının idari görev durumlarına göre karşılaştırılması sonucunda idari görevi olan ve olmayan akademik personel arasında anlamlı farklılıklara rastlanmıştır ve idari görevi olan akademik personelin idari görevi olmayan akademik personele oranla daha fazla örgütsel adalet algısına sahip oldukları saptanmıştır. Bu durum, idari görevi olan akademik personelin, yönetim kurulunda görev yapmalarından dolayı alınan kararlarda kendilerine danışılmasından ve yönetim kurulunda bireyler arası tutum ve davranışların iyi olmasından kaynaklanıyor olabilir. Arı (2015) tarafından beden eğitimi ve spor yüksekokulundaki akademisyenlere yönelik yapılan çalışmada, katılımcıların örgütsel adalet algılamalarında idari görevi durumları arasında anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada

idari görevi olan akademisyenlerin idari görevi olmayan akademisyenlere oranla daha yüksek örgütsel adalet algısına sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Çalışmadaki bulgular bu çalışma ile örtüşmektedir. Kurudirek (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların örgütsel adalet algılarının idari görev durumlarına göre karşılaştırma sonucunda aralarında anlamlı farklılıkların olmadığını saptamıştır. Çalışmadaki bulgular çalışmamızla örtüşmemektedir.

Akademik personelin yaş gruplarına göre örgütsel adalet algılarının karşılaştırılması sonucunda farklı yaş gruplarındaki katılımcılar arasında anlamlı farklılıkların olmadığı tespit edilmiş ve farklı yaş gruplarındaki katılımcıların benzer düzeyde örgütsel adalet algısına sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Özcan (2014), Kurudirek (2014) ve Arı (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda farklı yaş gruplarındaki katılımcıların örgütsel adalet algıları arasında anlamlı farklılıkların olmadığını tespit etmişlerdir. Çalışmalardaki bulgular bu çalışma ile örtüşmektedir. Kavak (2016) tarafından gerçekleştirilen akademisyenlerin örgütsel adalet algılarının örgütsel sessizlik ve örgütsel muhalefet davranışları üzerine etkisini inceleyen çalışmada, yaş değişkenleri arasında işlemsel adalet alt boyutunda anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada 35-45 yaş aralığı ile 46 yaş ve üzeri yaş grubundaki çalışanlar arasında anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Konyalı (2015) tarafından kamu çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri ve örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada, işlemsel adalet alt boyutunda 21-30 yaş grubu çalışanlar ile 31-40 ve 41-50 yaş grubundaki çalışanlar arasında anlamlı farklılıkların olduğu sonucu çıkmıştır. Çalışmalardaki bulgular bu çalışma ile örtüşmemektedir.

Kaynakça

- Bedük, Aykut (2011). **Örgüt Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar Güncel Konular**, Konya: Atlas Kitabevi.
- Beugré, Constand D. (2002). "Understanding Organizational Justice and Its Impact on Managing Employees: An African Perspective", **International Journal of Human Resource Management**, 13(7), ss. 1091-1104.
- Brashear, Thomas G.-Manolis, Chris-Brooks, Charles M., (2005). "The Effects Of Control, Trust, and Justice on Salesperson Turnover", **Journal of Business Research**, 58, ss. 241-249.
- Colquitt, Jason A.-Conlon, Donald E.-Wesson, Michael J.-Porter, Christopher-Ng, K. Yee, (2001). "Justice At The Millennium: A Meta-Analytic Review Of 25 Years Of Organizational Justice Research", **Journal of Applied Psychology**, 86, ss. 425-445.
- Dean, James. W., Brandes, Pamela, & Dharwadkar, Ravi, (1998). "Organizational Cynicism", **Academy of Management Review**, 23(2), ss. 341-352.
- Folger, Robert-Konovsky, Mary K., (1989). "Effects of Procedural and Distributive Justice on Reactions to Pay Raise Decisions", **Academy of Management Journal**, 32(1), ss. 111 - 130.
- Irak, Doruk Uuysal, (2004). "Örgütsel Adalet: Ortaya Çıkışı, Kuramsal Yaklaşımlar ve Bugünkü Durumu", **Türk Psikoloji Yazıları**, 7(13), ss. 25-43.
- Kabataş, Ayşe (2010). **Örgütsel Sinizm ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi ve Bir Araştırma**, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kalağan, Gamze (2009). **Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Destek Algıları ile Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki**, Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kayapalı, Yıldırım Seda-Karabey, Canan Nur (2017). "Etik İklim Ve Örgütsel Kontrol Mekanizmalarının Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14-11, ss. 556-594
- Niehoff, Brian P.-Moorman Robert H. (1993). "Justice As A Mediator Of The Relationship Between Methods Of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior", **Academy of Management Journal**, 36(3), ss. 527-556.
- Polat, Soner (2007). **Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları, Örgütsel Güven Düzeyleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki**, Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Fatih (2018). "Tükenmişlik Düzeyinin Sanal Kaytarma Davranışına Etkisinde İş Doyumunun Aracılık Rolü", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5-13, ss. 302-313.

Yıldırım, Fatih-Kayapalı, Yıldırım Seda (2016). "Effects of cynicism on empowerment in organizations", **Journal of Human Sciences**, 13,3, ss. 5741-5750.

Yılmaz G. (2004). **İnsan Kaynakları Uygulamalarına İlişkin Örgütsel Adalet Algısının Çalışanların Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

PERS ŞİİRİNDE KLASİK ŞİİRDEN MODERN ŞİİRE GEÇİŞ SÜRECİ
FROM CLASSICAL TO MODERN POETRY: A TRANSITION IN PERSIAN POETRY

POUNEH ABDOLLAHI FARD

Öğr. Gör. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
abdollahi.fard@erzurum.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 16.04.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 14.06.2018
Sayfa | Pages : 135-147
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.58>

This article was checked by

PERS ŞİİRİNDE KLASİK ŞİİRDEN MODERN ŞİİRE GEÇİŞ SÜRECİ

Pouneh Abdollahı FARD

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 135-147

ÖZET

Fars dili ve edebiyatı; zengin geçmişi, geniş etki alanı ve değişik boyutlarıyla dünya edebiyatları, özellikle de doğu edebiyatları içerisinde önemli bir konuma sahiptir, en yakın ve komşusu olan Türk dili ve edebiyatıyla da klasik dönemlerden beri yakın ilişkisi olup divan edebiyatı üzerindeki etkisiyle de özgün bir yer kazanmıştır. Günümüzde Modern Fars şiiri, içerik, kalıp ve tarz, dil dokusu, bakış açısı, ifade tarzı ve yapısal bakımdan klasik şiirle farklılıklar göstermektedir. Modern Fars şiirinin temeli Nimâ Yuşic tarafından atılmıştır. Nîma benzersiz bir cesaretle, yeni bir düşünce ve bakış açısıyla, farklı bir açıdan şiire bakarak, yeni kelimeler, yeni kavramlar, kelimeler ve ifadeler arasında farklı ilgiler, değişik teşbihler, tamamen farklı yeni ifade tarzları ile şiirin tarzını değiştirmede büyük bir başarı elde edebilmiştir. Bütün bu yenilikler sonunda, onun eski şiir kalıplarını ve tarzlarını kırıp sınırlarını aşarak yeniyeye yönelmesini zorunlu hale getirdi. Bu yeni fikirler, yeni kavramlar ve mazmunlar; yeni tasvirler, yeni atmosfer, yeni çerçeveler; yeni bir dil ve ifade tarzı gerektiriyordu. Nitekim öyle de oldu ve Nimâ'nın şiirleriyle günümüzün yeni gerçekçi şiiri de ilk adımını atarak yola çıktı, onun sunduğu kriterler ve çerçeveleri kullanarak doğdu ve gelişti. Tabi ki bu yeni tarzın kenarında bir taraftan da klasik Fars şiiri özgün şekliyle yoluna devam etti. Bu çalışmada Nîma Yuşic' in modern çağdaş şiirde yaptığı değişiklikler teknik açıdan ele alınmış ve şairin Fars şiirinin bin yıllık köklü yapısı üzerine yaptığı değişiklikler araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Çağdaş Şiir, İran Şiiri, Nîma Yuşic

FROM CLASSICAL TO MODERN POETRY: A TRANSITION IN PERSIAN POETRY

ABSTRACT

Persian language and literature, with its rich history, wide range of influence and various dimensions, has an important position in world literature, especially in eastern literature. There is a close relationship between Persian and Turkish language and literature, as neighbouring regions. It is known that divan literature has been affected by Persian language since the classical era. Nowadays, modern Persian poetry differs from classical poetry in terms of content, form and style, language texture, point of view, expression style and structural aspect. Nîma Yushij has known to be the pioneer of the modern Persian poetry. Nîma has shown a great courage, which lead him to achieve a great success, to change the style of poetry with new ideas, new concepts, new words and expressions, different inscriptions and different similes. All these innovations eventually made it necessary for him to break old patterns and styles of poetry and, to overcome the available boundaries. Accordingly, these new ideas and concepts, new descriptions, new atmosphere and new frameworks required a new language and style of expression. Indeed, by using the criteria and frameworks that Nîma's poems offered, the first steps in the new realistic poetry was set out and developed. Of course, parallel to this new style, classical Persian poetry, on the other hand, continued on its original way. In this work, the changes that Nîma Yushij has made in modern contemporary poetry are discussed in terms of technique and the changes that the poet made on the thousand year old rooted structure of the Persian poetry.

Keywords: Poem, Contemporary Poetry, Persian poetry, Nîma Yushij

Giriş

Bu çalışmanın amacı sosyoloji ve tarihi açıdan İran'da Modern şiiri başlangıçtan 1979'a kadar ele almaktır. Çağdaş ve Modern şiir terim olarak, kinayelerden, telmihlerden, imajlardan, kafiyelerden ve vezinlere bağlı olarak geleneksel taahhütlerden, özgür olan şiir tarzına denir. Gerçi Fars Edebiyat tarihi sürecinde bazen vezinlerden özgür olarak şiirler görünüyorsa da bunların hiç birisi sırf bu özelliğe sahip olduğu için modern şiir sayılmaz. Bu itibarla yani birkaç vezin kırıklığıyla çağdaş ve yeni şiirin oluşma tarihini yüzyıllarca geriye taşımak mümkün değildir. Bu amaca o zaman ulaşıyor ki bu hareket gelişime ve değişime başlıyor, yayılıyor, başka mecralara yol buluyor ve başka sosyal faktörleri' de etkileyip değiştirebiliyor. Tabi ki tarih alanında gelip giden ve hiç etki bırakmayan ve hep tarih boyunca devam eden baloncuklar gibi olaylar ve akımlar önemli sayılmazlar.¹

Günümüzün şiiri aslında toplumsal ve düşünsel gelişimin ve tarihi bir ihtiyacın sonucudur ve yenilikçi şairlerin sırtı zengin ve güçlü şiir geçmişine dayalıdır.² Meşrutiyetten önce Fars şiirindeki dönüşümler daha yavaş ve daha sınırlı olmuştur. Bunun sebebi, bu bin yıllık süreçte meşrutiyet devrimi gibi büyük ve kültürü doğrudan etkileyen bir olayın olmaması idi. Böylece Fars şiirinde ciddi ve yapısal bir değişim olmuş ve bu durum şimdiye kadar devam etmiştir. Bunlara göre çağdaş ve yeni şiirin İran'da başlangıcı (gerekli ve geniş ve öncü olarak) meşrutiyet döneminde dir. Bu hareket İranlıların Avrupa kültürü, medeni hukuk ve özgürlük kavramıyla tanışmalarının sonucu olan bir harekettir. Meşrutiyet hareketi Rıza Han'ın padişahlığıyla sona ermiştir. Rıza Şâh, 16 yıl İran'da egemenlik sürmüştür. Bu süreçte onun düşüncesine uymayan bütün hareketler ve sanatsal etkinliklere son verilmiştir. Siyasi özgürlükler ortadan kaldırılarak yenilikçilik ve yenilik talepleri bile onun hedefleri doğrultusunda planlanmıştır. Meşrutiyet döneminde birkaç yenilikçi şairin çabasıyla başlayan yeni şiirin beslendiği kaynaklar bu zehirli ve boğucu ortamda kurumuştur.

1320 h.ş Şehriver ayında Rıza Şâh İran'dan sürgün edildi. Ardından bir taraftan özgürlük rüzgarları esmeğe başlarken öte yandan da kargaşa ortamı önce yavaş yavaş sonra hızlı bir şekilde İran'da yayılmaya başlayıp siyasi, edebi ve ekonomik konulu birçok dergi yayınlanmaya başladı. Bu esnada sağlam bir hareketten geri kalan çağdaş şiir de yeniden harekete geçti. Çağdaş şiirin söz

¹ Şems-i Lengrûdî, Mohammad Takî, *Târih-i Tahlilî-yi Şiir-i Nov*, c. I, Tahran: Merkez, 1392 h.ş, s.1-8.

² Bakî Nejad, Abbas, *Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz*, Tahran: Parsî, 1387 h.ş, s. 26.

konusu iniş çıkışları sonraki yıllarda da süregeldi. Bu iniş çıkışlar, İran siyasi tarihindeki değişimlerin sonucudur.³

Klasik Şiirden Modern Şiire Geçiş Süreci

Hiçbir zaman bir sanat akımının doğuşu eskisinin tam bitmesi ve ölmesi ile başlamaz. Çağdaş ve Modern şiirin de doğuşu aynı şekilde olmuştur. Hala İran'da klasik şiirin temelleri yıkılmadan ve hala eski akımı ciddiyet ile koruyan şairlerin varlığıyla birlikte, modern şiir, ortaya çıktı.⁴ 1330'lu yıllardan sonra ekonomi ve siyaset alanında yapılan değişimlerle birlikte çağdaş şiir de yavaş yavaş değişmeye başladı. 1330'lu yılların ikinci yarısında Amerika'nın yardımıyla İran ekonomisi düzelme yoluna girdi.⁵ 1335'te İstihbarat örgütü SAVAK, resmi olarak işe başladı. Tude örgütünün üst düzey liderlerinin çoğu idam edildi. Şah'ın istediği emniyet sağlandı ve bütün güçler Şah'ın eline geçti. Hatta darbenin baş aktörü olan Fezlullah Zahidî bile Şah'ın gücüne mani olabileceği ihtimalinden dolayı İsviçre'ye sürgün edildi. Bu esnada partilerin özgürlüğü ve OHAL'in kaldırılması söz konusu oldu ama ondan önce aydınların kontrol edilmesi ve basına sansür uygulanması gerekmekteydi. Bu durumdan dolayı, yavaş yavaş aydınlar arasında yaygın olan duygusal toplumculuk hissini yerini şüphe ve tereddüt almaya başladı. Bu grup hükümetin iki taraflı davranışından kaynaklanan güvensizlikten dolayı sembol ve kinayelerle konuşmaya başladılar. Aslında çağdaş şiirde sembolik ve kinayeli yazma Rıza Şah döneminin diktatörlüğünden dolayı Nimâ'nın şiirlerine yerleşmişti. Bu grubun en iyi temsilcisi Mehdi Ahavân-i Salis idi.⁶

Bu dönemde Ahavan-i Salis ve Mohammad-i Behâzin gibi şairler kötümserliği bireyselleşmenin sonucu olarak görüp hala devrimcilik umudu ile yazıyorlardı ama genel anlamda halkın şiir düşüncesine ve hayatına romantizm egemendi. Bütün şairler bilgi, tecrübe ve yetenekleri kadar bu romantizmin halkasında kendilerine yer ediniyorlardı.⁷

Bu romantizm zemininde şekillenmiş olan tecrübe, bilgi ve yetenekten Rahmanî'nin halk ve sokak şiiri, Şamlû ve Ahavân'ın sembolik şiiri, İptihâc, Kesrayî ve Muşirî'nin devrimci toplumsal ve romantik şiirleri oluştu. Şiir çevirisinde bile yine seçenekler aynı şekilde gelişti ve George Eliot ve Edgar Allan Poe gibi şairlerin şiirleri ve düşünceleri Nazım Hikmet ve onun gibilerin fikirlerinin yerini doldudu.⁸ Şiirdeki bu durum Beyaz Devrim ve Toprak

³Hukûkî, Mohammed, *Şiir Nov Ez Ağaz Ta Emruz*, Tahran: Yuşic, 1377h.ş., s. 240; Şems-i Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şiir-i Nov*, c. I, s.1-8.

⁴Bakî Nejâd, Abbas, *Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz*, Tahran: Parsî, 1387 h.ş., s. 28.

⁵Şefî-Yi Kedkenî Mohammed Reza, *Sover-i Hayal Der Şiir-i Farsî*, Tahran: Agah, 1375 h.ş., s. 80.

⁶Şems-i Lengrâud, *Târih-i Tahlilî-yi Şiiri Nov*, c. I, s. 22-23.

⁷Tahirî, Kutretullah, *Bang Der Bang*, Tahran: Kevser, 1393 h.ş., s. 32.

⁸Şems-i Lengrudî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'ri Nov*, c. II, s. 24.

anlaşmalarına kadar devam etti. Bu dönemde Ahmet Rızâ Ahmedî, “Terh” şiirini yazdı ve bu şiir tek başına tamamen o döneme hâkim duygusal cinsel ve siyasi şiirin karşısına geçti. Bütünüyle siyasete ters, mantığa aykırı, romantizme ve sembolizme ve hatta edebiyat ve anlama karşı bir şiir türü oluştu.⁹

30’lu yılların şiir eleştirisi daha çok zevk ve ahlak üzerine yapılmaktadır ve eleştirmenler şiiri yazı ve güzellik kurallarından daha ziyade anlam ve ahlak açısından ele almaktadırlar.¹⁰ Bu dönemin en unlu eleştirmeni Sirûs Perham (Dr.Mitra) dır. O Sosyalist Realist akımını ciddiye alıp kabul etmekte olup kendi *Realizm ve Anti Realizm* kitabında gerçekçi ve gerçekçi olmayan bütün sanat türlerinin arasında kalın bir duvar örüp bu gerçekçiliğe sadık olmayan şairlerin hepsini dışlar. Perham’a göre Realizm akımı toplumun gerçek ekonomik ve sosyal ilişkilerini ele almaktan ibarettir.¹¹ Bu yıllar aslında yeni şiir ve kadim şiirin arasında bir köprü sayılır. Nadirpûr’un modern-klasik şiiri akıcı ve kolay dili, insanların sıkıntı ve düşüncelerini duygusal bir şekilde yansıtması, sadeliği, koyu duygusal renklere boyanmış lığı, canlı tasvirler ve romantik sahneler çizmesi nedeniyle bu dönem çok fazla sayıda muhatap kazandı.

Modern şiiri yeni kabullenen muhataplar için Nadirpoûr’un şiiri en kolay kabullenilecek şiir türü idi, gerçi Nadirpûr’dan önce de Fridûn Tevellelî’nin şiirleri beğeni kazanmakta başarılı olmuştu ama onun şiirleri incelik ve güzellik açısından Nadirpoûr’un şiirleri ile kıyaslanamazdı.¹² Nadirpoûr *Çeşmha ve Destha* Kitabı’nın giriş bölümünde yeni şiir hakkında kendi düşüncesini şöyle anlatmaktadır:

Ben Nimâ şiirinin taraftarı olmasam da Nima’nın şiirde açtığı bir yeni yola inanıyorum. Ondan önce yenilik arayışında olan şairlerin yeni kavramı hakkında kafaları karışmıştı. Aslında modern şiirin ilk şartı şairin modern bir algı gücüne sahip olmasıdır, şiirimizin modern olması için yeni nesnelere yani mesela “tren” ya da “uçak” gibi yeni kelimeler veya yabancı kelimeler hatta eski kelimeler kullanmamız şart değildir. Yeter ki dünyaya kendi bakış açımızdan bakalım ve başkalarının algısı ve bakış açısından bakmaktan vazgeçelim. Eskiden şairin sevgilinin dudağını kiraza benzetmesinin sebebi şairin doğadan sadece, basit ve temel faktörleri algılamasının belirtisiydi. Eski şairin bakış açısı, ahlaki ve edebi geleneklerin uyguladığı baskılardan veya bilimsel bilgi eksikliğinden dolayı dar ve sınırlıydı. Mesela bir şair asla kendi eşiyile olan iletişim ve ilişkisinde şiirde bahsedemezdi, hatta kavgasını bile anlatmaya hakkı yoktu. Bir

⁹ Şeffî-yi Kedkenî, Moḥammed Rezâ, *Edvâr-i Şîr-i Fârsî, Ez Meşrûtiyet Tâ Sukût-i Saltanat*, Tahrân: Sohan, 1380 h.ş, s. 105 .

¹⁰ Şeffî-yi Kedkenî, Moḥammed Reza, *Sover-i Hayal Der Şiir-i Farsî*, Tahrân: Agah, 1375 h.ş, s. 80.

¹¹ Şems Lengrudî, *Tarihî Tehlîli-yi Şiirî Nov*, c. II, s.27.

¹² Şems Lengrudî, *Tarihî Tehlîli-yi Şiirî Nov*, c. II, s.57-59.

tarafıtan din bir tarafıtan örf ve bir tarafıtan edebi kural ve alışılmış gelenekler bazı kelimelerin şiire girişine izin vermiyordu.

Eski şairler böyle bir durumda duygularını dolaylı bir şekilde anlatmak zorunda kalmışlardı ve geleneklerden korkarak doğadaki temel ve basit faktörlere sığınmayı tercih etmişlerdir. Modern şair ise vasıtaları kullanmadan konuşabiliyor ve duygularını açık ve net ifade edebiliyor. Böyle bir ortamda yeni algı oluştuktan sonra kendi kendine ona uygun bir kalıp da oluşmaya başlar. Nimâ bu durumu çok iyi anlamıştır ve şiirleri hem yeni tarzda algılama ve hem kalıp ve anlamın uyum sağlaması aısından güçlü ve değerlidir.¹³

Modern şiirin gelişim sürecinde etkili olan bir önemli faktör de, İnan'da Avrupa edebiyatının dolaylı ve doğrudan bir şekilde nüfuz etmesidir. Bu nüfuz meşrutiyet döneminden önce başlamış ve ilk kez edebi eserlerin eksik ve yarım çevirileri ile edebiyat dünyasına yol bulmuş ve daha sonra etki alanını genişletmiştir. Önceden sadece özel tabakaya ait bir zevk sayılan Fransız dilini öğrenmek, zeki gençler arasında yaygınlaşmaya başlamış ve böylece doğrudan batı edebiyatının ana kaynağına ulaşılmıştır. İnan'ın birinci dünya savaşı sürecinde müttelik devletlerin işgalinde olması ve gidiş gelişler batı edebiyatı düşüncesinin yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur ve çağdaş Fransız şairler İnan'daki yakın edebi hareketler ve değişimler üzerine çok derin etki bırakmışlardır denilebilir.¹⁴

Nadirpûr, 1330'lu yıllarının en sevilen şairlerdendir. Klasik tarz ile şiir söylemeye başlayıp, Nimâ'dan etkilenererek modern şiire doğru yol almıştır. Nadirûr, modern sanat için çağdaş şairin sadece yeni kalıplar kullanmasının yeterli olmadığını ve daha güzel ve daha yeni terkipler, kelimeler ve terimler kullanılmasının gerektiğini anlamıştı. O, kelime seçimi için müzisyen bir arkadaşından bile destek alıyordu. Onun terkip oluşturma konusunda sahip olduğu hâkimiyeti modern şairlerin çok azında bulunuyordu. Dikkatli betimlemeler ve net anlamların şekillendirilmesinde çok başarılıydı. şiirindeki anlam ve mazmunlar Fars dilinde tamamen yenidir ve bu işin üstesinden çok iyi gelmiştir. Okuyucu taze, bakir ve latif anlamlarla karşılaşır ve bu kalıpların uyumluluğu, şiirlerinin genelinde görölmektedir.¹⁵

Nusret-i Rahmani, 1330'lu yılların diğer ünlü şairlerindendir. Rahmani'nin şiiri, Nadirpûr'un renkli ve latif şiirlerinin tersine siyah, küstah, gerçekeçi ve bu yıllara özel romantizm kokuludur. Nadirpur'un dilinin sağlamlığı ve olgunluğu

¹³ şefti-Yi Kedkeni, *Sover-i Hayal Der şiir-i Farsî*, s. 82.

¹⁴ şems Lengrudî, *Tarih-i Tehlîli-yi şiir-i Nov*, c. II, s. 60-61.

¹⁵ Zerrînkûb, Abdülhüseyin, *şiir-i Bîdurûğ şiir-i Binigâb*, Tahran: Câvidan, 1363 h.ř, s. 236; şems Lengrudî, *Tarih-i Tehlîli-yi şiir-i Nov*, c. II, s. 68-76.

onun şiirlerinde bulunmamasına rağmen şiirlerindeki isyan ve cesaret öyle belirgindir ki diğer eksikliklerini kapatır.

Bu dönemde genç aydın okuyucular arasında yaygın bir şekilde okunan Nadirpûr ve Tevellelî'nin romantik temalı modern şiirleri, Rahmanî aracılığıyla halk kesimleri arasında yaygınlaşmaya başladı. Halkın arzularıyla ihtiyaçlarının dili oldu. Rahmanî'nin şiiri halka yöneldikten sonra argo terimler ve kelimelerle doldu ve Tevelleli ve Nadirpûr'un şiirlerine alışmış olan insanların mizacına pek hoş gelmedi. Rahmanî'nin şiiri, Tevellî'nin 1320'li yıllarında yazdığı siyah ve umutsuz şiirlerinden sonra en çok ölüm, kan, karanlık gibi konular içeriyordu. Bu şiirler darbeden sonra hem toplumun bir kısmının ve hem de yenilmiş aydınların ilgisini çekti. Rahmanî, ilk modern şair olarak gündelik ve şairane olmayan kelimeleri duygusal bir algı ile şiire yansıttı. Gerçi ondan önce Nimâ aynı şeyi yapmaya çalışmıştı. Ama Nimâ'nın şiirinde her şey hızlı bir şekilde sembolleşiyordu. Nimâ'nın şiiri sembolik idi, hâlbuki Rahmanî'nin şiiri realist idi. Nimâ'dan sonra Menuçîhr-i Şeybanî ve İsmail-i Şahrudî de günlük kelimeleri şiirde kullandılar ancak hiçbirisinin şiirinde bu kelimelerin şairane kullanışı şekillenmemişti. İlke kez duygusal bir yük taşıyan gündelik kelimeleri Rahmanî, şiire sokup, modern şiiri halkın içine taşıdı.¹⁶

Bu yılların diğer unlu şairlerinden birisi de Feridûn-i Kar idi. Onun çabaları ile modern şiir dergilerde daha fazla yer almaya başladı. Aslında onun şiirleri şiir gibi nesir sayılıyordu. Şiirinin en önemli bir özelliği de aynı şiir de sürekli sevgili değiştirmesi idi. Bir sonra ki ünlü şairler Sadreddin İlahi ve Golamreza Tacbehş adlı iki şairdi. Bu iki kişi genelde birlikte eser yayınlıyorlardı. Onların *Hâr* adlı bir Kitabı'nın giriş bölümünde çağdaş şiir hakkında şöyle bir yorum bulunuyor:

*Acaba şiir tek başına sanatsal duyguları anlatmak için yeterli mi?! Aslında şiir 'in alanı sınırlı olduğundan dolayı duyguları anlatmak için yeterli değildir. Bunun için ne yapmamız gerekiyor? Modern şiiri nasıl kurtarabiliriz? Önce bu ülkede edebi başka sanatsal eserlerin henüz çok güçsüz ve hatta yoksul olduğunu bilmemiz gerekiyor. Bu yıllarda üretilen Dram, Roman, Novel ve biyografi gibi başka eserler hem nitel ve hem nicel olarak yok denilecek kadar azdır.*¹⁷

Bu dönemlerde darbeden sonra Tude örgütün'e hitap eden *Omid-i İrân* dergisi ve *Nağmeha-yi Zendeği* adlı dergiler yayınlamaya başladı. Darbeden sonraki bütün münevver dergiler gibi bu dergi de siyaset, olaylar, gerginlikler ve cinsellik alanına dönüşen ve modern şiiri pek önemsemeyen, yayın evinde buluşan bazı modern şairlerin bulunması -bu şairlerin bazıları Tude Örgütünün

¹⁶ Bakî Nejad, *Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz*, s.35; Şems Lengrudî, *Tarih-i Tehlîlî-yi Şiir-i Nov*, c. II, 76-78;

¹⁷ Tahirî, *Bang Der Bang*, s.29

kaçak partizanlarıydılar- ile biraz yön değiştirip önceden de *Omid-i İran* dergisinde yayınlanan şiirleri bir araya toplayıp Nağme-i Zendeği adlı dergi' de yayınladı. Bu iş kendi döneminde önemli ve değerli sayılıyordu. Gerçi *Nağmeha-yi Zindegı*'nin şiirlerinin çoğu o dönemin dergilerinin geneli gibi, özellikle Tude örgüt aktivistlerinin dergide söz sahibi olduğundan dolayı siyasi konulu idi, ama aralarında bir kaç Nimâ tarzı ve hatta duygusal şiir de bulunmaktaydı.

Bu dergi ve şairleri hakkında derginin giriş bölümünde o dönemin tanınmış eleştirmenlerinden Ali Akbar Safipûr şöyle söylemektedir:

*Omid-i İran dergisinin kıymetli yazarları ve insan sever şairleri karanlıklarla savaşmak ve zorlukları yenmek uğrunda halk için en büyük yol gösteren aydınlardan sayılırlar. Bu şairler eserlerini üretmek için halkın hassas kalplerinden ilham alır ve çok zorluklara katlanarak halk için ve halkın menfaati uğrunda kalemlerini kullanıyorlar. Onlar halka ve topluma ait insanlardır ve hakikat peşinde koşmak için çaba gösterirler.*¹⁸

1334 yılı Modern şiirin en yararlı dönemlerindedir. Bu dönem, kitap piyasası çok renklenir, yayın evlerinin ve kitapçıların sayısında ciddi oranda artış olur. Hatta kitapların bazıları bir yılda bir kaç kez basılır. En çok satılan kitaplar listesinde Avrupa romanlarının çevirileri birinci sırada yer alır. Farsça şiir mecmuaları en çok okunan türler arasında yer alır. İlk sırada elbette klasik şiirler yer almaktadır ama Modern şiir de kendine uygun bir yer bulmuştur.

Bu yıl 30'dan fazla şiir mecmuası yayınlandı. Ayrıca bu sene edebi akımlar hakkında iki önemli kitap (*Edebi Akımlar Ve Realizm ve Anti Realizm*) yazıldı ve çok ilgi topladı.¹⁹ Bu yıl Modern şiire yer veren *Endişe ve Honer, Huşe, Huşe-i Zerrin* gibi dergiler yayınlanmaya devam etmekle birlikte *Anahita* ve *Neberd-i Zendeği* gibi süreli yayınlar da çağdaş şiire yer ayıran yeni dergiler arasına girdi. Aynı yılın başarılı bir etkinliği de *Kitab-i Mah'* in yayınlanmaya başlaması idi. Bu dergi muhataplarını her ay yeni yayınlanan şiir mecmualarından haberdar ediyordu. Bununla birlikte *İntikad-i Kitab* adlı küçük bir ek de Nil yayınları tarafından her ay yayınlanıp yeni çıkan kitapların eleştirisini yayınlıyordu. Bu yıllarda yayınlanan önemli dergilerden biri daha *Endişe ve Honer* dergisi idi, bu derginin baş makalesinde modern şiir hakkında şöyle bir konuya işaret ediliyor:

Sanat alanında bu dergi eski ve yeni sanat taraftarları için özgür bir tribün sayılmaz, bu derginin yazarları İran klasik edebiyatı ve sanatının değerini asla inkar etmezler ama eskiyi de taklit etmeye değer bulmazlar; yeni sanat ve yeni düşüncelerden destek alırlar ve derginin sayfalarında eski düşünce ya sanat eseri yayınlanmaz. İran'ın gurur kaynağı olan zirve edebiyatçıların başarı sebebi kendi dönemlerinin manevi ihtiyaçlarını

¹⁸ Şems-i Lengrudî, *Tarih-i Tehlili-yi Şiir-i Nov*, c. II, s.108

¹⁹ Şems-i Lengrudî, *Tarih-i Tehlili-yi Şiir-i Nov*, c. II, s.116

anlayıp en iyi şekilde karşılamalarıdır. Onlar dönemin edebiyat ve sanatına ruh vermiş, güzellik katmışlardır. Sadi ve Hafız da kendi dönemlerinde Menuçîhrî gibi şiir yazmamışlar. Hiçbir edebi akım ya eser hatta sanatçıların şah eserleri bile insanın fikrinin ve zevkinin son noktası değildir ve bu eserlerin varlığı yeni edebiyatçılar ve sanatçıların daha güzel ve hatta daha değerli eserler üretemeyeceği anlamına gelmez. Sadece eski düşünce sahibi olanlar sırf eski sanatı ve eski edebiyatı savunurlar.²⁰

Huşe-i zerrin bu yıl yayınlanmaya başlayan bir diğer önemli dergidir. Bu derginin yazarları daha sonra modern şiirin asıl öncuları ve sacayaklarına dönüştüler. Ahmet Şamlû, Hüşeng İbtihac, Feridûn Muşîrî, Siyaveş Kesrayî ve Nadir Nadirpûr gibi unlu ve değerli şairler bu dönem *Huşe-i Zerrin* dergisinin yayın kuruluşunu oluşturmaktaydılar. Bu kuruluş düşüncesine göre modern şiir sadece heves üzerine icat edilmiş bir yenilik değil belki toplumun durum ve ihtiyaçlarından doğmuş bir tarzdır ve klasik Fars şiirinin mantıklı ve doğru bir şekilde devam etmesidir.²¹ Daha sonralar *Cong-i Honer* ve *Edeb-i İmrüz* adlı dergi Hüseyin Razi tarafından yayınlanmaya başladı, ilk kez bu dergide George Eliot, detaylı bir şekilde tanıtıldı ve yazıları ele alındı. Bu yazarın eserlerinin çevirisi o dönemin yenilikçi şairleri üzerinde çok derin bir etki bıraktı ve hatta daha sonra modern şiir akımının oluşumunda etkili sebeplerden biri oldu.

Aslında Eliot'un şiirlerinin yaygınlaşma sebebi şiirlerinin güçlü ve başarılı olmasından öte İran aydınlarının hayatına 28 Mordad 1332 h.ş darbesinden sonra egemen umutsuzluğun gölgesi idi.²²

Nimâ'nın Çağdaş Şiirde Ortaya Çıkışı

Nimâ'nın çağdaş Fars şiirinde ortaya çıkışı şiir ortamında etkili ve önemli bir olaydır. O Fars şiirinin bin yıllık yolunu kurumsal bir değişime soktu. Nimâ, kendisinden önceki bütün çağdaş şairlerin çabasını sonuçlandırdı. Aslında onun diğer çağdaş şairlerden büyük bir farkı vardı. Nimâ, birikimsiz olarak bu işe başlamamıştı ve kendi işi için belirli bir planı vardı. Yolun başlangıcında Nimâ da klasik şiir türü şairiydi ve eski tarzda şiir söylüyordu. İlk yayınlanan eseri *Kıssa-i Reng-i Perîde* (üçük rengin Hikâyesi) idi. Yeni fikirlerden uzak olmayan bu eser, pek olgun sayılmazdı ve Nimâ'nın sonraki düşünce ve fikirlerine çok yakın değildi.²³

Bu eserden sonra Nimâ, yeniliğe doğru ilk adımlarını atmaya başladı. Onun yenilik arayışının ilk göstergeleri "Ey Şeb" şiirinde görülür. "Ey Şeb"den sonra uzun ve ünlü manzumesi olan "Efsane" şiirini yazdı. "Efsane" Nimâ'nın işinin

²⁰ Naser Vosugi, (Baş makale), *Endişe ve Honer*, No. 6, 1334 h.ş.

²¹ Şems Lengrudî, *Tarih-i Tehlîli-yi Şiir-i Nov*, c. II, s.122

²² Şems Lengrudî, *Tarih-i Tehlîli-yi Şiir-i Nov*, c. II, s.127

²³ Hukûkî, Muhammed, *Şiir Nov Ez Ağaz Ta İmrüz*, Tahran: Yuşic, 1377 h.ş, s. 240; Bakî Nejad, *Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz*, s.60

dönüm noktası ve dönemin değişmiş şiirinin ilk tuğlasıydı. Bu eser, Nimâ'nın ilk eserlerinde sembolizm ve romantizmin karışımı olan bir şiirdir.²⁴ Ama Nimâ'nın yenilikçiliğinin bütününe kapsamaz. Klasik şiirin yapısı ve zihniyetinin etkisi az çok "Efsane" şiirinde görülmektedir.²⁵ "Efsane"nin yazımıyla Nimâ, birçok eleştiri aldı. Klasik şiiri savunanlar Nimâ'nın üstüne gittiler. Ama onların eleştirileri Nimâ'yı hiç etkilemedi. Nimâ, "Efsane" şiirinin yayınlanmasından hemen sonra kendi köşesine çekildi ve deneyimlerini on beş sene boyunca sürdürdü. On beş senelik inziva ve deneyimlerinin sonucu "koknus" şiiri idi. "koknus" aslında Nimâ'nın yeni tecrübeleri ve algılarının yansıması ve değişim için yeni bir başlangıçtı.²⁶ "Gognus" şiiri, NİMÂ'ya daha geniş yeniliklere doğru yol açtı. Nimâ yenilikçi şairlerin içinde kendi yeni tarzına çerçeveler çizen ve sınırlar belirleyen tek şairdir. O, kendi çerçeveleriyle şiir söylemekle birlikte başka şairlere de çerçeve sunup sınırlar belirleyebiliyor ve onun tarzıyla şiir söylemek isteyen başka şairlere de kendi usulü ve üslubunu açıklayıp öğretebiliyordu.²⁷

Nimâ, daima zor yolun kolaylaştırıcısıydı. Onun şiirde yaptığı değişimler ondan sonraki dönemlerin şiirinin daha derin değişimlerinin alt yapısı oldu. Nimâ'dan sonra günümüzün şiirindeki bütün akımlar Nimâ'nın şiirsel eğitimine ve değişim boyutlarına borçludurlar. Nimâ'nın kendinden sonraki şairlere sunduğu yol, çok değişimlere sebep olup Fars şiirinde çeşitlilik ve farklılıkların öne çıkmasına sebep olmuştur.²⁸

Nimâ'nın Şiirinde Değişim Boyutları

Nimâ, şairler için yeni görev tanımları yapmış ve şiirden olan beklentiyi yükseltmiştir. Ona göre her dönemin kendi özellikleri vardır ve her dönemin şairi, bu özellikleri anlayıp cevap vermesini bilmesi gerekiyor yoksa kendi döneminin şairi sayılmaz ve şiiri dönemin halkı ile ilgili olamaz. NİMÂ, şiirde yaygın şiir kriterlerini değiştirdi ve kendi dönemine uygun yeni kurallar belirledi, insanın yeni hayatına ve modern yaşamın sanat ve özellikle şiirden beklentisine uygun kurallar çizdi.

Nimâ'ya göre insanın düşüncesi doğal zevki ve duygusu tarihi koşullara uygun olarak şekillenmesinden dolayı, tarihten etkilenerek değişebilir. Bundan dolayı şiirin her dönem yapısal olarak değişmesi gayet normaldir. NİMÂ, çağdaşlık algısını değiştirdi. NİMÂ'ya göre çağdaşlık aynı dönemde yaşamak

²⁴ Şefii-yi Kedkenî, *Edvâr-i Şiir-i Farsî*, 109-110; Bakî Nejad, *Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz*, s.61.

²⁵ Hukûkî, Muhammed, *Murûrî ber Tarih-i Edeb ve Edeyyat-i İmrûz-i İnan*, c. II, Tahran: Katre, 1377 h.ş., s.320; Bakî Nejad, *Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz*, s. 62.

²⁶ Gognus temsili bir şiirdir ve onu şairin kendi geçmişinden kinaye olarak algılayabiliriz. (Yahakkî, Mohammed Cafer, *Çon Sebu-yi Teşne*, Tahran: Camî, 1375 h.ş., s.98.)

²⁷ Bakî Nejad, *Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz*, s.59.

²⁸ Bakî Nejad, *Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz*, s.60.

değil, o dönemi sunabilmektir. Nimâ'nın düşüncesine göre geçmiş şairlerin şiirinin sermayesini alanlar çağdaş sayılmazlar. Böyle birisi eskilere bağlı kalıp kendi döneminin gerekçeleriyle yaşamıyordu. NİMÂ, şiirin şairin ruhuna, yaşam dünyasına ve insanlara yakın olmasını şairliğin en önemli göstergesi olarak tanımlamıştır.²⁹

Nima, klasik Fars şiirinde öznellikten ve soyutluktan bahseden ilk kişidir. Nimâ şuna inanmaktadır: *"Bizim eski şiirimiz öznedir yani içsel dünya ve içsel alışkanlıklarla uğraşır. Şiirde eylemler şairin iç dünyasında şekillenir ve dışarda geçen olaylarla pek ilgilenmez."*³⁰ Başka bir deyişle, şiirin geleneksel düşüncesinde, olaylar şairin zihni ve bakış açısı boyutundan muhataba sunulmaktadır. Örneğin, gül, mum, pervane, selvi ve bunun gibi nesnelere, şair hiç görmese bile kendi zihinsel algısıyla ve geleneksel örneklere uyarak şiirde kullanabilir. Bundan dolayı eski şiirde bu olaylar obje şeklinde çok az görülür ve onlarla birlikte gelen betimlemeler ve açıklamalar genelde şairin ruhsal haline bağlıdır. NİMÂ, nesnellığe odaklanarak görmeyi algılamaya önceliklemiştir. O eski şiirdeki hayalden görüntüye gelen yolu, tersine çevirip görüntüden hayale götürmektedir.³¹

Başka bir deyişle klasik şair genelde önceden zihinde sınırlı bir anlam ve algıya sahip iken sonradan dış dünyaya bağlı olarak onları açıklamaya çalışıyordu. Nimâ ise şairin önce görüp sonra algılamasını yani dışardaki görüntülerini kavram haline çevirmesine inanıyordu. Böyle bir durumda kavramlar ve anlamlar, görüntüler kadar çeşitli ve sınırsız olur. Bu gidişatı takip ederek Nimâ, şiiri bütünlükten kurtarıp onda detayları göstermek için farklı alanlar yarattı. Bu olayın gerçekleşmesi ile şiir kişisellikten çıkıp daha genel bir hale geldi ve bu doğrultuda şiirin farklı boyutları temel değişimlere uğradı.³²

Sonuç

Nimâ'nın Şiirindeki Birikim

Eleştirenlerin, Nimâ'nın bilgi ve başarısını böyle bir köklü değişim için yeterli görmemelerine rağmen NimâFars şiirini kökten değiştirmeyi başardı hâlbuki önceden ondan daha yetenekli ve başarılı şairler böyle bir görevi üstlenememişlerdi.³³

Eleştirenlerin asıl eleştiri sebebi Nimâ'nın gündem usulüne uygun olamayan ve eski klasik edebiyatın kurallarına aykırı şiirler yazması idi.

²⁹ Berahenî, Reza, *Tela Der Mes*, c.1, Tahran: Çehr, 1344 h.ş, s. 218.

³⁰ Tahbaz, Sirius, *Herfhayi Hemsaye*, Tahran: Negah, 1385 h.ş, s. 52.

³¹ Ehavan-i Salîs, Mehdî, *Bedaîi-yi Şiir-i Nima*, Tahran: Fecir-i İslam, 1369 h.ş, s. 243-275.

³² Bakî Nejad, *Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz*, s 65.

³³ Hukûkî, Muhammed, *Şiir Nov Ez Ağaz Ta İmrûz*, c.1, Tahran: Yuşic, 1377 h.ş.s. 12.

Bu gurup Nimâ'nın sahip olduğu birikimleri hafife alıyordu.³⁴

Nimâ'nın sahip olduğu önemli birikimler şunlardan ibarettir:

1. Nimâ'nın yeni fikirler ve düşüncelere sahip olması. O yaratıcılık gücünü bu yeni fikirlere borçludur. Nimâ'nın şiire bakış açısı kendi döneminde tamamen farklı ve alışkanlıkların tersine idi. O kendi döneminin zihinsel alışkanlıklarını ve sınırlarını aşabildi.

2. Nimâ'nın gerekli cesaret ve sabra sahip olması. Tabi ki bu özellik yolu devam etmesi için ve gereken duvarları aşması için büyük bir destektir.

3. Nimâ'nın yaşadığı çağın gelişmelerini ve tarihi gerekçelerini algılama tarzı.

Nimâ, büyük şairlerin ortaya çıkışından sonra, Fars şiirinin çıkmaza uğradığının farkına varmıştı. Bu durum Nimâ'nın dönem hakkında yeterince bilgi ve algı gücüne sahip olduğunun göstergesidir.³⁵

4. Nimâ'nın karakterinde bulunan ve şiirine yansıyan samimiyet ve sadakat. Nimâ, çağdaş şiiri: " *Hayattan kaynaklanıp hayatın meyvesi olan* " şiir türü olarak tanımlayıp şiirin hayatın tabiatını anlatmasını gerektiğini düşünüyordu.³⁶

Nimâ, hem hayat alanında ve hem şiir alanında sade bir köylüdür. Onun şöhret ve parayla ilgilenmediği, etik ve edep çerçevesine bağlılığı da dürüst ve sadık bir karakter olmasından kaynaklanıyor.³⁷NİMÂ, hep kendisinden sonraki şairlere etik ve edep kurallarını önemsemelerini ve hayat ve şiirlerine yansıtmasını tavsiye etmiştir.

5. Nimâ, şair olmak için insani ve sosyal algı ve bilgiyi ciddi bir konu olarak önemsiyor. O kendisi bu duruma hep hassasiyet göstermiştir. Aslında devrim ve toplumsal çatışmalar, zulüm, adaletsizlik ve fakirlik gibi gerçek konular, Nimâ'nın şiirlerinde en parlak göstergelerdendir.³⁸

Nimâ "İnsani taahhüt " adlı bir konuyu fars şiirine taşıdı.³⁹ Şiirin acı ve isyan kokma sebebi de tam bu konudur.⁴⁰ Kendi şöyle söylüyor : " *Benim şiirim asıl kaynağı acıdır. Ben kendi acılarım ve başkalarının acıları için şiir söylüyorum*"⁴¹

Nimâ'dan sonra bu özellik bütün onun peşinden gelenlerin şiirinde devam etti ve ondan sonra çağdaş büyük şairler (ki genelde hepsi Nimâ'nın tabii sayılır) insan ve onun kaderinden hiç gafil kalmayıp hep hümanizmi ve siyasal düşünceleri şiirlerinde ciddiye almışlardır.

³⁴ Tahbaz, Sirus, **Honer ve Zendeği-i Nima**, Keyhan-i Ferhengi, No.10, Cilt. 5, s. 32.

³⁵ Bakî Nejad, Abbas, **Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz**, Tahran: Parsi, 1387 h.ş s. 60

³⁶ Yoşic, Nimâ, **Erzeşe Ehsasat Der Şiir ve Nemayeş**, Tahran: Nevid, 1368 h.ş, s. 109.

³⁷ Tahbaz, Sirus, **Zendeği ve Honer-i NimâYoşic, Şair-i Por Derd-i Kuhestan**, Tahran: Zeryab, 1375 h.ş, s. 171.

³⁸ Mohammadi Hasan Ali, **Az Bahar Ta Şehriyar**, c.1, Tahran: Arganon, 1380 h.ş, s. 112.

³⁹ Beraheni, **Reza Tela Der Mes**, s. 23.

⁴⁰ Mohtarî, Mohammad, **İnsan Der Şiir-i Muâsir**, Tahran: Tus, 1392 h.ş, s. 260.

⁴¹ Mohtarî, Mohammad, **İnsan Der Şiir-i Muâsir**, Tahran: Tus, 1392 h.ş, s. 260.

6. Nimâ'nın kendi yaşadığı coğrafya hakkında yeterince bilgiye sahip olması ve bu bilgiyi en iyi şekilde şiirlerinde ve sanatında kullanmasıdır.

Nimâ'nın doğa ile çok yakın ilişkisi, şiirlerinde insan ve doğayı güzel bir şekilde çizebilmesine sebep olmuştur. Doğada doğup doğa ile ruhunu beslemiş olan Nimâ, ruhunu tabiat ile birleştirip doğayı büyük ve güçlü bir ilham kaynağı olarak kullanabilmiştir.

7. Eleştirenlerin düşüncesine rağmen Nimâ, eski şiirden de yeterince faydalanmış ve klasik şiire yüzeysel değil; derinden bakıp derinliğini görebilmiştir. Nimâ, geleneğe dayalı algılarını yaratıcı bir şekilde yeni şeyler üretmek için kullanabilen nadir kişilerdendir.⁴²

8. Nimâ, Fransızca'yı iyi biliyordu. Bu nedenle de dünya şiir ve edebiyatında yeni değişimleri izliyebiliyordu ve bunları kendi sanatı için kullanabilmeyi başarmıştı.⁴³ Nimâ'nın dünyanın ünlü şairlerinden etkilendiği eleştirenler tarafından hep söylenmiştir.⁴⁴

Bu söylenen konulara ek olartak Nimâ'nın başarısının başka sebepleri de vardı, bu sebepler:

- Çağdaş şiir ve sanata görev ve vazife bağışlamak,
- Şiirinde dilencilik ve boyun eğmeye yer vermemek,
- Kendi ruhunda partizanlık ve adalet anlayışının varlığı,
- Gelenekleri doğru kullanmak,
- Kişilik olarak etik kurallarına bağlı bir karaktere sahip olmak ve parlak eserler üretebilmek,
- Teori sahibi olması,
- Eserlerinin çeşitli olması,
- Şiirinin istibdada karşı olması⁴⁵

⁴² Beraheni, Reza, *Tela Der Mes*, , s. 22.

⁴³ Servetiyani, Behruz, *Endişe ve Honer Der Şiir-i Nimâ*, Tahran: Nigah, 1376 h.ş., s. 257.

⁴⁴ Corkeş, Şapur, *Bûtiga-yi Şiir-i Nov*, Tahran: Gognus, 1393 h.ş., s. 139.

⁴⁵ Tahbaz, Sirus, *Honer ve Zendeği-i Nima*, Keyhan-i Ferhengi, No.10, Cilt 5, 1354 h.ş. s. 3-32.

Kaynakça

- Bakî Nejad, Abbâs (1387 h.ş), **Te'mmul-i der Edebiyyât-i İmrûz**, Tahran: Parsî.
- Berahenî, Reza (1344 h.ş), **Tela Der Mes**, Tahran: Çehr.
- Corkeş, Şapûr (1393 h.ş), **Bûtiga-yi şiir-i nov**, Tahran: Gognûs.
- Ehavan-i Salîs, Mehdî (1369 h.ş), **Bedai'iyi Şiir-i Nima**, Tahran: Fecr-i İslam.
- Hukûkî, Muhammed (1377), **Murûr-i ber Tarîh-i Edeb ve Edeyyiat-i İmrûz-i İran**, Tahran: Katra.
- Hukûkî, Muhammed (1377 h.ş), **Şiir Nov Ez Ağaz Ta İmrûz**, Tahran: Yuşic.
- Mohammadi, Hasan Ali (1380 h.ş), **Az Bahar Ta Şehriyar**, Tahran: Arganun.
- Mohtarî, Mohammad (1392 h.ş), **İnsan Der Şiir-i Muâsir**, Tahran: Tus.
- Servetiyan, Behrûz (1376h.ş) , **Endişe ve Honer Der Şiir-i Nimâ**, Tahran: Nigah.
- Şefî-yi Kedkenî, Moḥammed Reza (1380 h.ş), **Edvâr-i Şi'r-i Farsî**, Ez Meşrûtiyet Tâ Sugût-i Saltanat, Tahrân: Sohan.
- Şefî-Yi Kedkenî Muhammed Reza (1375 h.ş), **Sover-i Hayal Der Şiir-i Farsî**, Tahran: Agah.
- Şems-i Lengrûdî, Mohammad Takî (1392 h.ş), **Târîh-i Tahlîlî-yi Şiir-i Nov**, Tahran: Merkez.
- Tahbaz, Sirus (1385 h.ş), **Herfha-yi Hemsaye**, Tahran: Negah.
- Tahirî, Kutretullah (1393). **Bang Der Bang**, Tahran: Kevser.
- Yahakkî, Mohammed Cafer (1375 h.ş), **Çon Sebu-yi Teşne**, Tahran: Camî.
- Yoşic, Nima (1368 h.ş), **Erzeş-i Ehsasat Der Şiir ve Nemayeş**, Tahran: Nevid.
- Zerrînkûb, Abdülhüseyn (1363 h.ş), **Şi'r-i Bîdurûğ Şi'r-i Bînigâb**, Tahran: Câvidân.

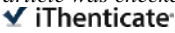
**YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE MESNEVİLERDEN
YARARLANMA**
BENEFIT FROM MATHNAWIS IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS

MEHEDDİN İSPİR

Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
meheddin.ispir@erzurum.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 31.07.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 24.10.2018
Sayfa | Pages : 149-168
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.70>

This article was checked by

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE MESNEVİLERDEN YARARLANMA*

Meheddin İSPİR

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 149-168

ÖZET

Türkçe'nin yabancılara öğretilmesinde düşünülmesi gereken konulardan biri, divan şiiri unsurlarının ele alınıp değerlendirilmesidir. Divan şiiri zengin birikimiyle Türkçe 'ye olan ilgiyi artırmaktadır. Bir milletin temel yapı taşlarından biri kültürdür. Dil ise kültürün vazgeçilmez bir unsurudur. Türkçe ile yazılmış binlerce eser ve bu eserler içerisinde işlenen pek çok konu Türkçeye zenginlik katmaktadır. Divan Edebiyatında özellikle Mesnevilerde işlenen konuların çeşitliliği dikkat çekmektedir. Mesnevi nazım şekliyle çeşitli konularda yazılmış olan eserler, Türkçe'nin geniş bir sahada okunmasını ve sevilmesini sağlamıştır. Sade Türkçe ile yazılan ve Türk dilinin tüm zenginliğini işleyen bu eserlerin ele alınıp değerlendirilmesi, elde edilen malzemenin Türkçe'nin zenginliğine katılması ve Türkçe'nin ilgi alanının genişletilmesi gerekmektedir. Mesnevilerde ele alınan kısa hikâyeler okuyucuda merak uyandırmaktadır. Yabancılara Türkçe öğretiminde mesnevilerdeki bu hikâyeler, Türkçe'nin hem sevdirmesi hem de öğretilmesinde önemli bir malzeme olarak kullanılmalıdır. Bu çalışmada divan şiirinin zengin malzemesini oluşturan mesneviler hakkında bilgi verildi. Mesneviler işledikleri konulara göre ele alınıp bu konuların Türkçe öğretime ne gibi katkılar sunacağı tartışıldı. Farklı dönemlerde farklı konularda yazılan mesnevilerden örnekler alınarak konuya kaynaklık edecek malzeme oluşturuldu. Elde edilen malzeme öğretimde kullanma biçimine göre alt başlıklara ayrıldı. Yabancılara Türkçe öğretiminde elde edilen malzemenin nasıl işleneceği tartışıldı. Elde edilen sonuçlar ortaya konuldu..

Anahtar Kelimeler: Türkçe Öğretim, Divan Şiiri, Mesnevi, Hikâye.

* Bu makale, Erciyes Üniversitesinin ev sahipliğinde ERÜ TÖMER - Kaşgarlı Mahmud Türkçe Öğretim Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 3-5 Mayıs 2018'de düzenlenen "I. Kaşgarlı Mahmud Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sempozyumu"nda sunulan bildirinin düzeltilmiş şeklidir.

BENEFIT FROM MATHNAWIS IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS**ABSTRACT**

One of the issues that should be considered in teaching Turkish to foreigners is the consideration and evaluation of the elements of divan poetry. Divan poetry is increasing its interest to Turkish by its rich accumulation. One of the basic building blocks of a nation is culture. Language is an indispensable element of culture. Thousands of works written in Turkish and many subjects processed in these works add to the wealth of Turkish. The diversity of subjects in the Divan Literature, especially in the mathnawis, draws attention. The works written in various forms with the form of mathnavi poetry have enabled to be read and loved in a wide area of Turkish. These works which are written in plain Turkish and which process all the richness of the Turkish language to be handled and evaluated, to participate in the richness of Turkish by the material obtained and to expand the area of interest of Turkish are required. The short stories handled in the mathnawis are arouse curiosity on the reader. These stories in mesnevi in Turkish teaching to foreigners should be used as an important material both in the liking and teaching of Turkish.

In this study, information about the mathnawis which constitute the rich material of divan poetry was given. Mesneviler was handled according to the subjects, and discussions were made on how these subjects would contribute to Turkish teaching. Examples from mathnawis written in different periods from different periods were taken and material was created to be the source of the topic. The material obtained was divided into subheadings according to the type of use in teaching. How to handle the material in teaching turkish to foreigners was discussed. The results obtained are presented.

Keywords: Teaching Turkish, The Divan Poetry, mathnawi, Story.

Giriş

Dil, bir milletin kültür ve edebiyatının taşıyıcısıdır. Geçmişten günümüze birçok şair ve yazarı ve bunların ortaya koydukları edebi ürünleri dil sayesinde öğrenir ve gelecek nesillere öğretiriz. Dilin varlığı kültür ve edebi varlıklarımızı korumakla sağlamlaşmış olur. Geçmiş ile günümüz ve gelecek arasında bağ oluşturan dilin milletin bağımsızlığı ve baki kalmasıyla da yakın bağlantısı vardır. Kendi varlığını korumakla sorumlu olan bir milletin varlığındaki devamlılığı belli seviyede canlı tutması ve bu canlılığa bağlı olarak düşüncede, ilimde ve fende farklı bir konumu yakalaması, tarihsel süreç içerisinde şekli ve anlamsal olarak belli seviyeyi yakalaması, sıradan oluşun basitliğinden çıkarak dünyasal oluşun kapısını aralaması dil için önemli olmaktadır. Var oluşun belirleyici olgularından biri de dildir. Hatta dil bu var oluş olgusunun en önemlisidir. Bin üç yüz yıllık bir süreç içerisinde kendi dili ile düşüncesini, tarihini, edebiyatını ve kültür birikimini binlerce şair, yazar ve onların ortaya koydukları eserlerle ortaya koyabilmiş bir milletin dilinin varlığını yenedünyada da duyurması, yayması, diğer milletlere öğretmesi ve sevdirmesi Türk milleti kadar diğer dünya milletleri için de önemlidir. Yabancılar Türkçe'nin öğretiminde, günümüz Türkçesi ile Türkçe'nin tarihini bağdaştırmamız gerekmektedir. Tarihi ve edebi zenginliğinden yoksun bir Türkçe'nin canlılığını devam ettirmesi ve yabancılar üzerinde etkili olması dil öğretiminin zayıf bir halkası olarak kalır. Dil öğretimindeki halkaların çoğaltılması ve kuvvetlendirilmesi gerekmektedir. Birbirine yakın toplumların kendilerine olan merakı, birbirinden uzak toplumların ise başkalarına olan merakı dil öğrenimini tetiklemektedir. İnsanlardaki merakı çağrıştıran asıl unsur, dilin dünya dilleri arasındaki yeri kadar dilin kendi içindeki zenginliğidir. Osmanlı sahası içerisinde gelişmiş olan Türkçe bu zenginliğin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle bu dönem şairlerinin şiir dilini cezbedici bir şekilde kullanmaları, sözü en güzel bir şekilde söyleme çabaları, gelenek içerisinde var olan edebi materyalleri belli kurallar içerisinde ele alıp işlemeleri, içinde bulunulan ortamın değer yargılarını benimseyerek şiire yansıtmaları Türkçe'nin ilgi alanını genişletmektedir. Türkçe öğretiminde bu geniş alanı tanımak ve taramak sonra da bunu Türkçe'nin yabancılar öğretimine taşımak gerekmektedir.

Şiir, bir milletin varoluş süreci içerisinde kendini ifade edebildiği, duygu, hayal, ümit ve beklentileri yaşadığı olaylar çerçevesinde ele alabildiği, en kısa ve en kolay yönden kendini ifade edebildiği bir anlatım şeklidir. Sözlü geleneğin şekillendirdiği anlatımları yazı ile ifadeye geçerken belli aşamalarla olgunlaşmış olan bu anlatım özellikle destanların, hikâyelerin, dini ve tasavvufi anlatımların, kurguların dili olmuştur. İslami dönem Türk edebiyatı ile birlikte kullanılmaya başlanan, "Sözlük anlamıyla ikişer, ikişerli demek olan mesnevi, aslı Arapça

olduğu halde Arapça'da kullanılmayan bir kelimedir. Edebiyatta aynı vezinde ve her beyti kendi arasında ayrı ayrı kafiyeli nazım şekillerine mesnevi adı verilmiştir. İki beyitten başlayarak 20-30 beyte kadar olan kısa mesneviler yazıldığı gibi, mesnevi şekliyle binlerce beyit süren uzun hikâyeler, kitaplar da yazılmıştır." (İpekten, 1994: 49). Mesnevi, şairlerin eğitim ve öğretim üzerine odaklandıkları bir konunun anlatımında, şiirin akıcılığı içerisinde kesintiye uğramadan kolaylıkla işleyebilecekleri bir nazım şeklidir. "Her beytin ayrı kafiyeli olması yüzünden mesnevîde büyük bir yazma kolaylığı vardır. Destanlar, uzun aşk hikâyeleri, şehrengizler, öğretici dinî ve ahlaki eserlerin hep mesnevî şeklinde yazılmaları bu yüzdendir." (İpekten, 1994: 49).

Mesnevi nazım şeklinin Türkçe ile tanışması Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig eseriyle olmuş, Yunus Emre ise bu nazım şeklini Anadolu'ya taşımıştır. "Balasagunlu Yûsuf'un Balasagun'da iken yazmaya başladığı ve Kaşgar'a gelerek orada tamamlayıp 1069/1070'te Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunduğu *Kutadgu Bilig*, Türk edebiyatında yazılan ilk mesnevîdir. Anadolu'da ise XIII. asırda Yûnus Emre 1308 tarihinde *Risâletü'n-nushîyye* isimli mesnevîsini kaleme alarak, mesnevi yazma geleneğini başlatan şair olmuştur." (Kartal, 2011: 213). 11. yüzyıldan 13. yüzyıla uzanan bu süreçte mesnevi nazım şekliyle Türkçe'nin önemli bir mesafe kat ettiği söylenebilir. "Yazılan ilk mesneviler genellikle toplumu çeşitli yönlerden bilgilendirmek, eğitmek ve terbiye etmek için kaleme alındıkları için, hem dil hem de üslup yönünden çeşitli problemleri bünyesinde barındırmakla birlikte basit, sade ve akıcı bir özelliğe sahiptirler." (Kartal, 2011: 213). Bu akıcılık ve sadelik içinde özellikle dini konuların anlatımı öğreti esaslı temele dayalı olarak işlenmiştir. Bu ilk mesnevilerde amaç okuyucuyu eğitmek, onlara belli konularda nasihat vermek, belli öğretileri kazandırmak olduğu için Türkçe'nin sade ve içtenlikli yapısı ön plana çıkarılmış bu da Türkçe'nin kendi özündeki zenginliğin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Mesneviler içerik olarak oldukça zengin eserlerdir. Bu eserlerde, günlük konuşmalara, kişisel ve toplumsal ilişkilere, efsanevi, dini, tasavvufi, destani anlatımlara, farklı hikâyelere, mizahlara, temsili hikâyelere, fıkralara, güzellerin tasvirine, doğa ve tabiat tasvirlerine kısacası hayatın içinde olan bütün unsurlara yer verilir. Şiirin ses ve ahenk unsurlarından hareketle, kulağa hoş gelen anlatımlar ve akıcılık içerisinde ele alınan konular, yer yer sanatlı işleyiş ile okuyucunun edebi zevkini okşar ve heyecana bağlı bir anlatı içinde zihni peşinden sürükler. Bu eserler kişinin dikkatini kendine çeker ve olayın içinde kişiyi teslim alarak onu istediği şekilde eğitir. Eserlerde bir düşünce ortaya konur bu düşünceye bağlı olarak hikâyeler anlatılır, olayın akışına bağlı olarak düşünceyi destekleyecek temsiller getirilir, hisseden kıssa çıkarılır, öğüt verilir

ve sonuçta işlenen konu içerisinde kendini bulan okuyucu o konuyla birlikte eğitilmiş olur.

Mesneviler kendi dönemlerinin bir okulu gibidirler. Okuma bilen herkes bu okulun öğrencisidir. Bu okulda beşeri aşktan ilahi aşka, şeriattan tasavvufi düşünceye, Kur'an-ı kerimin meal ve tefsirinden, hadislerin tercümesine, Allah ve peygamber sevgisinden, insan ve tabiat sevgisine, gelenek içerisinde işlenegelen inanç ve anlatılardan batıl inanç ve anlatılara kadar bütün bilgiler verilir. Mesnevileri okuyan herkes bu okuldan nasiplenir. Elde edilen bilgiler okuma bilmeyenlerle paylaşılır. Böylece toplumun her ferdi bu okuldan nasibini almış olur.

Mesneviler genellikle konularına göre tasnif edilmiş ve alt başlıklarla incelemeye alınmışlardır. Ahmet Kartal, XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesneviler, adlı makalesinde mesnevileri şu alt başlıklarla ele alıp incelemiştir. (Kartal, 2011: 213-235)

Bu alt başlıklara göre;

1. Dinî-Ahlakî-Tasavvufî Mesnevîler
2. Aşk Mesnevîleri
3. Temsîlî/Alegorik Mesnevîler
4. Tarihî-Destanî-Menkabevî Mesnevîler
5. Şehrengizler
6. Sâkînâmeler
7. Sergüzeştnameleler, Hasbihaller ve Arz-ı Hâller
8. İnsanın Fizikî Yapısıyla Ahlâkî Yönü Arasında İlişki Kuran Mesnevîler
9. Kutsal Yerleri Anlatan Mesnevîler
10. Manzum Sözlükler
11. Diğer Mesnevîler

Çok değişik konular üzerine yazılmış olan mesnevilerin Türkçe'nin öğretiminde göz önüne alınması, değerlendirmeye tabi tutulması önemlidir. Mesneviler iyi taranıp sınıflandırılmalı ve dil öğretiminin amacına uygun hale getirilmelidir. Geçmişteki eserlerin dil zenginliği günümüze katkı sağlayacak hale getirilmeli ve günümüzün dil öğretimi ihtiyaçlarına göre uyarlanmalıdır.

Yabancılar Türkçe Öğretiminde Mesnevilerden Yararlanma

Yabancılar Türkçe öğretiminde Mesnevilerden genel olarak iki şekilde yararlanılabilir.

1. Mesnevilerden yararlanarak materyal geliştirme

a. Kelime

Kelime, bir dilin yapısında anlamlı ya da görevli öğeler olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. “Kelime manası veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur” (Ergin, 2005, s. 95). Manası yönüyle tanımlandığında “kelime; bir veya birden fazla heceli ses gruplarından oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında, zihinde, tek başına kullanıldığında, belli bir kavrama karşılık olan; belli bir duygu ve düşünceyi yansıtan; somut veya soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimidir” (Gülensoy, 2010, s. 515). Gramer yönüyle tanımlandığında ise kelime, tek başına, diğer kelimelerle birlikte ve cümle içerisinde kullanılabilen ayrıca cümlenin yapısında yer alan ve cümlenin oluşumunu sağlayan temel unsurdur. Yabancılara dil öğretiminde kelime öğretimi temel olarak ele alınmalı ve özellikle kelimelerin bağımlı anlamlarının ortaya konmasında metin içerisinde değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Düz yazıda olduğu kadar şiir dilinde de kelimelerin kullanımı ele alıp değerlendirmek gerekmektedir. Şiir dilinin güzel örnekleri olan mesneviler, kelimelerin yabancılara öğretiminde bize yeterli malzeme sunacak zenginliktedir. Asıl olan ise bu malzemeyi oluşturmak ve oluşturulan malzemeyi öğrencilerin seviyesine göre ayarlayabilmektir. Bu malzeme isimler, sıfatlar, zarflar, zamirler, fiiller ve edatlar alt başlıklarıyla verilebilir. Verilen kelimeler çekim ekleri ve yapım ekleri almış şekilleri ile birlikte de örneklendirilebilir.

Burada ağaç isminin kullanımını mesnevi metinlerinden örneklerle gösterelim. Diğer kelime çeşitleri de aynı yöntemle gösterilebilir. Metinlerin seçiminde kısaltılmış adı TEBDİZ olan Türk edebiyatı dizinleri sözlüğü kullanılabilir.

ağaç

265. *Şaş ağaç taşıyıp bunlar yaparlar*

266. *Tamām oldukça ururlar yıkarlar*

Kelime Kökü: ağaç

Kelime Ekleri:

Kelime Konumu: 265. satırdaki 2. kelime

Anlam: Gövdesi kuvvetli, büyük, dalları sert fidan. (Özkan, 2007)

ağacın

259. *Hişār içinde evlerüñ ağacın*

260. *Dağı toprağ ile taşın kirecin*

Kelime Kökü: ağaç

Kelime Ekleri: , -ın

Kelime Konumu: 259. satırdaki 4. kelime

Anlam: Gövdesi kuvvetli, büyük, dalları sert fidan. (Özkan, 2007)

ağacı

41. *Başına yıkıldı kuyı ağacı*

42. *Başını yardı ol ağacuñ ucu*

Kelime Kökü: ağac

Kelime Ekleri: , -ı

Kelime Konumu: 41. satırdaki 4. kelime

Anlam: Gövdesi kuvvetli, büyük, dalları sert fidan. (Büyükakkaş, 2006).

ağaca

29. *Haft-ı zerd ile yazılsaydı eger*

30. *Bir hazân irmiş ağaca beñzer*

Kelime Kökü: ağac

Kelime Ekleri: , -a

Kelime Konumu: 30. satırdaki 4. kelime

Anlam: Gövdesi kuvvetli, büyük, dalları sert fidan. (Gürgendereli, 2007).

ağacda

9. *Aşdı kandîli ağacda bil i şâh*

10. *Muştafâyı kod' içinde pâdişâh*

Kelime Kökü: ağac

Kelime Ekleri: , -da

Kelime Konumu: 9. satırdaki 3. kelime

Anlam: Gövdesi kuvvetli, büyük, dalları sert fidan. (Yüksel, Delice ve Aksoyak, 1996).

ağacdan

411. *Her kaçan kim 'avrat oğlan toğurur*

412. *Ol ağacdan bile yaprak tomurur*

Kelime Kökü: ağac

Kelime Ekleri:

Kelime Konumu: 412. satırdaki 2. kelime

Anlam: Gövdesi kuvvetli, büyük, dalları sert fidan. (Develi, 1998).

ağaçlar

85. *Hem ağaçlar kıldılar aña sücüd*

86. *Oldılar haqlığına cümle şühüd*

Kelime Kökü: ağaçlar

Kelime Ekleri:

Kelime Konumu: 85. satırdaki 2. kelime

Anlam: Ağaç (Timurtaş, 1970).

ağaçların

115. *Şorar iseñ dañı benden i ahi*

116. *Diyeyüm saña ağaçların dañı*

Kelime Kökü: ağac

Kelime Ekleri: , -lar, -ı, -n

Kelime Konumu: 116. satırdaki 3. kelime

Anlam: Gövdesi kuvvetli, büyük, dalları sert fidan. (Yüksel, Delice ve Aksoyak, 1996).

ağaçları

361. *Anda hem yiller esüb ne işdedür*

362. *Depredüb ağaçları cünbişdedür*

Kelime Kökü: ağaç

Kelime Ekleri: , -lar, -ı

Kelime Konumu: 362. satırdaki 2. kelime

Anlam: Gövdesi kuvvetli, büyük, dalları sert fidan. (Yüksel, Delice ve Aksoyak, 1996).

ağacını

27. *Dik anuñ içre ümmid ağacını*

28. *Başuña ur örtür imān təcını*

Kelime Kökü: ağac

Kelime Ekleri: , -ı, -nı

Kelime Konumu: 27. satırdaki 5. kelime

Anlam: Gövdesi kuvvetli, büyük, dalları sert fidan. (Yavuz, 2015).

ağacıla

67. *Uşbu ağacıla bilgil kim saña*

68. *Yüz ağaç ursam gerekdür gör saña*

Kelime Kökü: ağac

Kelime Ekleri: , -ıla

Kelime Konumu: 67. satırdaki 2. kelime

Anlam: Ağaç. (Karahan, 1994).

b. Kelime grupları

Kelime grupları dilin önemli bir parçasını oluşturur. Kelime grupları “cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yan yana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğu” (Korkmaz, 1992: 100) şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kelime gruplarında yapı ve anlamdaki bütünlüğün bozulmaması gerekmektedir. Bu açıdan kelime ile kelime grubunun ayırt edilebilmesi önem taşımaktadır. Özellikle şiir dilinde kelime gruplarının tanınması ve öğrenilmesi önem taşımaktadır. Yabancılara Türkçe öğretiminde mesnevilerden elde edilen örneklerle konu pekiştirilebilir.

dünyanın işi

23. *Cân gönül toymaz idi bakışına*

24. *Gel sen imdi dünyanıñ baq işine* (Ersoylu, 1996).

yüce yüce kayalar

25. *Yok der iseñ beni koğil uçayım*

26. *Yüce yüce kayalardan geçeyim* (Aslan, 2006).

insan için

77. *Qamusını insân için kıldı o*

78. *Ki kendüligin bile tevhið ide* (Ceyhan,1997).

senin yoluna

371. *Senüñ yoluña kodum milk ü mâli*

372. *Qabül itdüm bu kamu infi 'âli* (Kızıltaş, 2016 -)

bu dönen gün

33. *Anuñ emri ile olmışdur bu düzgün*

34. *Bu dönen sâl u mâh u gice vü gün* (Gültaş, 1996).

kendi gözündeki sütun

gayri gözdeki çöp

3. *Kendü gözüñdeki sütünü gider*

4. *Gayri gözdeki çöp gözüñe n'ider* (Çelebioğlu, 1979).

c. Cümle

Cümle, duygu, düşünce ve yargının tam olarak ifade edilmesidir. Cümle, “ Bir yargı bildirmek için tek başına çekimli bir fiil veya çekimli bir fiille kullanılan kelimeler dizisi, tümce” (TDK, Genel Türkçe Sözlük), şeklinde tanımlanmaktadır. Türkçe'nin yabancılara öğretiminde özellikle devrik cümlelerin belletilmesinde şiir dilinin ön plana çıkarılması önemli olmaktadır.

Bu açıdan mesnevilerden seçilecek olan cümleler yabancı dil öğretimine farklı bir bakış açısı getirecek ve yararlı olacaktır.

43. Geldiler ol heybetli çün gördiler
 44. Yidi perdeden içerü girdiler (Karahana, 1994).
 43. Nāgehān tahtına kıldılar nazar
 44. İbn-i yāmin gördiler anda gezer (Karahana, 1994).
 259. Bunca devrān birbirile sürdiler
 260. Eyü yavuzı bile hem gördiler (Karahana, 1994).
 5. Āmine çün gördi bu heybetleri
 6. Gitdi kendüden tükendi kuvveti (Timurtaş, 1970).
 21. Her kim aña irdi irdi Tañrıya
 22. Tañrı dıdarını gördi bi-riyā (Timurtaş, 1970).

d. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri ve deyimlerin çoğunlukla mecazi anlamda kullanılmış olmaları ve belli bir durumu olayı ya da olguyu temsil etmiş olmaları bu tür sözleri anlamayı zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan atasözleri ve deyimlerin kavranması metne bağlı olduğunda kolaylaşmaktadır. "Divan edebiyatımız, atasözleri, "kelam-ı kibar" denilen seçilmiş sözler, deyimler ve hikemiyat adı altında toplanabilecek nitelikte eserler ve öğütler bakımından çok zengin bir hazine, bir kaynaktır. Bunların çoğu divanlarda, mesnevilerde, manzum ve mensur çeşitli eserlerde gelişi güzel serpiştirilmiştir." (Levend, 1961). Burada sözü edilen kaynaklar içerisinde mesneviler ele alınacak ve bu eserlerden seçilen örnek metinlerdeki atasözü ve deyimler gösterilecektir.

1. Çobanısız koyunu kurt kapar:

*Koyun kim olmaya anuñ şubâni
 Belâ kurdı anı yırtar şebâni (433)*

2. İyi ile oturan iyilik bulur:

*Eyü ile otur eylük bulasın
 Yaramaz işlerüñden kurtulasun (611)*

3. Horasan şehri herkese görünmez:

*Yakın añlaki bu iş olmaz âsân
 Görünmez herkese şehr-i horasân (1004)*

4. Aşkın yolu akıldan yücedir:

*Akıldan yücedür bil menzıl-i 'ışk
 Semâdan yukarıdur mahfil-i 'ışk (1007)*

5. İki sevgi bir gönüle sığmaz:

*İki sevgü sığışmaz bir gönülde
Muhabbet bir gerekdür ola kulda (1235)*

6. Bahane olmayınca iş güç olur:

*Bahâne olmayınca güc olur iş
Düşer soñra derûnı kalbe teşviş (1398)*

7. Yakınlık bahaneyle olur:

*Didi gerçek velikin budur 'âdet
Bahâneyle olur anda karâbet (1301)*

8. Şah olana eli boş varılmaz:

*Eli boşla varılmaz şâh olana
Cihânda şâha layık hod olana (1302)*

9. Ayrılığa sabreden kavuşma bulur:

*Firaka sabreden irür visâle
Düşer bı-sabr olanlar infisâle (1601)*

10. Turp ve tere eken nohut biçemez:

*Eken turb u tere biçmez nohûdu
Soğandan kim işitdi bûy-ı 'ûdı (1667)*

11. Hürmet eden, hürmet bulur:

*İderseñ hürmeti hürmet bulursın
Kılursañ 'izzeti rahmet bulursın*

12. Yara olmayan yere ilaç konulmaz:

*Cerâhat olmasa merhem konulmaz
Küdûret gelmese derhem olunmaz (1900) (İspir, 2014: 143-144)*

Derdine derman etmek

*3. Derdine dermân edüp yüzüñi gösterdüñ aña
4. 'Aynına insânlığ u dâd eylemişsin eyleme (Canpolat,1987).*

Bir avuç toprağa gönül bağlamak

*7. Bir avuç toprağa gönül bağlar
8. Tıfla beñzer ki hâkile oynar (Gürer, 2009).*

Yüz suyu dökmek

Odlara yakmak

*77. Bir avuç toprağum yire bırakma
78. Yüzüm suyun döküp odlara yakma (Güldaş,1996).*

Yemek içmeği unutmak

29. Bu haberi kim işitdiler kamu
30. Yimek içmegi unutdılar 'amū (Karahan, 1994)

e. Kalıplaşmış ifadeler

Atasözü ve deyimlerin dışında kalan özlü söz olarak değerlendirebileceğimiz sözlerdir. Bu sözlerin anlaşılması da belli birikimi gerektirmektedir. Mesnevilerden seçilecek olan bu tür sözlerin Türkçe'nin yabancılara öğretiminde katkısı olacaktır.

İnsana alçaltıcı gözle bakma.

231. Hâkîr nazâr ile bakma iy civan
232. Bu zât kadîm velî kim adum insân (Uslu, 2010).
235. Ma 'rifeti olmayan hayvân olur
236. Fi 'li İblîs şûreti insân olur (Uslu, 2010).

f. Metin ve paragraf

Dil öğretiminin başarıya ulaşması metnin anlaşılmasına bağlıdır. Kelime ve kelime unsurlarının öğretiminden sonra bir metnin genel olarak okunup anlaşılabilmesi önemlidir. Mesnevilerde beyitler içerisinde verilen kelime ve kelime unsurlarının öğretilmesinden sonra bu metinlerden alınacak bölümlerin genel olarak değerlendirmeye tutulması ve işlenmesi gerekmektedir.

- "138. Çünkü vardı girdi Ya'küb evine
Geldi bir ün daşradan kulağına
139. Yūsuf'ı arkadaşları erişdiler
Bir uğurdan kapuda çağrışdılar
140. Eytdiler kim yâ baba Yūsuf kamu
Gâfil olduk kurd yedi âhir anı
141. Çün eşitdi bunu Ya'küb'ün özi
Toldı yaş ağladı iki gözi
142. Düşdi Ya'küb uşşı gider uğunur
Kamu arkadaşları gögsin dögünür
143. Uşşı geldi başına açdı gözün
Eytdi kamu Yūsuf'um kesün sözün
144. Bir uğurda kamusu söylediler
Yūsuf'ı kurd kapdı baba dediler
145. Bize inanmaz-ısañ bak tonına
Gör tonın nece bulaşmış kanına
146. Ya'küb eydür baña verün gönlegi
Göreyüm gönlegi dereyüm ögi

147. Verdiler aldı eline ol hoca

İstedi ol gönlegi uçdan uca

148. Gördi gönlek büs-bütün yırtuğı yok

Âh kıldı ağıladı döğündi çok

149. Eytđi siz yitürdüñüz ol oğlanı

Pes kanı tonında kurduñ nişanı” (Taş, 2017: 27)

2. Mesnevilerin işleniş yönteminden yararlanma

a. Düşüncenin ortaya konması

Düşünce bir konunun işlenişine yön veren en önemli unsurdur. Düşüncenin nasıl ele alınacağı hangi aşamalarla işleneceği, yabancılara nasıl yansıtılacağı hususlarında mesnevilerdeki düşünce işleniş planı örnek alınabilir. Mesnevilerde düşüncenin işlenişinde en üst makamdan başlayarak alt makamlara doğru bir sıralanış söz konusudur. “Mesnevilerde şöyle bir düzenleme görülür: Başta çoğunlukla kaside şeklinde, tevhit, münacat, Peygamber ve halifeler için söylenmiş naatlar, kitabın adına yazıldığı kişi adına bir övgü vardır. Sonra sebep-i nazm-ı kitap başlığı altında eserin niçin yazıldığı anlatılır. Mesnevînin asıl konusu bölüm bölüm ve ayrı başlıklar altında anlatılır.” (İpekten, 1994: 49). Mesnevilerdeki bu düzenlemeden hareketle yabancılara Türkçe öğretirken, öncelikle Türkçe öğrenecek kişilerin inancını dikkate alarak İnanışları Tanrı ile ilgili söze başlanması, ondan yardım talep edilmesi, peygamberlerinden, dini ve milli büyüklerinden söz eden örneklerle konuya girilmesi, bu konularla ilgili belli cümlelerin Türkçe olarak sunulması, Türkçe'nin öğretilmesi için iyi bir başlangıç olabilir. Bu konuyla ilgili yabancılara sıkça kullandıkları ifadelerin Türkçe ile sunulması, Türkçe ile yabancılar arasında bir sevgi ve ilgi oluşmasına, ön yargı ile oluşan endişelerin giderilmesine olanak sağlamış olur.

“BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 Gencine miftâh çü Bismillâh ola

Genci açan âdemî âgâh ola

2 Ol Kerîm ü Ferd ü Kuddûs ü Kadîm

Ol Hakîm ü Hayy u Kayyûm u 'Alîm

3 Kudretinden çün düzetdi 'âlemi

Kendü nûrından yaratdı Âdem'i

4 Âdem-iseñ andan ayru olmagıl

Sag-isañ yoluñda sayru olmagıl

5 Degme fi'lüñ yokdur içinde amân

Mustafâ kaolına inangıl hemân

- 6 Cânlarımız lâ-mekâna gidiser
Lâ-mekânlular mekânda n'idiser
7 Gül diken içinde yatmak hayf ola
Aslını kişi unutmak hayf ola
8 Bu beş on yıldan ilerürek 'aceb
Kanda-y-ıduñ ol yiri kılğıl taleb
9 Cânlarımız gökden indiler yire
Yirde kalan göklere kanda ire
10 Bir bir ol yirden ki geldiler berü
Ol yaña varmak gerek bir bir girü
11 Cennet, er aslına kavuşmak-durur
Dûzah aslından ırak düşmek-durur
12 Yüz kuşa irer-iseñ bir murg ola
Kamusına pâdişâh sîmurg ola
13 Kuşlara yüz dürlü dürişmek gerek
Pâdişâhlarına irişmek gerek
14 Kuşlara hüdhüd meger rehber ola
Kim bu kuşlar yorıyalar ol yola
15 Kim diler-ise ki sîmurga ire
Kûh-ı Kâf'a vara vü anı göre
16 Hüdhüd ü kuşlar u sîmurg mişâl
'Akl u hulk u Tañrı'ya kıldı meşel
17 Girü Gülşehrî sözi sâz eyledi
Mantıku't-tayr'ı hûş âgâz eyledi" (Yavuz: 1-2)

b. Anlatı yöntemi

Mesnevilerde işlenen konu edebi türün özelliklerine göre ele alınır ve işlenir. Ancak genel olarak mesneviler değerlendirildiğinde önce bir konu tanımlanarak açıklanır, sonra bu konu ile ilgili, konuya uygun hikâye, nükte veya fıkra gibi temsili anlatımlarla konu açıklığa kavuşturulur. Elde edilen görüş ve düşünceler okuyucuya ders olarak sunulur. Böylece okuyucunun konuyu öğrenmesi yanında eğitilmesi de amaçlanmış olur. Yabancılara Türkçe öğretiminde bu yöntemin kullanılması dilin öğretimini kolaylaştırır ve öğretimdeki kalıcılığı sağlar. Öğretilen bir kelime, kelime grubu veya cümleden sonra o unsur ile ilgili kısa bir hikâye kurgulanır ve unsur ile hikâye arasında bağ kurulur. Bu bağ öğrencide hatırlatıcı öge olarak kalıcı hale gelir. Aşağıda yapılan alıntıda şair

önce aşk ve âşıklıkla ilgili bilgiler verdikten sonra konuyla ilgili bir temsili hikâye anlatmakta ve bu hikâyeden elde edilen hisseyi sunmaktadır.

“Hikâyet

246 *Buldılar Mecnûn'ı bir gün hâk eler*

Taglar mânendi yıgmış hâkler

247 *Şöyle olmuş ol diyâra hâk-bîz*

Diridi leylüm gün gibidür hâk bîz (?)

248 *Bulamış topraklara yüzün gözün*

Kılmış ol maksûdı âlemden güzîn

249 *Göricek bu hâlde ol bî-dili*

Didiler bunda ne istersin deli

250 *Didi isteyüp araram Leylümi*

Ol yanagı subh u zülfi leylümi

251 *Didiler toprakda dür mi bulunur*

Dürdleyin topraga mı bulanur

252 *Didi anı isterem her yirde ben*

Tâlibem ger gökde vü ger yirde ben

Der-Tergîb-i Matlûb

253 *Kim ki matlûbını cân ile arar*

Ger dem-i âhirde olursa irer

254 *Yüz yire ur taş götür toprak ele*

Toprak olmadan getir yârı ele

255 *Subh olunca giceler kıl nâle sen*

Cismüni nâleyle dönder nâle sen

256 *Derd odına yanmasa yakılmasa*

Âhını tîr ü boyun yâ kılmasa

257 *Cismine urmasa yir yir ney dögin*

Kimsene bilmezdi anun n'eydügin

258 *Ney gibi nâlân ol imdi dem-be-dem*

Gâfil olma dem bu demdür dem bu dem” (Aksoyak, 2018: 26)

c. Kültür aktarımı

Dil öğretimi, dilin kendi içinde barındırdığı temel unsurları dışa aktarma sürecidir. “Dil öğretimi, hedef dille ilgili temel dil becerilerini kazandırmaktan ibaret değildir. Dil öğretimi, Avrupa Dil Portfolyosu’nda da belirtildiği üzere bir kültürleşme sürecidir. Çünkü dil, kültürün önemli bir parçası olduğu gibi aynı

zamanda kültürün de aktarıcısıdır. Bu nedenle yabancı dil öğretiminde kültürel öğelerin aktarımı, hem hedef dili öğrenenlerin o dilin düşünce dünyasına girmesini sağlar hem de öğrenme sürecini kolaylaştırarak zevkli hâle getirir. Bu nedenle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, Türk kültürünü içeren öğelerin ders ortamına ve ders için hazırlanan materyallere aktarılması gerekmektedir.” (Kalfa, 2013: 167). Dilin özüne yerleşmiş olan anlam, kavram ve deyimler, dilin uzun bir süreç içerisinde elde ettiği kazanımlardır. Bu kazanımlar belli inanç, yaşayış, görüş, düşünüş ve tecrübe sonucunda elde edilmiş değerlerdir. Bu değerlerin her biri o dilin kültürel alt yapısını oluşturur. Dilin öğretimi ile birlikte bu kültürel değerler dil öğrencilerine belli ya da belirsiz şekilde aktarılmış olur. Mesneviler kültürel unsurlar bakımından en zengin metinlerdir. İkili aşk hikâyelerinden, kahramanlık hikâyelerine, dini tasavvufi ve ahlaki konular ve bu konularla ilgili hikâyelerden biyografi ve sözlüklere kadar pek çok alanda yazılan mesnevilerin kültürel zenginliği geniş bir süreci ve alanı kapsamaktadır. Dil öğretiminde metinler kültürel unsurların aktarımında birer araçtır. Bu bakımdan dil öğretiminde metin seçimi önemlidir. Mesnevilerden seçilecek olan metinlerin çeşitli ve zengin içeriğe sahip olması dil öğreticisinin işini kolaylaştıracaktır. Doğru örneklendirmelerin yapılması durumunda yabancıların Türk kültürünü de doğru tanımaları sağlanmış olacaktır. Bu konu ile ilgili Garibname’den kısa bir örnek verelim:

“Kanı ol kim kendüzinden ‘ilm okır

Gelsün eydün ger ganîdür ger fakîr

Okulum bu mektebün ‘ilmin bile

‘Âlim oldur kendünün ‘ilmin bile

Kendü ‘ilmin her ki bildi mutlakâ

Kendüzinden yol açıldı ol hak’a

Kendüden ol hazret’e çün buldı yol

Seyr ider her dem-be-dem ol yoldan ol

Ol kişi çün kendüden aldı haber

Ol haberden iş tuyıldı mu’teber” 955-959 (Yavuz, 2000: 70)

d. Eğitim

Mesnevi nazım şekliyle yazılan eserlerin içeriğine bakıldığında, bu eserlerin çoğunda okuyucu ön plana alınır ve okuyucuyu bilgilendirme ve eğitme amacı güdülür. Dini ve tasavvufi konularda yazılan mesnevilerde okuyucu doğrudan bilgilendirilip eğitilirken, edebi zevki ön plana çıkaran kurgusal mesnevilerde ise eğitim dolaylı yoldan verilir. Nasihatname türündeki mesnevilerde okuyucuya doğrudan öğüt verilerek okuyucunun belli davranış biçimlerini kazanması istenir. Bu davranış biçimlerini kazanmada okuyucunun istenilen olgunluğa ulaşması için hikâyeler metinler arasına sıkıştırılarak hikâye

kahramanı ile okuyucu özdeşleştirilir ve okuyucu kendisini kahramanın yerine koyarak istendik davranış değişimi kazanır. Müniri'nin Gülşen-i Ebrar ve Maden-i Esrar adlı mesnevisinden alınan şu hikâyede eğitime amacı görülür.

“Şuayb'ın- O'na Selam Olsun- Hikâyesi (1057-1092)

Hz. Şuayb Allah'a olan sevgisinden dolayı O'nu anıp öyle ağlamış ki sonunda gözleri kör olmuş. Dünyalık hiç bir şeye önem vermemiş. Allah ona bir daha görmeyi nasip etmiş. O yeniden tam on yıl daha ağlamış ve gözlerini tekrar kaybetmiş. Yüce Allah tekrar gözlerini iyileştirmiş. O yine on yıl daha ağlamış ve gözlerini tümünden kaybetmiş. Allah, her şeyini bağışladığım halde, niçin ağlıyorsun diye sormuş. O da 'Ey Bir olan Yaratıcı, yüzünü görme isteğim gönlüme büyük bir dert olmuştur' der. Allah da 'Bu iş yüzüm içinse; ben sana yüzümü görmeni kolaylaştırdım, diye buyurmuş.' (İspir, 2014: 65).

Burada hedefe ulaşmada çaba, gayret ve kararlılığın sonuçsuz kalmayacağı örnek hikâyeye ile anlatılmış ve okuyucunun da buradaki kahraman gibi olması istenmiş. Verilmek istenen bu davranış biçimi bir eğitim süreci olarak ele alınabilir.

e. Öğretim Aracı

Dil öğretimini temel alan ve bu amaçla kaleme alınan mesnevilerdir. Kelimelerin akılda daha kolay kalması ve dil öğretiminin kolaylaştırılması için sözlükler, mesnevi nazım şekliyle yazılmış ve şiirdeki ahenk, kafiye ve rediften yararlanılarak bu eserler okuyucuya sunulmuştur. Bu yöntemle Farsça-Türkçe sözlükler yazılmış ve Farsça öğretimi kolaylaştırılmıştır. Aynı yöntemle Türkçe'nin yabancılara öğretimi de kolaylaştırılabilir. “Manzum sözlükler genellikle sıbyan mekteplerinde okutulması ve çocukların şiir yoluyla kelimeleri daha kolay ezberlemesi amacıyla yazılmıştır. Bilindiği üzere dil öğrenebilmek için öncelikli şart kelime bilmektir. Bu sözlükler de bunu kolaylaştırmaktadır.” (Gören, 2016: 3).

“26. Kûze bardağ mey şarâb u mey-gede

Oldı mey-hâne ocağ âteş-gede

27. Câhil u bî-mağrifetdür kûr-dil

Kalbli şâd olan kişi mesrûr-ı dil

28. Dendi bir saza 'Acem'de erğanûn

Yel gelecek penceredür bād-h'ân

29. Hem babadya çiçeği bābūnedür

Dahu nişanlu soğân pātūnedür

30. İstemek ise keşîden ten-zeden

Ephem olmak hem dahı urmağ zeden” (Gören, 2016: 55).

Yabancı dilde şiir yazacak bilgi ve yetenekte olan kişiler, Türkçe-İngilizce, Türkçe-Almanca, Türkçe-Arapça gibi sözlük çalışmalarını şiir biçiminde oluştururlar ise bu sözlükler, Türkçe'nin yabancılara öğretimini büyük ölçüde kolaylaştırmış olur.

SONUÇ

Mesneviler Türkçe'nin zenginliğini yansıtan eserlerdir. Yüzyıllar içerisinde değişik konular üzerinde yazılan mesneviler, kültürümüzün vazgeçilmez kaynaklarıdır. Şairler mesnevi nazım şekliyle pek çok konuyu rahat ve kolay bir şekilde yazma imkânı bulmuşlardır. Binlerce beyitten oluşan bu eserler yüzyıllar içerisinde işlene gelmiş Türk dilinin önemli kaynakları olmaya devam etmektedir. Her bir eserin dili ve işlenişi günümüze uyarlanmalıdır. Eserlerin dil açısından taranması ve ders materyallerinin oluşturulması gerekmektedir. Türkçe'nin yabancılara tanıtılmasında ve öğretilmesinde bu materyaller kullanılarak mesnevilerden yararlanma yolları aranmalıdır. Elde edilen materyaller yabancı öğrencilerin seviyelerine göre tasnif edilmelidir. Mesnevilerden yararlanma yollardan biri dilin gramer yönü, diğeri ise dil öğretiminde yöntem ve uygulamalardır.

Mesnevilerin yazıldıkları dönem için birer okul görevi görmesi, insanı muhatap alarak doğrudan veya dolaylı olarak onu eğitime amacı gütmesi, belli bilgileri öğretmeyi amaçlaması, dilbilgisi ve sözlük türünde eserler oluşturması, atasözü, deyim ve halk söyleyişleri bakımından zengin olması, içerisinde çok sayıda hikâye, fıkra, nükte gibi anlatılara yer vermiş olması, dil öğretimine katkı sağlayacak özelliklerdir. Bu özelliklerin mesnevilerden yararlanılarak ortaya konması ve yabancılara dil öğretilmesiyle aktarılması önemli olacaktır.

Kaynakça

Aksoyak İ. H. (2018). Tuhfetü'l-Uşşâk. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57761,uskuplu-ata-tuhfetul-ussakpdf.pdf?0> (24.04.2018).

Aslan, N. (2006) "Manzum Dinî Hikâyeler ve Kirdecî Ali'ye Ait Olduğu Söylenen İki Hikâye Metni (Güvercin ve Geyik Destanları)", (Mesnevi, 1, Dizinleyen: Bilal Güzel) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 20, s.200-205. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).

Büyükakkaş, A. (2006). Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bir Mevlit Metni. (Mesnevi, 2, Dizinleyen: Büşra Bulut), Konya: http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).

- Canpolat, M. (1987). Mecmû'atü'n-nezâ'ir: Metin-Dizin-Tıpkıbasım. Türk Dil Kurumu Yayınları. (Gazel, 373, Dizinleyen: Habibe Baysan), Ankara: http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Ceyhan, A. (1997). Bedr-i Dilşad'ın Murad-nâme'si, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, (Mesnevi, 1, Dizinleyen: Ömer Faruk Demirel), İstanbul: http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Çelebioğlu, Â. (1979). "Kıyâfet İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyâfet-nâmeleri", (Mesnevi, 33, Dizinleyen: Mesut Algül), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı S 112'den ayrı basım. s. 305-347, Ankara: http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Develi, H. (1998). "Eski Anadolu Türkçesi Devresine Ait Manzum Bir Miracname". (Mesnevi, 1, Dizinleyen: Bünyamin Tan), İstanbul.Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. C. XXVIII, s. 81-228. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Ergin, M. (2005). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ersoylu, H. (1996). Kız Destanı, (Mesnevi, 1, Dizinleyen: Gülten Küçükbasmacı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Gören, N. (2016). Bursalı Nakibzâde Ni'metî'nin "Tuhfe-i Ni'metî" adlı Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü (Metin-İnceleme). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Güldaş, A. (1996). Abdülvâsi Çelebi Halîl-nâme. (Mesnevi, 2, Dizinleyen: Halil İteriş Kutlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Gülensoy, T. (2010). Türkçe El Kitabı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürer, A. (2009). Nev'î. Hasb-i Hâl: İnceleme-Metin. (Mesnevi, 1, Dizinleyen: Elif Kiriş), İstanbul: Ürün Yayınları. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (24.04.2018).
- Gürgendereli, M. (2007). Mostarlı Ziyayî, Kıssa-i Şeyh Abdürrezzak, (Mesnevi, 1, Dizinleyen: Müberra Gürgendereli), İstanbul: Kitapevi Yayınları. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (17.04.2018).
- İpekten, H. (1994). Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İspir, M. (2014). Müniri'nin, Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr Mesnevisi, Ankara: Gecekitaplığı Yayınları.

- Kalfa, M. (2013). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Sözlü Kültür Unsurlarının Kullanımı. *Millî Folklor*, Yıl 25, Sayı 97.
- Karahan, L. (1994). Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf, (Mesnevi, 17, Dizinleyen: Akartürk Karahan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Kartal A. (2011). XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesneviler. *Turkish Studies Volume 6/1 Winter*.
- Kızıldaş, M. (2016-). Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi: Tenkitli Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük. (Mesnevi, 47, Dizinleyen: Maşallah Kızıldaş), Yayınlanmamış, Doktora Tezi. Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Korkmaz, Z. (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Levend, A. S. (1961). Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler, T. D. Yıllığı 10, s. 137-146.
- Özkan, Ö. (2007). Derviş Gubarî. Gazavatname-i Midilli. (Mesnevi, 15, Dizinleyen: Sibel Aydın), Ankara: Alp Yayınevi. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Taş, İ. (2017). Yûsuf ve Zelîhâ, Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56443,seyyad-hamza--yusuf-ve-zelihapdf.pdf?0> (23.04.2017)
- Timurtaş, F. K. (1970). Süleyman Çelebi, Mevlid (Vesiletü'n-Necât), (Mesnevi, 17, Dizinleyen: Süleyman Eroğlu), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, Yayınları. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Uslu, Z. O. (2010). Kaygusuz Abdal'ın Mesnevî-i Baba Kaygusuz'u: Tenkitli Metin ve İnceleme. (Mesnevi, 1, Dizinleyen: özlem Kahraman) Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (24.04.2018).
- Yavuz, K. (Tarihsiz). Gülşehri'nin Mantık'ı-Tayrı (Gülşen-Nâme). Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10686,metinpdf.pdf?0> (24.04.2018).
- Yavuz, N. (2015). Sinân'ın Hoca-nâme Mesnevîsi: Metin - inceleme - dizin, (Mesnevi, 12, Dizinleyen: Nihal Yavuz), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).
- Yüksel, H., Delice, H. İ. ve Aksoyak İ. H. (1996). Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin: İslâmî'nin Mesnevisi, (Mesnevi, 1, Dizinleyen: Mustafa Kılıç), Sivas: Dilek Matbaacılık. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (23.04.2018).

**İLHAMÎ BABA JEPÇEVÎ'NİN TÜRKÇE NAMAZ RİSALESİ:
TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN
TURKISH PRAYERS BOOK OF SHEIK ILHAMI JEPCEVI:
TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN**

ÖMER AKSOY

Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
omeraksoy@trakya.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 28.08.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 24.10.2018
Sayfa | Pages : 169-191
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.73>

This article was checked by

İLHAMÎ BABA JEPÇEVÎ'NİN TÜRKÇE NAMAZ RİSALESİ: TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN

Ömer AKSOY

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 169-191

ÖZET

Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatının ideolojik ve estetik bağlamda Bosna Hersek'teki bir çeşit yansıması olarak kabul edebileceğimiz Boşnak Alhamiyado edebiyatı, 300 yıllık oluşum ve gelişim sürecinde önemli temsilciler yetiştirmiştir. Gelenek içerisinde tekke mensubu olarak insanlara İslam'ı ve tasavvuf yolunun prensiplerini anlatmak gayesi ile didaktik karakterde eserler veren çok sayıda isim yetişmiş ve çok sayıda manzum-mensur eser kaleme alınmıştır. Boşnak alhamiyado edebiyatının Bosna Hersek'teki en büyük temsilcisi olarak kabul edilen Jepçeli Şeyh Abdülvehab İlhamî'nin en hacimli ve en meşhur eseri Türkçe olarak kaleme aldığı *Tuhfetü'l-musallin ve zübdetü'l-haşîin* adlı eserdir. Eserin tek nüshası Saraybosna Gazi Hüsrev Begova Kütüphanesi yazma eserler bölümünde bulunmaktadır. Bu eser, hayatı hakkında çok az bilgi bulunan İlhamî'nin mistik ve dinî karakterini en güzel yansıtan eserdir. Biz de bu çalışmamızda İlhamî'nin bu eserini tanıtmak suretiyle İlhamî'nin zihniyet dünyası ve tasavvuf anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Abdülvehab İlhamî, Boşnak, Bosna Hersek, Tuhfetü'l-musallin, Tasavvuf.

TURKISH PRAYERS BOOK OF SHEIK ILHAMI JEPCEVI: TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN

ABSTRACT

Bosniak Alhamiyado literature, which we can consider as a kind of reflection of religious and mystic Turkish folk literature in Bosnia and Herzegovina in the ideological and aesthetic context, has produced important representatives in the 300 years of formation and development process. In tradition, as a member of tekke, many people who generated artifacts with didactic character brought up to tell people about Islam and the principles of Sufism, and a great number of manuscripts were penned. The most voluminous and most famous work of Sheikh Abdulwahab Ilhami from Jepçe, considered as the greatest representative of Bosnian alhamiyado literature in Bosnia and Herzegovina, is *Tuhfetü'l-musallin and zübdetü'l-haşîin*. The only copy of the piece is in the manuscripts section of Sarajevo Gazi Hüsrev Begova Library. This work, best reflects the mystical and religious character of Ilhami, whom we have quite little information about life. We will try to put forth Ilhami's world of mentality and understanding of mysticism by introducing this piece of İlhamî in this study.

Keywords: Abdülvehab İlhamî, Bosniak, Bosnia and Herzegovina, Tuhfetü'l-musallin, Alhamiyado literature, Turkish culture, Sufism

Giriş

Abdülvehab İlhamî'nin hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserlerinden hayatı hakkında bir takım çıkarımlarda bulunabilmektedir. Divanında adı, "Şeyh el-Hadz es Seyid Abdülvehab İlhamî Baba Bosnevî" şeklinde verilirken, mezar taşında adı *Seid Abdulvehab* olarak yazılıdır. Şiirlerinde İlhamî mahlasını kullanmıştır. Yazımıza konu olan *Tuhfetü'l-musallin ve zübdetü'l-haşiin* adlı Türkçe eserinde "viladetim bin yüz seksen yedi" demek suretiyle 1773 yılında doğduğunu ifade etmektedir. Orta Bosna'da yer alan ve o tarihlerde Teşan (Tešan) vilayetine bağlı olan Jepçe (Žepče) kasabasında doğmuştur. Bu sebepten İlhamî Jepçevî olarak anılmıştır. Çok küçük yaşlarda öksüz ve yetim kaldığı rivayet edilmektedir. İlköğrenimini Jepçe, Teşan ve Foynitsa (Foynica) şehirlerinde tamamlamıştır. Birçok araştırmacı Foynitsa'ya bağlı Jivçiçi (Živčići) köyündeki Nakşibendi Tekkesi şeyhi Hüseyin Baba'ya intisap edip hilafet aldıktan sonra şeyhi gibi İstanbul'a giderek bir süre orada kaldığını düşünmektedir. Bosna'ya döndükten sonra şeyhi Hüseyin Baba'nın tek halifesi olan ve Hüseyin Baba'dan sonra onun postuna oturan Oglavak tekkesinin kurucusu Şeyh Abdurrahman Sırrı'ye intisap ettiği tahmin edilmektedir. Aynı zamanda Jepçe'deki Ferhadiye Camisi'nde imam ve hatiplik görevini yapmıştır. 1821 yılında dönemin Bosna valisi Celaledin Paşa tarafından idam edilmiştir. İlhamî'nin ölümü ardından mezarı insanlar tarafından ziyaret edilen bir türbeye dönüşmüştür.¹

Tuhfetü'l-musallin ve zübdetü'l-haşiin

İlhamî'nin bu eseri mensur bir risale olarak insanlara din ve tasavvuf hakkında öğütler vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Mahiyeti itibariyle dinî ve ahlakî karakterde hazırlanmış, toplam elli dört sayfa olmak üzere bir mukaddime ve üç bölümden oluşan didaktik bir eserdir. İlhamî bu eseri Hicri 1216 (1801) yılında terkip ettiğini eserin sonunda ifade etmektedir. Günümüzde bilinen tek nüshası Teşan şehrinde bulunmuş ve buradan Saraybosna'ya götürülmüştür. Günümüzde 4509 numara ile Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Eserde geçen bazı ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla İlhamî, eserini yazmadan önce çok ağır bir hastalık geçirmiş ve öleceğini düşünmüş, eseri kaleme almaya bu duygular içerisinde başlamıştır. Eserde İlhamî'nin

¹ İlhamî'nin hayatı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Kasim Dobraća, "Tuhfetul-Musallin ve Zubdetul-hasi'in od Abdul-Vehhaba Zepcevije İlhamije", *Anali GHB*, 11-111 (1974), s. 41-44; Muhamed Zdravović, "Abdulvehab İbni Abdulvehab Zepcevi-Bosnevi (İlhamija)", *Anali GHB*, V-VII (1978), s. 128-129; İbrahim Kemura, "İlmihal Abdul Vehab İlhamija na Bosanskom Jeziku", *Glasnik VIS*, XXXVIII/1-2 (1975), s. 29-30; Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Biblioteka Kulturno Nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986, s. 117-127; Muhamed Hadžijamaković, *İlhamija, život i djelo, El-Kalem, Sarajevo, 1991, s. 11-26; Amir Ljubović-Muhamed Aruçi, İlhamî", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 22, 2000, s. 101-102.*

üslubundan ayrıca manevî dertlere duçar olduğu sezilmektedir. Dönemin sosyal şartlarının da iç karartıcı durumu, İlhamî'nin psikolojinisini derinden sarsmış olacak ki İlhamî manevî bir sığınak olarak bu eseri vücuda getirmiştir. Eser, İlhamî'nin içerisinde bulunduğu sıkıntılı ruh hali içerisinde Allah'tan bir nevi af dilemek ve onun rızasını kazanmak amacıyla kaleme alınmıştır.² Fakat İlhamî bu hastalığı yenmiş ve yirmi yıl daha hayatta kalmıştır.

Eser, giriş (mukaddime), üç bölüm (bab), hatime, vasiyet ve nasihatlar (vesaya), ek nasihatlar (zeyli vesaya) olarak taksim edilmiştir. Eserin fihrist bölümünde içeriği hakkında bilgiler verilmektedir. Burada İlhamî eserini bir cennet bahçesine benzetmekte ve şayet halk ile talebeleri bu kitaptan mahrum kalıp okumazlar ise o zaman ahiret âleminde dünyaya neden gelmiş olduklarına dair zihinlerindeki sorulara cevap bulamayacaklarını ifade etmektedir.

İlhamî, “Yer ve gök neden yaratılmış? Tüm bu acayip sanat ve garip yaratıklar ve kendisinin cismi ve ruhunun varlık sebebi, hikmetleri, faydaları, esrarı ve işaretleri nedendir? Özellikle de namazın faziletleri, ibret ve işaretleri nelerdir? Başlangıçtan sonuna kadar sevabı ne kadardır? İnsanlara farz kılınmasının nedenleri ve manasının ayrıntılarına, insanlar vakıf bulunmamaktadır.” diyerek insanların bu soruların cevabını bilmediklerini ifade etmekte kendisinin de bu risale vasıtasıyla bu soruları cevaplandıracağını iddia etmektedir.

Fihrist bölümünün devamında maddeler halinde hazırlamış olduğu risalenin insanların hangi sorularını cevaplandığını tek tek açıklanmaktadır: İlhamî'nin ifadesi ile öncelikle güzel bir başlangıç yapılır. İkinci olarak namazın vacipleri olan besmele, hamd ve salavat getirilir. Üçüncü olarak bölümleri sayılır. Dördüncü olarak namazın rükünlerine uyup itikadda aslanan kelime-i şahadet ve tevhidin şartları ve sevaplarının miktarı, sonrasında ise tevhid hakkındaki hadisler ve hikmetlerden uzunca bahsedilir. Beşinci olarak bütün ibadetlerin en eftali olan namazın tüm gerekliliklerini sayıp namazın evvel olarak fiilen ve kavlen namazın içinde olan rükünleri; altıncı olarak namazın içinde olan salih ameller ve bunların eftal taatleri İlhamî'nin ifadesi ile anlaşılana kadar tertip sebepleri tüm yüce esrarları güzel bir düzen ve terkip ile verilir. Yine her birinin içerisinde bulunan benzer ilimlere işaret edilir. Örnek olarak farz, vacib ve diğer tüm gereksinimlere, İslam dininin akaid yani zaruretlerine, güzel ahlaka, Hz. Muhammed'in iyiliklerine, sufiliğin samimi amellerine, kurtuluşa eren ümmete, gökyüzünden yerlerin altına değin tüm yaratılanlara

² Kasim Dobraća, “Tuhfetü'l-musallin...”, s. 43.

varıncaya değin bilcümle büyük hikmetlere, özellikle insanın cisminin esrarı ve insanların türlü mizacı ve bazı usûl ve kaidelere, doğruluk ile Kur'an'ı tefsir eden Hanefi ulemanın bazısının özetle bazısının ise ayrıntılı olarak beyan ettiği gibi namazın teşvik ve tenbih edilmesine, namazın kötü hallerine, üç, dört ve beş rekat ve beş vakit olmasına, altı farklı namazın ve yedi şartının bulunmasına, iç ve dış olmak üzere rükünleri ile gece ve gündüz toplam kırk rekat olmasına, huşu getiren sebepleri ve yüksek faydaları ve büyük derecelerine dair ayrıntılı bilgiler verildiği ifade edilmektedir.

Fihrist bölümünün ardından *Risâle-i Tuhfetü'l-musallîn ve Zübdetü'l-hâşî'in* başlığı altında Besmele ile eser başlar. İlhamî, kendisi hakkında bilgiler verip bu risaleyi kaleme alma nedenlerinden bahsetmektedir. Kendisini aciz ve fakir bir kul olarak Hacı Kerimizade'nin bir öğrencisi şeklinde takdim etmekte, din ve şeriate hizmet etmek gayesi ile bazı taliplerin ve yakın arkadaşlarının destekleri neticesinde bu risaleyi kaleme aldığını belirtmektedir. Devamında ise risalenin hangi bölümlerden ve bu bölümlerin hangi konulardan mürekkep olduğunu belirtmektedir.

İlhamî, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere eserin mukaddime, üç bölüm (bab) ve bir hatimedden mürekkep olduğunu belirtir. Mukaddime bölümünde namazın tefsiri, birinci bölümde namazın farz olmasının sebepleri ve göklerin, yerlerin ve insanların yüce yaratılışları ve akıbetleri izah edilmektedir. İkinci bölümde namazın hükmü, faydaları, sevapları, dereceleri, sırları ve delaletleri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde ise namaz ibadetinin eda edilmemesi durumunda karşılaşılabilecek azab ve cefalar anlatılmaktadır. Hatime bölümünde ise huşu ile kılınan namazın kazanımları ve faydaları, sevapları, Kuran'ın tecvid ile okunmasının gerekleri izah edilmektedir.

Mukaddime

Mukaddime bölümü *Namâzın tefsîri beyân ıder.* ifadeleri ile başlar ve ulemanın ibadetlerin annesi (ümmü'l-'ibâdât) olarak adlandırdıkları namazın adının ve içeriğinin sebepleri üzerine açıklamalar yapılır. Namazın içinden ve dışından olmak üzere riayet edilmesi gereken rükünleri izah edilir. İzah edilen bu rükünler, namazın tüm ibadetlerin temeli olarak adlandırılmasına delil olarak gösterilecektir.

Hız. Muhammed, dünya ve ahiret selameti için Allah'ın yüz ismi ile ona dua edilmesinin zaruretini ve Cennet'e girmek için Allah'ın sıfatlarını zikretmek gerektiğini Müslümanlara bildirmiştir. Allah'ın yüce isimlerinin tamamını ise *Besmele-i Şerîfe*'den çıkarmak mümkündür. Bir kez dahi Besmele çekmek, Allah'ın tüm isimlerini okumak gibidir. Her bir Besmele karşılığında Müminlere bin sevap

yazılır ve her biri Hira Dağı büyüklüğünde olmak üzere bin günahı da affolunur.

Besmelenin ardından *Biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur'an'ı verdik* (Hicr, 15/87). ayetinden hareketle hiçbir peygambere Fatihâ'nın nazil olmadığı, sadece Hz. Muhammed'e nazil olduğu, bu sebepten Besmele'den sonra namazın tüm rekatlarında Fatihâ Suresi'ni okumanın Hz. Peygamber, dört halife ve daha sonra yetişen kâmil evliyalar tarafından ittifakla uygulandığından bahsolunmaktadır.

Fatihâ Suresi'nin namazda okunmasının yanında birçok maddi-manevi hastalığa şifa olduğu vurgulanır. Hastaya yedi kere okunması ya da kağıda yazıldıktan sonra suya batırılıp bu suyun hastaya içirilmesi şifa olacaktır. Okunmasının sevabının ise insanlar tarafından hesaplanamayacağı, bunu yalnızca Allah'ın bilmesinin mümkün olduğu söylenir.

Müslümanların en ehtal amellerinden bir tanesi de Kuran'ı yüzünden okumaktır. Sair zamanlarda yüzünden okurken namazda ezberden okunması şarttır. Kuran okumanın da sevabının derecesine ancak Allah'ın ezeli ilmi vakıftır. Namazda Kuran ayetlerinin okunmasının ardından rükûya gitmek farz kılınmıştır. Allah'ın varlığına ve birliğine iman edip ikrar etmek maksadıyla kullara rükûnun farz kılındığı ifade edilir. Devamında Hz. Muhammed'den din büyüklerinin naklettiği üzere her şeyden mütecâviz olan "rabbimi noksân sıfatlardan tenzih ederim." mealinde rükûda *sübhâne rabbiye'l-'azîm* denildiği belirtilir. Bu tesbihin ise yüz bin farklı manayı ihtiva ettiği ve bunların bazıları izaha çalışılır.

İnsan, Allah'ı tahayyül etse, zatını, sıfatını ve fiillerini, evvelini ve ahirini düşünse, buna vakıf olamaz. Zira Allah insan hayalinin alamayacağı nisbette ziyadedir. Bunda ısrar etmek cehalettir ve insanı hüsrana götürür. Bu sebepten Hz. Muhammed Allah'ı tasavvur etmek yerine onun insanlara vermiş olduğu nimetleri tefekkür ediniz buyurmuştur. İlhamî rükûda tesbih ettiğimiz *sübhâne rabbiye'l-'azîm* zikrinin manalarından bir tanesi olarak bu hadise atıfta bulunur.

Namazın bir diğer farzı olan secde ile alakalı izahlar, Hacc Suresi'nin 22. ayeti ile başlatılır. *Secde edin, rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz* (Hacc, 22/77). ayeti secdenin delili olarak gösterilir. Bunun yanında tüm canlıların Allah'ı yüceltmek için Hz. Âdem'e secde ettirilmesi örnek olarak gösterilir. Şeytan'ın Âdem'e secde etmeyi kabul etmemesi, onun sonsuza dek cehennemde azap görmesine neden olmuştur. Hidayete vesile olan Allah'a itaat ve kusursuz kulluk, secde vasıtasıyla olur. Müminlere namazda secde etme büyük bir

nimet olarak farz kılınmıştır. Secdeden hâsıl olan sevabın miktarını ise İlhamî, ikinci bâbda açıklayacağını beyan eder. Hz. Muhammed namazda secde edin buyurmuş ve ondan kaynaklı olarak sahabeler secdede *sübhâne rabbiye'l-a'lâ* zikrini çıkarmışlardır. Bu da *sübhâne rabbiye'l-'azîm* zikri ile eş anlamlı olmakla birlikte *alâ* lafzı yüceliğe yakın olup insan aklının idrak edemeyeceği bir mertebededir. Ezcümle bu zikrin manaları yukarı-gökyüzü ile alakalıdır denilip, Hz. Muhammed'in Miraç hadisesi, namaz ibadetinin gökyüzünde farz kılınması, Cebrail'in gökyüzünden vahiyler getirmesi, hutbenin yüksekte okunması, ezan okumak için yüksek bir yere veya minareye çıkılması, dua ederken ellerimizi gökyüzüne kaldırmamız, namaza başlarken elleri kaldırıp tekbir getirmemiz, cennetin ve meleklerin yukarıda olması gibi çok sayıda yukarı ve gök ile alakalı örnek bu zikrin manaları arasında verilmiştir.

Onlar ayaktayken ve otururken Allah'ı anarlar (Âl-i İmrân, 3/191). ayetinden hareketle rükûdan sonra oturulup okunan duaların hikmetinden bahis olunur. Bu dua Hz. Muhammed Miraç'ta iken terkîp olunmuştur. Melekler Allah'ın ve Resulünün yüce hikmetlerini dinlediklerinde cümlesi şahadet getirmişlerdir. Arş ile kürs, levh ile kalem, Allah'ın azametinden ve Hz. Muhammed'in Allah nezdinde mukabiliyetinden titreyip hâl dili ile *Allâhümme salli 'alâ Muhammedin ve 'alâ Muhammedin kemâ salleyte ilâ âhire* demişlerdir. Diğer mahluklar ise *Allâhümme bârik 'alâ Muhammed ve 'alâ Muhammed ilâ âhire* demişlerdir. Ayette geçen: *onları (ikisini) azarlama ve onlara kerim (güzel, yumuşak) söz söyle!* (İsrâ, 17/23). ifadelerden hareketle son olarak anne ve baba için dua etmek gerekli görülmüş ve *Allâhum! Beni, anamı ve babamı başışla.* zikri nail olmuştur. İlhamî, bölümün sonuna namazın Müminlere emredilen tüm ibadetler içinde en kıymetlisi olduğunu, bu sebepten tüm ibadetlerin annesi yani temeli olarak anıldığını tekrardan vurgular.

Tenbih alt başlığı altında Hz. Muhammed'e salat ve selam göndermenin hükümleri, bunun sevaplarının derecesi ve Cebrail'in Hz. Muhammed'e bildirdiği üzere müminlerin hayatları boyunca en az bir kez salavat getirmesinin farz kılındığından bahsedilir. Mukaddime bölümünün sonunda *Terkim* alt başlığı altında ise takva sahibi müminlere hitaben namaz vazifesinin edası esnasında bedeninin tüm azaları topluca birlikte ve namazın gereklerince itaat içinde kulluğu eda ettiği için namazın tüm ibadetlerin temeli olduğu ifade edilir.

Bab-1 Evvel

Bab-1 evvel başlığının ilk kısımlarında namaz ibadetinin insanlara beş vakit olarak neden farz kılındığı meselesi üzerinde durulur. Ahzab Suresi'nin *Muhakkak ki Biz, emaneti göklere, arza ve dağlara arz ettik. Onu yüklenmekten çekindiler ve ondan korktular ve insan onu yükledi* (Ahzâb, 33/72). ayetinden hareketle emanetten kastedilenin namaz ibadeti olduğu, bu ibadeti dağların, yerlerin ve göklerin kabul etmediği ve sadece insanın bu sorumluluğu yüklediği ifade edilir. *Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik* (Tîn, 95/5). ayeti ile namazını eda etmeyen ahmakların mertebesinin cümle mahlukattan aşağıda olduğu ifade olunur.

Bab-1 evvel bölümünün devamında *'âlem-i dünyada ne kadar nimetler var ise cümlesi ve yer ve göğün insan için halk olunmasına işarettir.* denilmek suretiyle kâinattaki tüm varlıkların insan için yaratıldığı belirtilir. Burada İlhamî, tüm yerlerin göklerin, dağların kısacası tüm yersel ve göksel unsurların yaratılışını, ilgili ayetlerle delillendirmek suretiyle izah eder. İnsanın bedenini meydana getiren dört unsur yani toprak ile su, hava ile ateştir. Bunlardan toprak ile su mekâni yani cismani, ateş ile hava ise hevaî'dir. Mekâni olanlar cisim olmalarından ötürü belirli bir mekâna muhtaçtır. Yerlerin hayatının yağmura bağlı olmasından ötürü gökler yaratılmıştır. Göklerin havada asılı kalabilmesi için muhkem dağlar yaratılmıştır. Ardından dokuzuncu gök yaratılıp; *O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir* (Hakkâ, 69/17). ayeti mucibince bu gökleri taşıyan yerler ve gökler ağırlığında sekiz melek yaratılmıştır. Gökler direksiz bir şekilde yeryüzünü ihya ve insanı korumak için arz üzerine bir kapak gibi yerleştirilmiştir. Üzerine ise ay, güneş ve yıldızlar yaratılmıştır. Gün, hafta, ay ve yıl da güneş ve ayın hareketleri üzerine kurulmuştur. İnsanın dinlenmesi ve rahatlaması için gece yaratılmış, tüm bunlar insanların ibret alması için bir vesile olmuştur. Ve Allah, takva sahibi müminleri affetmeleri yönünde Allah'a dua kılan melekleri yaratmıştır. Bu melekler Allah'ın Mü'min Suresinin yedinci ayetinde buyurduğu üzere *Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları başıyla ve onları cehennem azabından koru.* şeklinde Allah'a yakarmaktadırlar.

İlk bölüm içerisinde yer alan *Tenbih* alt başlığı *Ey talib-i sadık!* seslenişi ile başlar. Öncelikle talipleri, kendisinin yapmış olduğu yorumlar hakkında nefislerine uyup "ayetleri aksak veya abartılı şekilde tefsir etmiştir." dememeleri konusunda uyarır. Selefi müfessirlerin iddia ettiği gibi Kuran'ın manasının sadece kendi tefsir ettikleri şekilde olduğunu söylemek yanlıştır. Bu mesele ile alakalı

olarak İlhamî misal gösterir: Nasr Suresi'nin nüzulü sonrasında sahabeden İbn Abbas, bu sureyi Hz. Muhammed'in vefat edeceği şeklinde tefsir etmiş ve cümle ashab gözyaşı dökmüştür. Bu surede geçen *Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman. Ve insanların grup grup Allah'ın dinine girdiğini gördüğün zaman. O zaman rabbini hamd ile tesbih et. Ve O'ndan mağfiret dile. Muhakkak ki O, tövbeleri kabul edendir.* ifadeleri, İbn Abbas tarafından Mekke'nin fethi, burada yaşayan insanların kitleler halinde İslam dinini benimsemesi ve Hz. Muhammed'in vefat edeceğinin alameti şeklinde tefsir edilmiştir Hz. Muhammed İbn Abbas'ın tefsirine itiraz etmeyip kabul etmiştir. Hatta sonrasında, onun yapmış olduğu tefsiri beğenerek ve sırtını sıvazlayarak "belki müfessirlerin sultanı olursun" şeklinde iltifatta bulunmuştur. Hakikaten de bu olaydan 2 yıl sonra Hz. Muhammed vefat etmiştir. İlhamî bu kıssayı örnek göstermek suretiyle bazı zındık cehennem ehli müfessirlerin bazı Kuran ayetlerini kendi kafalarına göre tefsir ettiklerini beyan etmekte ve bunları keskin bir dille tenkit etmektedir.

Bab-1 Evvel bölümünün ikinci alt başlığı olan *fasl* adlı bölümde bazı kâinat unsurlarının hangi amaca hizmet ve hangi manayı ihtiva etmek için yaratıldığı meselesi üzerinde durulur. Tabiatı oluşturulan anasır-ı erba gibi insanda da dört tabiat hâsıl olmuştur. Bunlar: soğukluk, sıcaklık, rutubet ve rüzgârdır. Soğukluk cisimlerde veya havadadır. Eğer havada ise Allah soğuk havayı def etmek için güneş, sıcak rüzgârlar, kürkler, elbiseler, gömlekler, evler yaratmıştır. Cismani ise ateşi, sıcak yiyecekler ve kirmenleri Allah, soğuğu def etmek için yaratmıştır. Ancak harareti soğutmak, sıcaklığı def etmek için karlar ile buzlar, soğuk sular, ince elbiseler, alizeler ve soğuk rüzgârlar nimet olarak verilmiştir.

Üçüncü alt başlık olarak yeniden *tenbih* adlı salıklere ve müminlere bir takım nasihatlerde bulunulan bölüm yer alır. Bu defa *Ey mü'min-i musallî!* Seslenişi ile namaz kılan Müminlere hitap edilir. Müminlere, Allah'ın dünyada insanın başına gelebilecek tüm olumsuzluklara, bedeninin tüm kısıtlayıcı faaliyetlerine karşılık bu durumu telafi edecek karşıt durumları yarattığı ifade edilir. Allah'ın insanlara her istediklerini bağışladığı söylenir. Takva sahibi olmayanlar ise kendi nefislerine zulüm edip, Allah'ın verdiği nimetleri görmezden gelen kullardır. *Terkim* alt başlığı altında ise yine müminlere hitap etmek suretiyle Allah'ın tüm bu nimetleri onlar için yarattığı ve onların hizmetine sunduğu belirtilmektedir. Fakat namazlarını eda etmeleri şartıyla! Müminler, karşılaştıkları her türlü zorluk ve meşakkate

rağmen namazlarını terketmemelidirler. İbrahim Suresi'nde geçen; *O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür* (İbrahim 14/34). ayetinden hareketle Allah'ın insanlara vermiş olduğu tüm nimetlere karşılık tüm ibadetlerin temeli olan namazı eda etmek onlara farz kılınmıştır. Nitekim Allah Zariyat Suresi'nde elli birinci ayetinde açık bir şekilde *Ben insanları ve cinleri bana kulluk etmeleri için yarattım* (Zariyat 51/56). buyrulmuştur. Buna karşılık olarak Allah'ın nimetlerine nankörlük etmemek ve namaz ibadetini eda etmek icap eder.

Bab-1 Sanî

Bab-1 Sani olarak adlandırılan ikinci bölümde İlhamî namazın insanlara neden farz kılındığı, insanlar ve melekler âlemindeki hikmetlerine ve insanların bir emanet olarak namazla mükellef olunması meselesi üzerinde durmuştur. Semalar ve dünya büyük âlem olup küçük âlem olan insan için yaratılmış, insan dahi Allah'ı bilip O'na kulluk etsin diye yaratılmıştır. Gerçi insan mahluk olarak küçük âlemdir fakat hakikatta büyük âlemdir. *Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık* (Tin 95/4). ayetinden hareketle göklerde ve yerlerdeki cümle eşyanın bir örneğini insanda bulmanın mümkün olduğu ifade olunur. Bu ayet çeşitli misallerle izah edilmeye çalışılır. Bu misallerden bir kaç şöyledir: İnsanın başı göklerin arşı, göklerdeki *levh* insanın kalbi, *kalem* ise dilidir. Gökler arşa asılmış, insan başa asılmıştır. Arş gitse gökler çöker, insanın başı düşse insan çöker. Gökten yağmur iner, insandan göz yaşı düşer. Gökten kar ile buz, insandan sıkıntı ve musibet, gökten gazab, yağmur iner, insandan zulüm ve cevr, gökten rahmet ve yağmur iner insandan ise adalet...

Yine insan kainattaki varlıklara benzetilir. Keza insanlar da tabiat unsurları gibi türlü türlüdür. Kimi insan soğuk mizaçlıdır kimisi ise sıcak kanlıdır. Yeryüzünün de bazı yerleri sıcaktır, bazı yerleri soğuktur. Yeryüzünde suların akması gibi insanın da terleri akar. Yeryüzünde deprem olur, insanda titreme olur. Yeryüzünde bazı yerler yüksek bazı yerler alçaktır. İnsanların ise kimisi alim kimisi cahildir. Yerde olan nimetler insanda olan iyi ameller, yeryüzünde karanlık, insanda olan cahillik, yerlerde taşlar insanda kemikler vardır.

Aynı şekilde hayvanlarda da bulunan türlü özellikleri insanlarda bulmak mümkündür. Bazı hayvan aslan, bazı hayvan kurt, bazı hayvan ise domuz, bazı hayvan ise koyun, insanlarda karakterlerine göre cümle hayvanatın özelliklerine benzer özelliklere sahip olur.

Hayvanlar kendi haliyle Allah'ı tesbih ederken insanlarda kendi lisanlarında Allah'ı zikir ederler.

“Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler (Âl-i İmrân, 3/191). ayeti gibi bu âlemde gerçekleşen durumlar ve olağanüstü işler Allah'ın İlahî kemaline ve insana ibadetin müstehak olduğuna dair aklen delil olan dünyevi ve nefsanî ayetlerdir. İnsan dahi âlemde var olan tüm varlıkları içerisine alan en büyük mahluktur. Tüm bunlar insanın Allah'a ibadet için yaratıldığına aklen ve naklen delil olmaya kâfidir.

Öyleyse insanlar tüm bunları tefekkür ederek ibadet etmeli, Allah'ın cemalini görmeyi nasib ve müyesser eylemesi için O'na kalbiyle yakarıp dua etmelidir. Zira dua müminin dünyada ve ahirette kanatlarıdır. Buna bir hikaye ile örnek verilir. Harem-i Şerif'te bir vakit bir hacı içerisinde bin altın olan kuşağını kaybeder. Bunun üzerine dellal çağırıp kuşağını aramaya koyulur. Bir vakit sonra bir yiğit kemeri bulup getirir ve hacının yanına koyar. Hacı, yiğide altınların yarısını mı istersin yoksa benden dua mı istersin diye sorar. Yiğit, duayı dünyadan daha çok severim diyerek dua isterim der. Bunun üzerine cümle hacılar Allah'a o yiğide hayırlı bir hatun vermesi için dua ederler. Bir zaman sonra herkes kendi yaşadığı yere döner. O yiğit ise memleketine dönerken Şam'da bir süre kalır. Şam çarşısında güzel bir kıza tesadüf eder. Birbirlerini beğenerek hemen nikahlanıp evlenirler. Kızın evine vardıklarında Hac'da kuşağını bulduğu hacı ile karşılaşırlar. Meğerse bu kız Hac'da altınlarını bulup verdiği hacının kızıdır. Hacı yiğide kendisinin dua ettiğini söyler ve tüm malını bu yiğide verir. Hacı, “ey yiğit, eğer orada 500 altını kabul etseydin tüm bu servetten mahrum kalacaktın.” diye buyurur. Bu hikayenin ardından İlhamî salıklere öğütler verir. Allah'a daima güzel dua edip bedduadan sakınmalarını, 5 vakit namazı kılmalarını, Allah'ın cümle varlıkları insanın hizmeti için yarattığını unutmuyarak O'na her daim şükür etmelerini telkin eder.

İlhamî'ye göre Allah namaz emanetini insanlara verdikten sonra üç adet ev yaratmıştır. Bunlar, cennet, cehennem ve dünyadır. Beş vakit namazını dünyada eda edenler sefa etsin diye cennet yaratılmıştır. Samimi mümin olmayıp dünyayı namaza tercih edip eda etmeyenler için ise cehennem yaratılmıştır. *Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir (İbrâhîm 14/7).* ayeti ise buna delildir.

İkinci bölüm namazın kılınması gerekliliğini salık veren nasihatlar ile sonlandırılmaktadır. Tüm ibadetlerin temeli olan namazın azametini

ve faziletini düşünüp kıldığında, insan Allah'ı görmese de Allah görür niyetiyle tekbir getirip namaza başladığında yer ile gök, arş ile kürs levh ile kalem ve dahi cümle mahlukat namaza durur. Cehalet ve gaflet nedeniyle namaz bozulsa bu durum cümle mahlukatın tasavvurlarına sirayet eder ve eğer ıslah edip huşu içerisinde eda edilse nice mahlukatın faydasına sebep olur. Ve eğer ki insan bunları tefekkür ederse, bu durum namazı huşu içerisinde kılmasına vesile olur.

Bâb-1 Sâlisî

Bâb-1 Sâlisî olarak adlandırılan üçüncü bölüm namazın hikmet ve faydaları, sevap ve derecelerini, esrar ve delaletlerini beyan etmektedir. Kitabın birçok yerinde olduğu gibi bu bölümün başında da kendisini hakir olarak tanımlayan İlhamî, namazın dört türlü vazifeyi haiz olduğunu söyler. Ona göre kıyam, rükû, secde ve kuud olmak üzere namazın dört temel rüknü ile paralel olarak mahlukat da dört türdür. Kıyamda, yani ayakta duran insan ve ağaçlardır. Dünyada rükûdaki gibi dört ayaklı gezen hayvanlar mevcuttur. Secdede haşereler ve balıklar, kuudda ise taşlar ve dağlar durur. Allah'ın cümle varlıkları insanların hizmeti için yarattığı hikmetine binaen sadece insana mahsus olarak, verilen tüm nimetlere şükür etmek için beş vakit namaz farz kılınmıştır. İnsan namaz esnasında bu dört hareketi ifa ederken aynı zamanda bu dört türde yaratılan mahlukat için şükrünü eda eylemektedir.

İnsan kendisinde bulunan hususlar için Allah'a şükrünü yine namaz esnasında yapılan rükünler vasıtasıyla eda etmektedir. İlhamî'ye göre namazda yapılan her bir rükünün Allah'ın insana vermiş olduğu nimetlerin bir şükrüne işaret eder. Misal olarak iftitah tekbiri esnasında ellerin, kıbleye dönmek suretiyle başın, Kuran okumak suretiyle boğazın, kıraatı işitmekle kulakların ve bilcümle namaz esnasında yapılan her bir rükünde insan vücudunun bir azasının şükrü eda edilmektedir. İlhamî'ye göre bu, Allah'a teslimiyet anlamına gelmektedir ki, faziletli ve güzel şehir Bosna Allah'ın yarattığı ağaçları, taşları, bil cümle bu nimetleri Osmanlı topraklarının her yerinde olduğu gibi, hatta ziyadesiyle ihtiva etmektedir. Üç tarafı küffar memleketleri ile çevrili olan Bosna, Boşnakların namazlarını kılması ve şükürlerini hakkıyla yerine getirmesinden dolayı Allah'ın himayesi ve muhafazası altındadır. İlhamî, "Eğer herhangi bir vezir, yönetici veyahut alimler, bu topraklarda zulmetmeye kalkışrsa Boşnakların namazlarını hakkıyla eda etmelerinden mütevellit azlolunur, cezalandırılır veya günü geldiğinde türlü belalara duçar olur." ifadeleri

ile adeta 20 yıl sonra Bosna valisi olan Celaleddin Paşa tarafından, sivri dili ve tenkitleri nedeniyle idam edilmesinin nedenleri hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Yine İlhamî, bazı vezir, yönetici ve ulema sınıfına mensup kişilerin kendi keyifleince halka zulmetmelerini ve bunun karşılığında bu dünyada her hangi bir musibetle karşılaşmadan görevlerine devam etmelerini, bunların cezalarının ise ahirete kalmasını bazı Boşnakların cehalet ve gaflet sebebiyle namazlarını terk etmeleri ile ilişkilendirmektedir.

İlhamî'ye göre namazın tam olarak faydalarından birisi de tüm meleklerin bütün ibadetlerinin bir mümin'in namazlarına denk düşmesidir. Zira akaid kitaplarında kimi meleklerin daima secde, kiminin daima rükûda, kiminin daima kuudda bulunduğu işaret edilmektedir. O halde bizim namaz içerisinde yaptığımız her rükün meleklerinki mesabesindedir.

Faide adını taşıyan alt başlıkta İlhamî, huşu içerisinde olan müminlere seslenerek birçok hadiste de belirtildiği üzere namazı cemaatle kılmanın tek başına kılmaktan hem daha hayırlı, hem de sevabı yirmi yedi derece daha fazla olduğunu vurgulamaktadır. *Nüket ve İşarat* alt başlığında ise namazın farzları üzerinde durur. Bazı fakihlere göre namazın farzı on dördtür. Bunların yedisi yani necasetten taharet, hadesden taharet, setr-i avret, vakit, kible, vakit, niyet namazın dışında olan şartları, diğer yedisi yani kıyâm, kırâat, rükû, sücûd, ka'de-i âhire, hurûc-ı bida'a, ta'dil-i erkân ise içindeki rükünleridir. Bu yedi şartın edası yedi kat gökler, yedi erkânın edası ise yedi kat yerler mukabelesinde şükürü eda etmeye işaretler. Bu yedi şart ve rükün haftada yedi güne, yedi gece ve gündüze Allah'a şükür ve niyaza işaretler. Yedi şartın edası yedi cehennem kapısının kapanmasına, yedi erkânın edası ise sırat köprüsünden geçip selamet bulmaya işaretler. Bazı fakihlere göre ise namazın farzları altı dışarıdan şartları, altı da içeriden rükünleri olmak üzere on ikidir. İlham'ye göre, altı şartın edası yazın altı ay için, altı içeriden rükünün edası ise kışın altı ay için şükretmek içindir. Yine namazın dışarıdan olan altı şartı yazın altı ayının sefa ve bereket içerisinde geçmesi, içerisinden olan altı rükün ise kışın altı ay belalardan emin olmak ve zalimlerin şerrinden korunmak içindir. *Muhakkak iyilikler, kötülükleri giderir* (Hûd, 11/114) ve *Muhakkak namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar* (Ankebût, 29/45). ayetleri de buna delil mahiyetindedir.

Namazın dışarıdan şartları ve içeriden rükünleri olmasının da bazı hikmetleri vardır. İlhamî bunu cennet ve cehennem bölümleri ile ilişkilendirmektedir. Cennetin dahi içerisi ve dışarısı bulunmaktadır;

dışı salih amellerin, içi ise Alah'ı görme ve cennet yurdunun nimetleridir. Namazın dışı dünyada günahlardan sakınmak, içindeki rükünler ise cennette nimetler içerisinde yaşamak içindir. İftitah tekbiri cennetin anahtarı olup dört rükün ise cennete girmeye bir vesiledir. *Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır* (Rahman, 55/46). ayetinde de belirtildiği üzere iki cennet vardır. Rabbinden korkan müminler, bu cennetler ile şereflendirilecektir. *Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır* (Rahman, 55/62). ayeti de diğer iki cennete delalet eder. Bunlar ise Allah'ın yüceliğinden korkarak şeriat yolunda huşu ile namazlarını eda eden müminlerdir. İlhamî, namazını huşu ile kılan mümine dört cennet bahşedildiğini belirtir. Her bir rükün için mümin, cennetin 4 farklı ırmağından akan sulardan sular içer. Ebedi cennette ikamet eder ve Allah'ın yüce cemali ile şereflendirilir. Sonrasında ise "Allah cümlemizi namazını huşu içerisinde kılan ve Cennette Baki olarak kalmayı hakeden Müslümanlardan eylesin" şeklinde dua eder.

Namazın rükünleri ve farzlarının ardından İlhamî, aynı alt başlık altında namazın beş vakit olarak farz kılınmasının nedenleri üzerinde durmaktadır. Ona göre namazın beş vakit olmasının nedenlerinden birisi insanda beş ilmin yani beş duyunun olmasıdır. Bunlar duymak, tatmak, koklamak, görmek ve hissetmektir. Şimdi her bir vakit bir duyuya işaret eder. İnsanın ellerinde ve ayaklarında beş parmağı olması da namazın beş vaktine işaret eder. Namazın beş vakit olmasının sebeplerinden bir diğeri islamın şartının da beş olmasıdır. İslamın beş şartını yerine getirmek, Müslüman olmanın alameti olduğu gibi beş vakit namazı eda etmek de cennete girmenin alametidir.

İlhamî'ye göre bazı namazların iki, bazılarının üç, bazılarının ise dört olmasında da çeşitli hikmetler vardır. Zira melekler dahi iki, üç ve dörder kanatlıdır. Meleklerin iki, üç ve dört kanatla dünyada uçabildikleri gibi huşu içerisinde namazını eda eden müminler de ne yana uçmak dilerler ise o yana uçabileceklerdir. Keza melekler Allah'ın kendilerinden makbul olan mahluklar olduğu gibi huşu içerisinde namazlarını eda eden müminler de Allah'ın kendisinden razı olduğu kullardır. Yine bu durum, dünyada cinlerin ve meleklerin insanları görüp insanların ise onları görememesi gibi cennette de insanların onları görüp, onların ise insanları göremeyeceğine işarettir. Her bir rekatta iki kez secde edilmesinin nedeni ise nasıl ki tek kanatlı uçmanın mümkün olmaması gibi namazları da bu sebepten bir rekatlı ve bir secdeli kılmak mümkün değildir. Yine namazların iki, üç ve dört rekatlı olması gibi insan içinde iki, üç ve dört kadınla nikahlanmaya

cevaz vardır. Ancak huşu içerisinde namazını eda eden bir mümin olmayıp diğer amelleri vesilesiyle Allah tarafından helak edilmeyen mümin asi olup iki, üç veya dört fasık zevce alıp, dinlerine bakmasa ahiret sefasından mahrum kalıp cehenneme varır

İlhamî imanın altı şartı ile vitr namazı ile birlikte günde altı kez kılınan namazı özdeşleştirmektedir. O halde bu altı usule göre mümin bu altı namazı kılıp imandan noksan olmalıdır. Hz. Muhammed namaz dinin direğidir buyurmuş ve her kim ki namazını eda ederse bu direği dikmiş, her kim ki namazını kılmaz ise bu direği yıkmış olur. İmanı bir fidana benzeten İlhamî'ye göre fidanın dalları, budakları imanın şartları ve erkanları, ameller ise bu fidanın meyveleri hükmündedir. Bu fidan üzerine yağmur, güneş, ay vurur ki günler ve geceler geçtikçe fidan güçlenir. Keza kâmil ilim ile huşu içerisinde zikre devam ettikçe din de güçlü olur. Şirkten, küfürden ve şeytanın haz ettiği kötü amellerden emin olup Allah nezdinde halis kullardan olur. *İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size mîras verilen cennettir* (Zuhruf, 43/72). ayetiyle salih amel işleyip sabredenlerin mükafat olarak cennetle ödüllendirilecekleri ifade olunur. Namaz ise salih amellerin annesidir. İlhamî, insanın günahlarının namazlar vesilesiyle affedileceğini ifade eder. Bir mümin büyük bir günah işleyip altı namazı da eda eyleyip dua etmeyince bu günahı amel defterine işlenir. Eğer ki günahdan altı kerre tövbe edip pişman olursa bu günah defterine yazılmaz.

İlhamî, gün içerisinde zamanların en hayırlısının seher vakti olduğunu belirtir. Eğer mümin o vakitte namaz kılsa, tesbih edip, günahına istiğfar edip tövbe ederse, o vakit taksim edilen rahmete dahil olur. Ancak her kim ki bu vakitte uyku, gaflet veyahut malayani işlerle meşgul olursa bu rahmetten mahrum kalır. Gecenin kısa olmasından ötürü Gece ibadet etmek daha eftal olup, ibadetin çokluğundan ziyade aslanan huşu içerisinde ibadet etmektir. Gecenin cennet günüdürün ise cehennemden neşet etmesinden ötürü gece ibadet daha makbuldür. Gece vaktinin 40 rekat olmasının hikmeti budur ki bir kimse akaid ilmine, ahlaka ve zahiri amele vakıf olup dürüst itikatlı olmak şartıyla, vahdet köşesine varıp amel etse, 40 gece ve gündüz boyunca yeyip, içip, salavat getirip, çok tesbih edip, Kuran okuyup dua ile meşgul olsa keramet ehli olur.

Terkim adı verilen bir diğer alt başlıkta ise bu bölüme kadar belirtilen şartlara uyan insanların evliya oldukları ifade olunur. Fakat sözlükte evliya teriminin herkes için kullanılabilen tek bir anlamı mevcut iken İlhamî'ye göre iki türlü evliya vardır. Bunların birincisi *Evliaullah*,

ikincisi ise *evliyaüşşeytan* olarak adlandırılır. *Evliaullah*, keramet sahibi olan değil, takva sahibi olan ve büyük günahlardan imtina edenlerdir. Fakat mümin, küçük günahlardan sakınıp güzel vasıflara sahip olsa hem *evliyaullah* hem de keramet sahibi olur. Allah'tan dilediği tüm hayırlı duaları kabul olunur. Ahirette makamı cennettir. *Evliaüşşeytan* ise iki kısımdır. Bunlar fasık mümin ya da kafir mülhiddir. Bunların bir kısmı istidrac sahibi, bir kısmı ise değildir. İstidrac sahibi olmayan ekseri fasıkın dünyada elleri boş, ahirette ise elim bir azap onlar içindir. İstidrac sahibi fasıklar çeşitli olağanüstü kerametlere sahip olurlar. Bunların olağanüstü hallerini görerek itibar edip, söylediklerini tasdik edenlerde onlar gibi kafir olur. Bunlar için cehennemde elim bir azap vardır.

Fasıl alt başlığında alimler ve cahiller, bunların namazları ve bunların namazlarda yapmış oldukları hataların hükümleri üzerinde durulur. İlhamî için ilim sahibi olmak çok önemlidir. Bu sebepten alimlerin ve cahillerin namazların da hataların olabileceğini fakat *Ümmetinden hata kaldırıldı* hadisinden mülhem alimlerin hatalarının affolunacağını ifade eder. Hz. Muhammed'in ümmetinden en efdal ümmet ancak ulemadır. Ulemanın hatası, cahillerin sevabından daha fazla sevap, iyilikleri ise cahillerin iyiliklerinden daha hayırlıdır. Alim namazda hata da yapsa bunu nasıl düzeltereğini bilir ve sehiv secdesi ile hatasını telafi eder. Kıraat'ı nasıl yapması gerektiğini, namazın içinden ve dışından olan şartlarını ve rükünlerinin ne olduğunu bilir ve bunlara riayet eder. Meyve ile dolu armut ağacının daha efdal olması misali şeytan da bu cihette ilmi olan insanla uğraşıp ona musallat olmakta ve onların namazını ve amellerini boşa çıkarma gayreti içerisine girmektedir. Amelsiz kişinin şeytanın musallat olacak bir hali yoktur.

Nükte adı verilen bir sonraki alt başlıkta ulemanın içerisinde bulunduğu sıkıntılar, bilhasa da ulemanın zengin fakat cahil insanlara neden meylettği üzerinde durulur. Ulema gaflet deryasına dalmış bir vaziyette olup cahillere meyletmektedirler. Ancak zenginleri cehalet gölgesinde ulemanın kıymetini bilmez ve onlara meyletmez.

Faide alt başlığı altında namazlarında kılmaya devam eden insanlara verilen ödüller ve namazlarını kılmayanlara verilecek cezalar üzerinde durulmaktadır. Namazlarını daimi olarak kılan müminlere Allah beş şey ile ikramda bulunur: rızık kaygısını def eder, kabir azabını def eder, kıyamet gününde amel defterini sağ eline verir, sırat köprüsünü yıldırım gibi geçer, cennete hesapsız girer. Hz. Muhammed bir hadisinde kıyamette bir Müslümanın namazları tamam olup hiç namaz borcu bulunmaz ise Allah onun diğer günahlarını affeder

buyurmuştur. Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemden sonra ümmetten bir zümre şehvetlere ve dünyalıklara tabi olarak namaza gereken ehemmiyeti vermemiştir. Bunların kimisi namazı ihmal etmiş, kimisi vakitlere önem vermemiş, kimisi tadil-i erkâna uymamış, kimisi ise tamamen terk eylemiştir. Bunlar için cehennemde elim bir azap vardır. Eğer yaşarken pişman olup dünyevi şehvetlerden tövbe edip gerir durur ve namazlarını yeniden hakkıyla kılarsa o zaman kazaya kalmış namazlarını kılarlar ve onlar da cennet ehline dahil olurlar. Zira vakitlerinde kılınmayan ve fasid olan namazların kaza edilmesi cümle ulemanın ittifak ettiği üzere farzdır. Kazaya kalan namazların miktarını tam olarak bilmeyenler ise zan ve tahmin ile amel edip kılmadıkları namazların kazasını eda etmelidir.

İlhamî'ye göre namazı terketmenin on beş zararı vardır. Bunların beşi dünyada, üçü ölüm anında sekaratta, üçü kabirde, dördü ise arasattadır. Dünyadaki beş zararın birincisi namazı terk eden insanın ömründe bereket olmaz, ikincisi yüzünde nur olmaz, üçüncüsü diğer ibadetlerinde sevap olmaz, dördüncüsü duası kabul olmaz, beşincisi ise diğer müminlerin onlar için yaptıkları dua kabul olmaz. Sekarattaki üç zararın ilki namaz kılmayan ölüm anında hor ve hakir duruma düşer, ikincisi aç, üçüncüsü ise susuz kalır. Kabirde olan üç zararın ilki kabir o adamı öyle sıkıştırır ki kemikleri birbirine geçer, kabri safi ateş olur ve kabri üzerinde bir ejderha musallat olur. Bu ejderha ona kıyamete kadar elindeki kamçısıyla işkence eder. Arasatta olan zararların ilki namazı terkedenin şiddetli bir şekilde azaba çekilmesi, ikincisi Allah'ın o adama gazap etmesi, üçüncüsü ise cehenneme müstehak olmasıdır. Dördüncü olarak adamın alnına üç satır yazı yazılır: birincide *bu adam Allah'ın hakkını zayi edicidir*; ikincide *bu adam Allah'ın muhabbetini mahvedicidir*; üçüncüde ise *sen Allah'ın hakkını zayi ettin ve bugün sen onun rahmetinden mahrum kalıyorsun* denilir.

Bab-1 salisi bölümünün sonunda İlhamî tenbih alt başlığı içerisinde Müminlere hitap eder ve nasihatta bulunur. *Ey huşu içerisinde namazını eda eden Mümin, salih amellerde aslanan Allah'a şirk koşmamak, kibir ve riyadan uzak durmak, aczini bilmek ve Allah'tan istemektir.* demek surtiyle salih amellerin çerçevesini çizmektedir.

Hatime

Hatime bölümünde öncelikli olarak namazlarını huşu içerisinde kılanların halleri, akıbetleri, dünya ve ahiretteki kazanımları üzerinde durulur. Bununla birlikte namazları kılarken ne şekilde davranmalı ve hangi şekilde dua edilmesi gerektiği açıklanır. Huşu ile namaz kılanlar, dünya selametine kavuşmuş ve cennete dahil olmuştur. Huşu için

ibadetin faziletini ibadet esnasında tefekkür etmek gerekir. Misal olarak tekbir getirirken Allah'a; *Ya Rab, ben bu dünyadan yüz çevirip onu ardıma attım.* şeklinde hitap etmek icap eder. Yine eller bağlandığında Allah'ın divanına durulduğu ve ondan medet istendiği vurgulanmalıdır. Rükûya vardığında; *Ben kibri yenip tevazu edip boynumu eğiyorum ve sana tevazu ediyorum ki kibir edip sana rükû etmeyen kafirlerden olmayayım.* şeklinde dua etmek gerektiği belirtilir. Kıyama doğrulduğunda *semi Allahulimen hamide* deriz ki bunun anlamı Allahu teala kendisine hamd eden müminin duasını ve ibadetini kabul eylesin demektir. Secdeye vardığında *ya Rab, dünyadan geçip senin yardımına düştüm, kulunuz oldum, vücudumun tüm kusurlarını yere vurdum. Yüzümü gözümü toprağa sürüp azametinizi yüceltmek için secde ettim.* şeklinde düşünmelidir. Kadeye kalktığında ise *ya Rab, cezadan emin olmak üzere rahmet kapınıza kulunuz olarak selamet bulmak için oturdum.* şeklinde düşünülmalıdır. İlhamî, eğer bu sayılanların hepsi namaz esnasında gerçekleştirilirse insanın mağribden maşruka kadar günahı olsa dahi affolunacağını, fakirlikten emin olunup zulümden de korunacağını iddia etmektedir.

Hatime bölümünün tenbih adını verdiği ilk alt başlığında İlhamî, müminlere seslenerek yaptığı izahlar ile dinin aslı olan kelime-i şahadet ve kelime-i tevhidin anlamını ve nasıl kullanıldığını hakkıyla bilip, Allah'ı gerektiği şekilde tevhid etmeleri ve karşılığında alacakları sevabın miktarını ve ecrin derecesini beyan eder. Kelime-i Şehadet ve Tevhid alt başlığı altında da izahlarını sürdürür.

İlhamî'ye göre kelime-i şahadet ve tevhidin beş şartı bulunmaktadır. Bunlar manasını bilmek, mazmununa inanıp dil ile ikrar etmek, halis bir şekilde okumak, tatlı bir şekilde kullanmak ve gece gündüz zikretmektir. Eğer mümin bunların manasını bilmezse diğer amelleri makbul olmaz ve ona cahil derler. Mazmununa inanıp ikrar etmeyene ise kafir derler. Halis bir şekilde okumayana sevabını bozan dedikoducu derler. Latif bir şekilde kullanmayana fasık derler. Çok getirmeyenin ise kalbi katı olur ve ona da gafil derler. Alt başlığın sonunda bu beş şartı yerine getiresin ki bu beş beladan kurtulup faydalarına nail olasın şeklinde öğüt telkin edilmektedir.

Ma'nâ-yı Kelime-i Tevhîd adını verdiği diğer alt başlıkta kelime-i tevhid zikrinin gizemleri ve tüm ibadetlerin reisi olan beş vakit namazını eda edip, kelime-i tevhidi kullananlar için hasıl olan fayda ve ecirler beyan edilmektedir. Bunla alakalı olarak bir hadis örnek verilir. *Hz. Muhammed bir gün ümmetine imanınızı yenileyin buyurdum da ashab - nasıl diye sorunca la ilahe illallah zikrini çokça getiriniz buyurmuştur.* Bunun

gibi kelime-i tevhid zikri ile alakalı Hz. Muhammed'in çok sayıda hadisi bulunduğu, Bu hadislerde kelime- tevhid zikri ve bu zikri çokça getirenlerin kazanmış olduğu ecr ve savplardan, onların selamet bulmalarından, Allah'ın onlara yapmış olduğu rahmetten, kabir azabında rahat etmelerinden bahsolunduğu ifade edilir. Cennetin anahtarının bu tevhid olduğu belirtilir. Şeytan için de bu zikirden daha tesirli bir zehir yoktur.

İlhamî'ye göre yedi sözcükten oluşan Kelime-i Tevhid'in her sözcüğü bir cehennem kapısını kapatır. Yine kelime-i tevhidde yedi kelime olup gökler ve yerler dahi yedi kat olarak yaratılmış ve müminlerin amel defterine bu kadar sevap yazılmıştır. Göğün her bir katı ahirette mümin için her gün şahadet etmeye ve Allah'tan ricada bulunmak için bir hikmet hazinesi mesabesindedir. Kelime-i tevhid zikri, bu tevhidi getiren mümin'in yedi kat yerler kuvvet ve heybetinde iman ile dolu olmasına vesile olur. Her bir kelime-i tevhid zikrine karşılık yedi kat yerlerin, cümle mahluklar ve hayvanların nefesleri adedince müminlerin amel defterine sevap yazılır. Bu kelime-i tevhid zikrini bir kez söyleyen mümin kulu, Allah yedi cehennemden kurtarıp yedi cennet kapısının hangisinden isterse oradan girmesine müsaade eder. Bu kelime-i tevhidi okuyan arif kul, keramet ile yedi kat göklerin ve yedi kat yerlerin esrarını müşahede eyler. Hülasa İlhamî'ye göre, kelime-i tevhid'in sırları o kadar çoktur ki yazmakla bu kitaba sığmaz.

Diğer taraftan Kelime-i tevhid lafzını, İlhamî'nin eserin başında bahsettiği kötü hasletlere sahip olan fasık, zındık, şehvetlerin kölesi olmuş, şeytana hizmet eden zümreye mensup kişiler zikrettiğinde ise kelime-i tevhidde geçen her bir harf sayısınca kainattaki tüm mahlukat onlara lanet eder ve bu yedi kelimeyi bunlar her zikredişinde cehennemden yedi kapısı bunlar için açılır. Onların tevhidden nasiplenebilmeleri ancak tövbe istiğfar etmeleri ile mümkündür. Tövbe edip içinde buldukları kötü halden kurtulur iseler o zaman alt başlığın girişinde bahsedilen faydalarından nasiplenebilirler.

Alt başlığın sonunda İlhamî müminler için dua edip temennilerde bulunur. Gaflet çölünden tövbeyi nasuh ile kurtulup şeriat üzere olup salih ameller işleyip, ibadetlerin temeli olan namaza devam edesin ki hidayet sahrasına velatyet gölgesine gark olasın der ve Ey müminler hitabı ile uzunca nasihatler eder: *Allah'ın onlara verdiği emaneti yerşne getireler, ölümü yakın bilip amel edeler, dünyaya taam edip fasid olmayalar, dünya heva ve hevesine aldanmayalar, namazlarını doğru kılalar, tecvidde kusur etmeyeler, misvak'ı terk etmeyeler, cemaati terk etmeyeler, insafısız olup dinsiz kalmayalar, gaddar olmayalar, sılayı rahimi unutmayalar...* gibi

nasihatlerin sonunda Kur'an kıssalarını kendilerine rehber almaları telkin edilir.

Faide adı verilen üçüncü bölüm içerisinde yer alan bir diğer alt başlıkta öncelikle Kuran'da geçen her kıssanın çeşitli hikmetleri haiz olduğu ve insanlar için bir ibret vesilesi olduğu ve bunlardan kendi hissemize düşen ibretleri almamız gerektiği ifade olunur. Genel itibariyle bu alt başlıkta Kuran'ın nasıl okunması gerekliliği üzerinde durulur. *Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku* (Müzzemmil, 73/4). ayetinde de ifade olunduğu üzere Kuran'ı tecvide uygun okumak emrolunduğu beyan edilir.

Şimdi Allah'a layık bir şekilde Kuran'ı okumak mümkün müdür diye sorarsan Allah bizleri kendisine layık olarak yarattı. Tecvidi de bizlere farz kıldı. Zira Allah'a layıkınca ibadet etmek ve Kuran'ı layıkınca tam olarak tecvide uygun bir şekilde okumak mümkün değil sözü batıldır.

İlhamî bu açıklamalar ile Kuran'ın tecvide uygun bir şekilde okunması gerektiğini ifade eder ve talebelere nasihatlar verir. Eğer öğrencilerin, her bir harf üzerinde bir ay boyunca çalışırlarsa iki buçuk yılın sonunda tecvidin tamamını eksiksiz bir şekilde tamamlayacağı ifade olunur. Bu sayede mümin azap görmeden cennete gidebilecektir. İlhamî tecvidin yanında okuma usulleri olan makamları da bilmek gerektiğini ifade eder.

İlhamî, *Tenbih* adı verilen başka bir alt başlıkta nefis ve nefsin vasıfları üzerinde durmakta aynı zamanda da müminlere nasihatlar yapmaya devam etmektedir. Huşu sahibi müminlere seslenerek cahilerin haramlarına karşı nefsi serbest bırakmanın yanlış olduğunu belirtir. İnsanın tüyleri de dahil olmak üzere tüm azaları, üzerine giyilmiş gömlek gibi nefsin işaretidir. Eğer nefsin sahibi, evvelinde onu ibadete yöneltmezse her an insanı günah işlere davet eder. Nefsin suretinin başı kibirden, gözleri gariplikten, dili yalandan, ağzı hasetten, kulakları unutmaktan, göğsü kinden, karnı şehvetten, elleri hiyanetten, hırstan, yüreği gafletten, canı cehalettedir. Akli ve düşüncesi yoktur. Cennet ile nimetleri bir akçeye satar.

Nefis, nefsi emmare iken nefsi radiye olunca ibadet ederken yine fırsat bulsa biraz önce saydığımız suretler olan aslına döner. Çünkü nefsi emmare köpeğe benzer. Ağzında bir kemikle suyun yanından geçerken suyun yansımasındaki kemiği görse, aslında ağzında olan kemiği de kurtarayım, kendime alayım diye suya dalar ve hiçbir şey elde edemeden ıslanmış ve yorulmuş ve ağzındakini de kaybetmiş bir vaziyette geri döner. Bu örnekle İlhamî nefsi köpeğe, ilmi kemiğe, suyu

ise dünyaya teşbih eder. Nefis, dünyaya bakıp kendi suretinde mal ve mülk sahibi olan kavimleri görür. Kendi amelini unutarak onlarınkini kurtarayım derken dünyaya taam edip savaşır ve bu esnada hüsrana uğrar. Hülâsa nefsin hileleri çoktur. Şeytan ile arkadaş olup kendi sahibini kafir etmeye, amellerinden ve ibadetlerinden ayırmaya çalışır.

Yine *Tenbih* olarak verilen bir sonraki alt başlıkta uzun bir şekilde küfür ve insanı küfre götüren haller üzerinde durulur. Aynı alt başlık içerisinde İslam'da içtihat meselesine değinilir. İlhamî, insanı küfre götürecektir oldukça çok sayıda hal ve lafız olduğunu ifade eder. Her bölgenin kendine has adetleri ve uygulamaları olması hasebiyle her bölgede farklı farklı olaylar ve durumlar gerçekleştiği için bu durumlara göre fakihler hüküm vereceklerdir. İstanbul'da karşılaşılan bir mesele Konya'da, Konya'da karşılaşılan başka bir mesele ise Bosna'da farklı olacaktır. Bu sebepten zaman ve mekana göre hüküm vermek icap eder. Ancak bu bir içtihat olamaz. Çünkü içtihat kapısı kapanmıştır. İslamiyet'te yeni bir içtihat ve yeni bir mezhebin olması söz konusu değildir. Yani Hanefi mezhebinde olan bir fakihin ortaya koyduğu bir meselede kıyas yapmak suretiyle doğru yol gösterip Hak yola davet dönemi kapanmıştır. Zira Kuran ve hadislerin hükmü kıyamete değin bakidir.

Sonrasında İlhamî insanı küfre götürecektir sözler ve fiiler ile alakalı örnekler verir. Şer'ın küçümsenmesi gereken bir hükmün yüceltilmesi küfürdür. Bu sebepten İslam'da iyi bir şeye kötü, kötü bir şeye ise iyi demek küfürdür. Şeriatın helal kıldığı şey her zaman ve her durumda helal, haram kıldığı şey ise her durumda haramdır. Bu şekilde İslam'da furuattan olan³ helale haram harama ise helal demek küfürdür. Bunla alakalı olarak uzun misaller verilmektedir.

Küfür olan hususlara örnekler verilmeye devam eder. Bir kimse peygamberimizden gayrı kimse Kur'ân'ı doğru okumadı, dese küfürdür. Bir kimse Kur'ân doğru okumaya kimse kâdir değildir dese küfürdür. Yâhûd bir kimse Kur'ân şimdi ve gelecekte bir dahi doğru ya da güzel okunmaz dese küfürdür. Bir kimse, bir insanın herhangi bir azasına, veya bir tabiat unsura veya bir kafirin bir ağzına sövse küfre yakındır. Bir kimse kafirlerin Mariya, İsa, Nkola, Pavud, Eliya dedikleri kimselere sövse küfürdür. Sahabeden kimselere kendilerince ad takıp sövseler küfürdür. Dine sövmek küfürdür. Bu, Hz. Musa ve

³ Yani fıkhıta, fıkıh usulünü uygulayarak (icthâh ederek) ortaya konan ve amel (uygulama) ile ilgili olan kurallar-hükümlerdir. Misal olarak başörtüsüne furuattan deyip zorunlu olduğu takdirde çıkarılabilir demek küfürdür.

Hz. İsa'nın dinleri için de geçerlidir. Zira cümle Peygamberlerin dini birdir, şariatleri ise farklıdır.

Alt başlığın sonunda İlhamî Allah'a yakarır ve küfür karşısında Allah'a nasıl dua etmek gerektiğini tenbihler. Eğer ki insan “Allah'ım, Her türlü küfür sözden, bilerek şirk koştuktan sana sığınırım, bilmeyerek konuştuysa beni affet, sen her şeyi bilirsin!” şeklinde sabah akşam üçer kez dua edip Allah'a sığınırsa her türlü küfürden korunmuş olur. Zira Allah her kim bana sığınırsa onun için ziyan yoktur buyurmuştur.

Fâ'ide-i Zikr-i Mevt bu bölümün son alt başlığıdır. Bu alt başlık da öğütler ile sonlandırılır. İlhamî, müminlere seslenerek ölüme hazır olup olmadıklarını ve ölümü hatırlarında tutarak zikir edip etmediklerini sorar? Hz. Muhammed ölümü her an anmamızı böylece güçlüklerle karşısında ferahlık bulacağımızı söylemiştir. Ölümü çok anmanın müminlerin günahlarını yok edip, onları dünyada zahid kılacağı belirtilir. *Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz* (Ankebût, 29/57). ayetini her kim günde yirmi defa okursa asla günah işlemez. Hz. Muhammed, kendisine dünyada en akıllı kimse kimdir diye sorulduğunda *ölümü en fazla ananın ve ölüm için en fazla hazırlık yapmanızdır.* diye buyurmuştur. Ölüm için hazırlanan kişiye yirmi çeşit hediye verilecektir. Her kim ki ölümün hak olmasına, kıyamet gününe, kabre, hesap gününe, mizan terazisine, Allah'ın herşeyi insanlara sual etmesine, cehenneme, sırat köprüsüne, cennete ve burada sonsuza dek kalmaya iman ederek hazırlıklarını yaparsa bunların her birinde selamet bularak Allah'ın cemaline mazhar olur.

Zeyl ve vesâyâ'l-hâşi'in

İlhamî, ekler ve nasihatler olarak terkip ettiği bu son bölümde kitabın genel bir özeti mahiyetinde Boşnakların içerisinde bulunduğu hali kendince yorumlayarak tasvir etmekte ve onlara bir takım öğütler vermektedir. Onun Müminler için vermiş olduğu öğütlerin hepsi Allah hakkı ve birlikte cennete girmek içindir. Şeytan cennetten kovulmuş ve tövbesi kabul olmamıştır. Şimdi ibret gözü ile bakmalı ve darılmamalıdır. Müminler Allah adını unutup şeytana dost olmuştur. Ahireti unutup dünyaya tapmıştır. İlmî unutup cahillik yolunu tutmuştur. Dünyayı ahirete değişmektedir. Müminler içerisinde Allah muhabbeti yoktur. Ulemadan kaçmakta, iyileri sevmekte, kötülere ise buğuz etmemektedir. Cennet kapılarını kapatıp, cehennem kapılarını açmakta, hakkı söyleyene darılmakta, çok yemin etmekten sakınmamakta, gaflet gömleğine sarılmakta ve gaflet feracesini giyinmektedir. Onun etrafındaki Müslümanların hali İlhamî'nin hoşuna gitmemektedir.

İnsanların içerisinde bulunduğu hali kendi üslubu ile tasvir ettikten sonra İlhamî, öğütler vermeye devam eder. Onların kimseye uymamalarını, Hak yolundan ayrılmamalarını ve Hak yolda olmayan insanların sözlerine inanmamalarını tenbih eder. Müminler samimi bir şekilde göz yaşları döküp tövbe etmelidir. İnsanlar İlhamî'nin yapmış olduğu çağrılara kulak asmamaktadır. Söylediklerini işitmekte ve yapmış olduğu vaazlara inanmamakta, nasihatlerine aldırış etmemektedir. İlhamî, insanların bu kayıtsızlığının nedenini ölümü düşünmemelerine, haramlara gark olmalarına, adaletten uzaklaşmalarına ve zalim olmalarına bağlar. Yöneticileri zulüm, beyleri kibir, zenginleri bolluk, Arapları nesep, çocukları oyun, kızları aşıklık, yiğitleri uşaklık, abidleri riya, meclisleri gıybet bozmuştur. Kâmil insan biraz düşünmeli, her suale cevap vermemeli, gücünün yetmediği işe el uzatmamalı, bilmediği şeyi biliyorum dememeli, görmediğini gördüm dememeli, nefse uymamalı, günah işlememeli, cahillere sırrını açmamalı, camilerden kahveye kaçmamalı, doyuncaya dek yememeli, kadıların her dediğini her an tasdik etmemeli, her çağırdıklarında hemen icabet etmemeleri, mümin kardeşlerine zulüm etmemeleri gibi öğütler vermek suretiyle onları uyarmaktadır. Müminler Allah'a tevekkül etmeli, şeytandan vazgeçip, nefsini yenip Allah'a kaçmalıdır.

Kitap bir tür davet ve vasiyet ile sonlandırılır. Mümin kardeşlerini Hakk'ın cemalini birlikte görmeye davet eden İlhamî, kendi doğum tarihini verir ve ölümü üzerine kendisi ile alakalı vasiyetlerini sıralar. Hakirin yönünü kibleye çevirmelerini, iskatını vermelerini, imansız ölmek için kendisine şehadeti telkin etmelerini, gözleri açık öldüğü taktirde kapatmalarını, çok bekletmeden toprağa gömmelerini, eğer iyi bir kul ise bunu Allah'ın bileceğini, kötü bir kul ise de kendisi için Allah'tan mağfiret dilemelerini talep eder. Kendisine dua etmelerini, kusurlarını affetmelerini ister ve kendisinin herkese hakkını helal ettiğini ifade eder.

Sonuç

İlhamî'nin bu risalesi namaz ve namazın hikmetleri hakkında kaleme alınmış, bunun yanında çeşitli İslam itikadı ve amel konularında insanlara nasihatlar vermekte ve Allah'ın insanlara lutfettiği birçok nimetin ve eşyanın hakikati hakkında çeşitli tasavvufî bilgiler sunmaktadır. Klasik dinî didaktik risalelerden farklı olarak namaz hakkında olan ana temanın yanında İslam'da insanın taşıması gereken yüksek ahlaki vasıflar, İslam inancının temel ilkeleri (tevhit ve şahadet) gibi dinî ve mistik meseleler üzerinde durmaktadır. İlhamî'ye göre insan, tabiat gibi dört unsurdan yaratılmıştır. Dünyadaki tüm elementler, tüm unsurlar insan organizmasında vücut bulmuştur. Bu sebeptendir ki insan yaratılanların en şerefliisidir. İnsanın Allah katında sorumluluğu da bu nispette oldukça fazladır. Bu yüzden kendi tabiri ile yoldan çıkanları, taşımış olduğu sorumluluğun bilincinde olmayanları, Allahın emir ve yasaklarına uymayanları,

İslamın kurallarına riayet etmeyenleri uyarmak ve onlara yol göstermek gerekir. İnsanlar, hata ve günah işlediklerinde ikaz edilmelidir. Çünkü kötü fiiller sadece bu fiili yaparı bağlamaz. Tüm insanlığa kötü örnek teşkil etmek suretiyle bireysellikten ziyade toplumsal bir etkisi söz konusu olur. İlhamî insanın fitri özelliklerinin tabiat unsurlarında var olan elementlerden teşekkül ettiğini söyler. İnsan tabiatın bir parçasıdır ve tabiatta meydana gelen tüm doğal hadiseler insan üzerinde etkisini gösterir. Bu bağlamda tasavvufun insanı kosmosun bir minyatürü, küçük bir dünya olarak görmesi gibi İlhamî'de tabiattaki tüm unsurlar ile insanı ve insana farz kılınan namaz ibadetinin tabiatla olan ilişkisi üzerinde durur. İlhamî'nin *Tuhfe-tü 'l-musallin ve zübdetü 'l-haşiin* adlı eseri bir yönüyle dinî tasavvufî debiyat geleneğinin öngördüğü biçimde didaktik bir tarz ile namazın gerekliliği ve neden İslam dini açısından en önemli ibadet olduğu meselesi üzerinde dururken diğer taraftan tasavvuf düşüncesinin ortaya koyduğu mistik düşünce dünyasının etkisi ile insanın kainattaki yeri ile alakalı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu özelliği, İlhamî'nin eserinin edebî yönünün yanında felsefi anlamda taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Abdülvehhab, İlhamî, *Tuhfetul-Musallin ve Zubdetul-haşi'in*, Gazi Hüsrev Begova kütüphanesi, Elyazma Nr. 4509.

Dobraca, Kasim, "Tuhfetul-Musallin ve Zubdetul-haşi'in od Abdul-Vehhaba Zepceviye İlhamije", *Anali GHB*, 11-111 (1974). s. 41-69

Hadžijamaković, Muhamed, *Ilhamija, život i djelo*, El-Kalem, Sarajevo, 1991.

Huković, Muhamed, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoaci*, Biblioteka Kulturno Nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986.

Kemura, İbrahim, "İlmihal Abdul Vehab İlhamija na Bosanskom Jeziku", *Glasnik VIS*, XXXVIII/1-2 (1975). s. 29-43.

Ljubović, Amir - Aruçi, Muhamed "İlhâmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 22, 2000, s. 101-102.

Zdravovic, Muhamed, "Abdulvehab İbni Abdulvehab Zepcevi-Bosnevi (İlhamija)", *Anali GHB*, V-VII (1978). s. 127-144.

**TİCARİ DIŞA AÇIKLIK İLE ENERJİ TÜKETİMİ ARASINDAKİ SİMETRİK VE
ASİMETRİK NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**
TURKISH THE SYMMETRIC AND ASYMMETRIC CAUSAL RELATIONSHIP
BETWEEN ENERGY CONSUMPTION AND TRADE OPENNESS: THE CASE OF
TURKEY

ABDULKADİR SEZAI EMEÇ
İKRAM YUSUF YARBAŞI

Doktorant, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası Anabilimdalı
Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

sezai.emec@hotmail.com
ikram.yarbasi@erzurum.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 08.10.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 30.10.2018
Sayfa | Pages : 193-206
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.74>

This article was checked by

TİCARİ DIŞA AÇIKLIK İLE ENERJİ TÜKETİMİ ARASINDAKİ SİMETRİK VE ASİMETRİK NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Abdulkadir Sezai EMEÇ
İkram Yusuf YARBAŞI

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 193-206

ÖZET

Ticari açıklık, ekonomik büyümenin temel bir bileşeni olup ticari açıklık ve enerji tüketimi arasındaki ilişki, akademisyenler ve araştırmacılar arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ticari açıklığı ile enerji tüketimi arasındaki simetrik ve asimetrik nedensellik ilişkisini ele almaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin 1980-2015 yılları arasındaki döneme ait yıllık veriler kullanılarak, ticari dışa açıklık ile enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto simetrik Nedensellik testi ve Hatemi-J asimetrik nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Yapılan simetrik Toda-Yamamoto nedensellik testine göre, hem ticari dışa açıklıktan enerji tüketimine hem de enerji tüketiminden ticari açıklığa çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Hatemi-J asimetrik nedensellik testi sonuçlarına göre ise, ticari dışa açıklık ile enerji tüketimi arasında herhangi bir asimetrik nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Ticari açıklık, sanayileşmeyi teşvik ederek, ekonomik büyümeyi de etkileyebilecek ve ekonomik büyüme de beraberinde enerji talebinde artışı ortaya çıkaracaktır. Ticari açıklığın genişlemesi sayesinde teknolojik ürün sayısının artması, daha düşük maliyetli enerji üretimini ve kullanımını özendirerek ülke enerji verimlilik politikalarına katkı sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ticari Dışa Açıklık, Enerji Tüketimi, Simetrik Nedensellik, Asimetrik Nedensellik

**THE SYMMETRIC AND ASYMMETRIC CAUSAL
RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY CONSUMPTION AND
TRADE OPENNESS: THE CASE OF TURKEY**

ABSTRACT

Trade openness is an essential component of economic growth, and the relationship between trade openness and energy consumption has been an important topic of discussion among academics and researchers. The purpose of this study is to deal with the symmetric and asymmetric causality between Turkey's trade openness and energy consumption. For this purpose, using Turkey's annual data for the period between 1980-2015 years, the causality relationship between trade openness and energy consumption was analyzed by symmetrical Toda-Yamamoto causality test and asymmetric Hatemi-J causality test. It was determined that there is bi-directional causality relationship both from trade openness to energy consumption and from energy consumption to trade openness according to the symmetric Toda-Yamamoto causality test. According to the results of the Hatemi-J asymmetric causality test, no asymmetric causality relationship between the trade openness and energy consumption has been determined. By promoting industrialization, trade openness will be able to affect economic growth and economic growth will result in an increase in energy demand. Due to the expansion of trade openness, the increased in the number of technological products will be able to contribute to the country's energy efficiency policies by encouraging the production and use of lower-cost energy.

Keywords: Trade Openness, Energy consumption, Symmetric Causality, Asymmetric Causality

Giriş

Son yıllarda yaşanan hızlı nüfus artışı, teknolojik ilerleme ve uluslararası ticaretin genişlemesi şüphe yok ki enerji tüketimine olan talebi de artırmıştır. Küreselleşmenin yaygın hale gelmesiyle beraber dünyada birçok değişken birlikte hareket etme eğilimine girmiştir. Bu bağlamda enerji tüketimi, uluslararası ticaret ve ekonomik büyümenin de birbirinden bağımsız olmadığı değerlendirilmektedir. Bu yüzden de bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü merak konusu olmuştur. Nasreen ve Anwar (2014) çalışmasında eğer enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişkinin varlığı söz konusu ise uygulanan enerji ve çevre politikalarının değişimi de güç olacağını ifade etmiştir. Bu durum dikkate alındığında ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki büyük önem taşımaktadır.

Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki literatürde sıkça ele alınan bir konu olmuştur. Bu konuda yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında genel kabul gören dört farklı hipotez söz konusudur. İlk olarak yansızlık hipotezinde, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı öne sürülmüştür. Dolayısıyla enerji tüketiminin kısıtlanması veya teşvik edilmesine yönelik politikaların ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. İkinci olarak, büyüme hipotezinde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi olduğu ifade edilmiştir. Buna göre enerji tüketimindeki artışlar ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla enerji tüketimini kısıtlamaya yönelik politikaların ve enerji şoklarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi söz konusu olabilecektir. Üçüncü olarak, koruma hipotezinde ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu belirtilmiştir. Yaşar (2016) çalışmasında ekonomik büyüme enerji tüketimindeki artış sonucu ortaya çıkmamışsa, enerji tüketimini arttırmaya yönelik politikalar ülke ekonomisi için kaynak dağılımı açısından verimsizliğe neden olabileceğini ifade etmiştir. Son olarak, geri besleme hipotezinde ise enerji tüketimi ve ekonomik büyüme birlikte hareket eden ve birbirlerini tamamlayan değişkenler olup, bu iki değişken arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunduğu belirtilmiştir. Ekonomik büyümedeki artış enerji tüketimini artırırken, artan enerji tüketimi de yine ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Dolayısıyla enerji tüketimini arttırmaya yönelik uygulanacak olan iktisadi politikaların ekonomik büyümeye olumsuz etkisi olmayacaktır. (Öztürk, 2010; Öztürk ve Acaravci, 2011).

Küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan ticari dışa açıklık kavramını Saçık (2008) çalışmasında, bir ülkenin uyguladığı politikaların uluslararası ticareti serbestleştirmeye mi yoksa engellemeye mi yönelik bir

gösterge olduğunu belirtmiştir. Ticari açıklık kavramı, gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde teknoloji başta olmak üzere ülkede bulunmayan veya üretim sürecinde yararlanılamayan girdilerinin ülkeye transferini sağladığından dolayı üretimin sürdürülebilmesi ve büyümenin sağlanması anlamında önemli bir yer tutmaktadır. Teknoloji transferiyle üretim sürecinde girdi olarak kullanılan enerji yoğunluğunun azaltılması üretim maliyetlerini azaltacağından aynı miktar girdiyle daha fazla çıktı üretilmesini sağlayacaktır. Gelişmiş ülkelerde ise üretilen mal ve hizmetlerin ve sahip olunan sermaye mallarının en önemli alıcıları gelişmekte olan ülkelerdir.

Enerji çeşitli kanallar vasıtasıyla ticari açıklığı etkilemektedir. Enerji hem üretim sürecinde makine ve teçhizatın kullanılabilmesi için hem de üretilen malların veya hammaddelerin uluslararası ticareti için gereklidir. Ekonomik büyümenin temel bir bileşeni olan ticari açıklık bir yandan uluslararası ticaretin genişlemesine neden olurken diğer yandan da ekonomik faaliyetlerde ve enerji talebinde artışa sebep olacaktır. Enerji kaynaklarının yetersiz olması durumunda ticari açıklık olumsuz etkilenecektir. Enerjinin ihracat veya ithalat akışını artırmak için kilit rol oynadığı düşünülürse, enerji tüketiminin azalmasına yola açacak tasarruf politikaları, ihracat veya ithalat akışını olumsuz etkileyecek ve böylece ticari açıklığın azalması ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilecektir.

Bu çalışmada, 1980-2015 yılları aralığındaki verileri kullanarak ticari açıklık ile enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak amaçlanmaktadır. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliği araştıran birçok çalışma bulunmasına rağmen ticari açıklık ile enerji tüketimi ilişkisini konu alan az sayıda çalışma mevcuttur. Gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer alan Türkiye'nin enerji alanındaki dışa bağımlılığı düşünüldüğünde, enerji tüketimi ve ticari açıklık arasındaki nedensellik ilişkisinin simetrik ve asimetric yaklaşımlar ile araştırılması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada Toda-Yamamoto simetrik ve Hatemi-J asimetric nedensellik testleri kullanılmıştır.

Literatür Taraması

Ticari açıklık ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi araştıran az sayıda çalışma mevcuttur. Cole (2006), 32 ülkenin verilerini kullanarak ticaret serbestisi ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda ticaret serbestleşmesinin enerji talebini artırarak ekonomik büyümeyi desteklediği ifade edilmiştir. Ticaret serbestleşmesinin, enerji tüketiminin sağladığı getiriler ile sermayeleşmeyi canlandıracağı belirtilmiştir. Jena ve Grote (2008), ticaret açıklığının enerji tüketimi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Ticari açıklığın sanayileşmeyi ölçek etkisi, teknik etki, kompozit etki ve enerji tüketimini etkileyen karşılaştırmalı avantajlar etkisi ile canlandıracağını belirtmişlerdir.

Narayan ve Smyth (2009,) 6 Orta Doğu ülkesi için (İran, İsrail, Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan ve Suriye) enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve ticari açıklığın bir göstergesi olan ihracatı dâhil da ederek değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Panel eşbütünleşme ve Panel nedensellik testleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Enerji tüketiminden reel GSYH'ye ve reel GSYH'den ihracata doğru kısa vadede Granger nedensellik bulunmuştur. Ancak ihracat ve enerji tüketimi arasında nötr bir etki belirlenmiştir. Farhani vd. (2010), Tunus'ta doğal gaz tüketimi, ekonomik büyüme ve büyük ölçüde doğal gaz talebinden kaynaklanan ticari açıklık değişkenleri arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Değişkenler arasında eşbütünleşmenin olduğu ve ticari açıklığın doğal gaz tüketiminin Granger nedeni olduğu ifade edilmiştir. Sadorsky (2011), ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve dış ticaret açığı arasındaki nedensel ilişkiyi incelemiştir. 8 Orta Doğu ülkesi için (Bahreyn, İran, Ürdün, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye ve BAE) Panel eşbütünleşme ve Panel Granger nedensellik yaklaşımları kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Panel Granger nedensellik analizi neticesinde ihracatın enerji tüketiminin Granger nedeni olduğu ifade edilmiştir ve kısa vadede hem ithalat ile enerji tüketimi hem de GDP ile enerji tüketimi arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Houssain (2011) gelişmekte olan ülkeler için 1971-2007 yılları arasındaki kentleşme, ticari açıklık, GDP, enerji tüketimi ve CO2 emisyon değerleri verilerini kullanarak oluşturduğu panel veri analizinde Granger Nedensellik Testi uygulamıştır. Analiz sonucunda ticari açıklıktan enerji tüketimine doğru tek yönlü Granger nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Sadorsky (2012) 1980-2017 dönemi için Güney Amerika ülkelerinde (Arjantin, Brezilya, Şili, Ekvator, Paraguay, Peru ve Uruguay) dış ticaret açığı ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi araştırmak için üretim fonksiyonunu kullanmıştır. Çalışmada FMOLS ve Vektör Hata Düzeltme Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. İhracat ve enerji tüketimi arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu ve ithalatın kısa vadede enerji tüketiminin Granger nedeni olduğu ifade edilmiştir. Ghani (2012), 52 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ticaret serbestleşmesi ve enerji talebi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara bakıldığında, ticaret serbestleşmesinin enerji tüketimi üzerinde önemsiz bir etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Ancak emek başına düşen sermayedeki belli bir düzey sonrasında ticaret serbestleşmesi enerji tüketimini etkilemektedir. Dedeoğlu ve Kaya (2013) OECD ülkelerinin verilerini kullanarak ekonomik büyüme ihracat, ithalat ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada panel eşbütünleşme testleri ve panel Granger nedensellik analizleri yürütülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler

arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca ekonomik büyüme, ithalat ve ihracatın enerji tüketimi üzerinde pozitif etkisinin olduğu belirtilmiştir. Yapılan nedensellik analizleri neticesinde, ihracat, ithalat ve enerji tüketimi arasındaki ilişkinin çift yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuşlardır. Sbia ve diğ. (2014) Birleşik Arap Emirlikleri için yaptıkları çalışmada 1975-2011 yılları arasındaki yenilenebilir enerji, ticari açıklık, GDP, CO2 emisyon değerlerine ait verileri kullanarak ARDL ve VECM metodlarını kullanmıştır. Analiz sonucuna göre, ticari açıklık enerji piyasasının gelişmesine katkı sağladığından ve enerji tasarruflu ürünlere ulaşımı kolaylaştırdığından enerjinin daha verimli kullanılmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla ticari açıklık enerji tüketimini azaltmaktadır. Shahbaz vd. (2013) Çin'de ekonomik büyüme, finansal gelişme, ticari açıklık ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma 1971-2011 dönemini kapsamakta olup, ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Enerji kullanımının, finansal gelişme, sermaye, ihracat, ithalat ve uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu ifade edilmiştir. Enerji kullanımından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü Granger nedensellik, uluslararası ticaret ve enerji kullanımı arasında ise çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Hossain (2014) Pakistan, Hindistan ve Bangladeş olmak üzere üç SAARC ülkesinde elektrik tüketimi ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Nasreen ve Anwar (2014) 15 Asya ülkesi için 1980-2011 yıl aralığındaki verileri kullanarak enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve ticaret açıklığı arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Değişkenler arasındaki nedensel ve uzun dönemli ilişkileri ortaya çıkarabilmek için panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizlerini kullanmışlardır. Sonuçlara göre değişkenler arasında eşbütünleşme tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ve dış ticaret açığının enerji tüketimi üzerindeki etkisi pozitif bulunmuştur. Panel Granger nedensellik analizleri neticesinde ekonomik büyüme ve enerji tüketimi, dış ticaret açığı ve enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ifade edilmiştir. Shahbaz ve diğ. (2014) ticaret açıklığı ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemek için yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeleri birlikte değerlendirmişlerdir. Çalışmanın veri seti 1980-2010 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada panel eşbütünleşme, homojen nedensel olmayan, homojen nedensellik, heterojen nedensellik testleri uygulanmıştır. Ticari açıklık ile enerji tüketimi serilerinin eşbütünleşik olduğu ve enerji tüketiminin ticari açıklığın Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Al-Mulali ve Öztürk (2015) çalışmalarında 1996- 2012 dönemindeki verileri kullanarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde enerji tüketimi, kentleşme, ticari açıklık, sanayi üretimi ve politik istikrarın çevresel bozulma üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. FMOLS

modeli kullanılan analiz sonucunda ticari açıklık ve enerji tüketimi arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kyophilavong vd. (2015) Tayland'da enerji tüketimi, ticaret açıklığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını test etmek için Bayer ve Hanck eşbütünleşme yaklaşımını kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, değişkenler arasında eşbütünleşmenin olduğu doğrulanmıştır. Hem enerji tüketimi ile ekonomik büyüme hem de ticari açıklık ile enerji tüketimi arasında çift yönlü Granger nedensellik tespit edilmiştir. Gövdere ve Can (2016) Türkiye üzerine yaptıkları çalışmada enerji tüketimi, dışa açıklık, dış ticaret, finansal gelişme ve sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye üzerine etkisini incelenmiştir. Çalışmada 1970-2011 dönemine ait veriler sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Yapılan ekonometrik analiz sonucunda uzun dönemde enerji tüketimi dışa açıklığı etkilemektedir. Shahzad vd. (2017) çalışmalarında Pakistan'da karbon emisyonu, enerji tüketimi, ticari açıklık ve finansal gelişme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımıyla ele almayı amaçlamışlardır. Çalışmanın veri seti 1971-2011 dönemini kapsamaktadır. Granger nedensellik sonuçlarına göre, enerji tüketimi, ticari açıklık ve finansal gelişmeden karbon emisyonuna doğru tek yönlü ve enerji tüketimi ile finansal gelişme arasında ise çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Yapılan literatür çalışması neticesinde değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünün farklılık gösterdiği görülmüştür. Buna göre Dedeoğlu ve Kaya (2013), Shahbaz vd. (2013), Nasreen ve Anwar (2014), Kyophilavong vd. (2015) çalışmalarında ticari açıklık ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini bulmuşken, Farhani vd. (2010), Houssain (2011) tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Hossain (2014) ise çalışmasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edememiştir.

Model, Veri Seti ve Yöntem

Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinde değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadıkları dikkate alınmaksızın öncelikle değişkenlerin seviye değerleri ile bir Vektör Otoregresif Model (VAR) tahmini gerçekleştirilmektedir. Daha sonra katsayılar üzerinde Wald istatistiği ile doğrusal ve doğrusal olmayan kısıtlar test edilerek değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri tespit edilebilmektedir. Wald testi k serbestlik derecesi ile asimptotik χ^2 dağılımına sahiptir ve serilerin durağanlık ve eşbütünleşme derecelerine bağlı değildir. Toda-Yamamoto nedensellik testi genişletilmiş bir VAR tahminini temel almaktadır. Genişletilmiş VAR modeli iki çeşit gecikme uzunluğunu içermektedir. Bu gecikmelerden birincisi standart VAR sisteminin optimal gecikme uzunluğu olan k dır. İkincisi ise standart VAR sistemindeki değişkenlerin sahip olduğu en

yüksek (d_{max}) entegrasyon derecesidir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde (1) ve (2) denklemlerde gösterildiği üzere iki değişkenli bir VAR sistemi kullanılmaktadır. (1) ve (2) numaralı denklemlerde TO ve LET; sırasıyla ticari açıklık oranı ve enerji tüketimi serisinin logaritmik değerlerini ifade etmektedir. β_0 ve α_0 sabit terimleri, $\beta_{1i}, \beta_{2i}, \delta_{1i}, \delta_{2i}, \alpha_{1i}, \alpha_{2i}, \theta_{1i}, \theta_{2i}$ değişken katsayılarını, $\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}$ ise hata terimlerini ifade etmektedir.

$$TAO_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} TAO_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} TAO_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} LET_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2i} LET_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$LET_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LET_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{2i} LET_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} TAO_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \theta_{2i} TAO_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

VAR sistemini tahmini gerçekleştirildikten sonra k katsayılarına Wald testi uygulanır.

Denklem (1) için H_0 hipotezi: LET, TAO'nun nedeni değildir şeklinde iken, Denklem (2)'de H_0 hipotezi: TAO, LET'in nedeni değildir şeklindedir.

Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi

Toda-Yamamoto (TY) (1995) ve öteki nedensellik testlerinde, pozitif değişimlerin nedensellik etkileri negatif değişimler ile aynı kabul edilerek analizler yapılmaktadır. Ancak günümüz dünyasında karar vericilerin değişkenlerdeki pozitif ve negatif şoklara verdikleri tepkilerin, farklılık gösterdiği aşikârdır. Hatemi-J (2012) çalışmasında değişkenlerdeki pozitif ve negatif şokları birbirinden ayırarak, bu şokların potansiyel etkilerini ayrı ayrı göz önünde bulunduran bir nedensellik testi geliştirmiştir.

$$LET_t = LET_{t-1} + \varepsilon_{1t} = LET_{1,0} \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \\ TAO_t = TAO_{t-1} + \varepsilon_{2t} = TAO_{2,0} \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (3)$$

Pozitif ve negatif şoklar; $\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0)$, $\varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0)$, $\varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0)$, $\varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$ ve $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$, $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ şeklinde belirtilmiştir. Buna göre denklem (3) aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

$$LET_t = LET_{t-1} + \varepsilon_{1t} = LET_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \\ TAO_t = TAO_{t-1} + \varepsilon_{2t} = TAO_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (4)$$

Çalışmada ticari dışa açıklık oranı Aizenman (2004) çalışmasında kullandığı [(ihracat + ithalat)*100 / GSMH] formülüyle hesaplanmıştır¹. Enerji tüketimi için ise Dünya Bankası tarafından hesaplanan sermaye başına kg petrol

¹ Ticareti dışa açıklığı ifade etmek için doğrudan hesaplanan değişkenler ile dolaylı yoldan hesaplanan endeksler kullanılmaktadır. Doğrudan hesaplanan değişkenlerde [(ithalat + ihracat)/(ithalat - ihracat) + (iç tüketim + yatırım)] (Ogujuba, Oji ve Adenuga, 2004); [(ithalat + ihracat)/GSMH*100] (Aizenman 2004) sıkça kullanılmaktadır. Dolaylı yoldan hesaplanan çalışmalardan ticari serbestleşme endeksleri, kara borsa primi, Dollar'ın fiyat endeksi ve INDRIC endeksi (tarım sektörünün sanayi sektörüne göre dışa açıklığı ve döviz kuru değerlendirilmesi) (Harrison, 1995); Sachs ve Warner İndeksi (1995) [toplam ticaretin %40'ı üzerinde tarife dışı engellerin bulunması, ortalama tarife oranının %40'ı geçmesi, sosyalist bir ekonomik modelin varlığı, başlıca ihrac ürünlerinde devlet monopolünün olması ve karaborsa döviz primi] ve Leamer açıklık Endeksi (1988) sıkça kullanılmaktadır.

tüketimidir. Dış ticarete açıklık ve enerji tüketimine ait veriler Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından alınmıştır. Enerji tüketimi serisi logaritmik formda kullanılmıştır.

Zaman serileri analizinde kullanılacak olan yöntemlere göre serilerde birim kökün yokluğu test edilmektedir. Bazı yöntemlerde ise birim kökün yokluğu ön koşul olarak ele alınırken, bazı yöntemlerde ise serilerde birim kökün entegrasyon derecesi önem arz etmektedir. Serilerde birim kökün varlığı David A. Dickey ve Wayne A. Fuller tarafından geliştirilen ADF testi (Augmented DF, 1981), Peter C. B. Phillips ve Pierre Perron tarafından geliştirilen P-P Testi (1988) ve Graham Elliot, Thomas J. Rothenberg ve James H. Stock(1996) tarafından geliştirilen Dickey-Fuller tabanlı DF-GLS testi en yaygın kullanılan birim kök testlerinden bazılarını oluşturmaktadır.

Tahmin Sonuçları

Ticari dışı açıklık ve enerji tüketimi serilerine yapılan ADF, P-P birim kök test sonuçları Tablo 1.'de yer verilmiştir.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Testler	ADF		PP	
	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Trendli
LET	-0,562722	-3,057289	-0,418348	-3,057289
TAO	-2,074112	-4,033474*	-2,029887	-3,095543
Δ LET	-6,595070***	-6,521613***	-7,026993***	-7,385682***
Δ TAO	-5,569784***	-5,521499***	-7,668037***	-7,136087***

Not: ***: %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. ADF ve PP testlerinde maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri kullanılmıştır. Optimal gecikme uzunluğu belirlenirken, ayrıca, hata terimlerinde otokorelasyon sorunu olmaması göz önünde bulundurulmuştur. PP testinde "Barlett kernel" yöntemi ve bant genişliği (bandwidth) "Newey West bandwidth" yöntemi kullanılmıştır.

Yapılan birim kök testleri sonucunda her iki değişken de düzey değerlerinde (en azından %5 istatistikî anlamlılıklarında) hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde birim kök içermektedir. Seriler birinci seviyeden fark alma işlemi yapıldığında ise birim kök içermedikleri tespit edilmiştir.

TY-VAR analizi için uygun gecikme uzunluğu Tablo 2'de gösterilen TY-VAR analizi için kurulan modelde dört farklı bilgi kriteri göz önünde bulundurulduğunda uygun gecikme 3 olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlendikten sonra $k+d_{max}=1+1=2$ olarak belirlenmiş, TY nedensellik testinin uygulanabilmesi için hem en küçük kareler (OLS) hem de görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) yöntemleri kullanılmıştır.

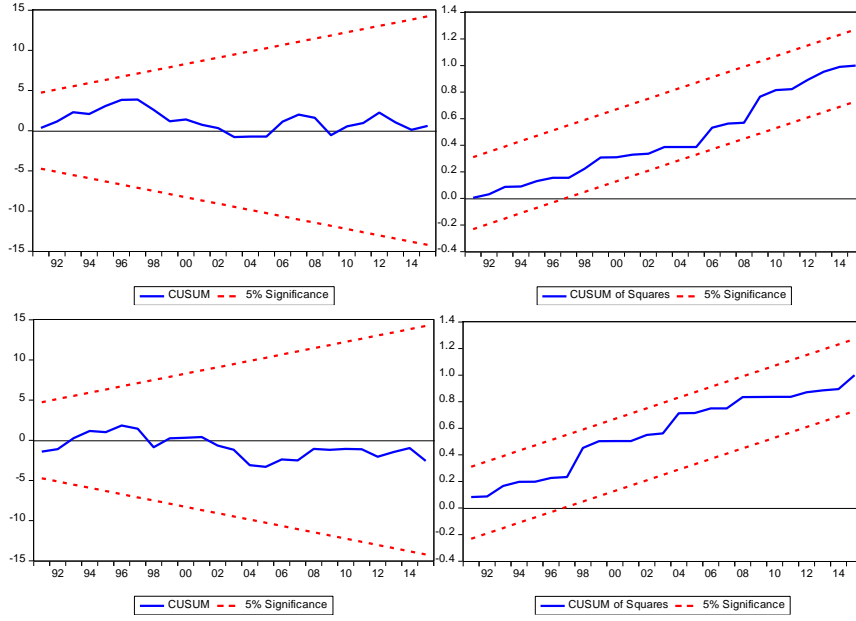
Tablo 2: VAR Modeli Optimal Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.88e-08	-11.68757	-11.59241*	-11.65848
1	2.386496	3.49e-08	-11.49731	-11.21184	-11.41004
2	5.886890	3.62e-08	-11.46755	-10.99177	-11.32210
3	17.10417*	2.16e-08*	-11.99632*	-11.33022	-11.79269*
4	3.992977	2.39e-08	-11.92077	-11.06435	-11.65895
5	3.693725	2.67e-08	-11.85233	-10.80560	-11.53233
6	2.019924	3.31e-08	-11.70128	-10.46423	-11.32310
7	2.991895	3.85e-08	-11.64571	-10.21835	-11.20935

Tablo 3: Toda-Yamamoto VAR Nedensellik Testi Sonuçları

	MWALD	Olasılık Değeri
$\Delta TAO \Rightarrow \Delta LET$	21.19384	0.0001
$\Delta LET \Rightarrow \Delta TAO$	8.262700	0.0409
Model Tanı Testleri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
White χ^2	24.45101	0.6052
Jarque-Bera (JB)	0.905908	0.6357
LM	1.399899	0.2669

TY nedensellik testi sonuçlarına göre ticari açıklık ile enerji tüketimi arasında çift yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Tanı testlerinden White; tahmin edilen VAR modelinde değişen varyans, LM; otokolerasyon, JB: hata terimlerinin normal dağılmaması gibi problemlerin modelde olmadığını ifade etmektedir. Aşağıda gösterilen CUSUM ve CUSUMSQ testlerinden elde edilen eğrilerin %5 güven aralığı içerisinde bulunmasından ötürü tahmin edilen katsayıların istikrarlı olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 1. CUSUM ve CUSUMSQ Testleri

Tablo 4: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Modeller	Test İstatistiği	Önem Seviyesi		
		%1	%5	%10
$LET^+ \rightarrow TAO^+$	0.073	7.391	4.211	2.950
$LET^- \rightarrow TAO^-$	0.259	11.223	4.925	2.978
$TAO^+ \rightarrow LET^+$	1.466	7.138	4.049	2.844
$TAO^- \rightarrow LET^-$	0.218	11.690	5.170	3.061

TY-VAR analizi yapıldıktan sonra değişkenler, asimetrik nedensellik testi uygulanabilmesi için pozitif ve negatif şoklarına ayrılmıştır. Hatemi-J asimetrik nedensellik testinin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Hatemi-J Asimetrik testi sonuçlarına göre değişkenlerin arasında herhangi bir asimetrik nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına bakıldığında Dedeoğlu ve Kaya (2013), Shahbaz vd. (2013), Nasreen ve Anwar (2014), Kyophilavong vd. (2015) çalışmalarına paralel olarak ticari açıklık ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, 1980-2015 yılları aralığındaki verileri kullanılarak Türkiye'de dışa açıklık ve enerji tüketimi arasındaki simetrik ve asimetrik nedensellik

ilişkisini araştırmak amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada simetrik Toda-Yamamoto ile asimetrik Hatemi-J nedensellik testleri kullanılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, değişkenlerin birinci dereceden entegre oldukları görülmüştür. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına bakıldığında hem ticari dışa açıklıktan enerji tüketimine doğru hem de enerji tüketiminden ticari dışa açıklığa doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Değişkenler arasında Hatemi-J nedensellik testi sonuçlarına göre asimetrik ilişki bulunamamıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, ticaret açıklığı ve enerji tüketimi arasında geri besleme etkisinin bulunduğu görülmektedir. Ticari açıklık, sanayileşmeyi teşvik ederek, ekonomik büyümeyi de etkilemektedir. Ekonomik büyüme de beraberinde enerji talebinde artışı ortaya çıkaracaktır. Benzer şekilde, yetersiz enerji arzı, ihracatı ve ithalatı etkileyen ekonomik büyümeyi engelleyecek ve bunun sonucunda enerji tüketimi azalacaktır. Ticari açıklık aynı zamanda enerji verimliliğini sağlayan ürünler gibi ileri teknolojilerin aktarılması için önemli bir kaynaktır.

Son dönemlerin en hızlı büyüyen ekonomileri arasında bulunan Türkiye ekonomisi ithalata dayalı bir büyüme yapısına sahiptir. Üretim sürecinde kullanılan en önemli girdilerden biri de enerji kaynakları olduğundan, böyle bir büyümenin sürdürülebilir olması ülkenin enerji kaynaklarına olan bağımlılığını artırmaktadır. Dolayısıyla büyümeyi sürdürebilmek için enerji tüketimini artırmak aynı zamanda ithalat miktarının artmasına ve bunun sonucunda da ülkenin ticari açıklığının artmasına neden olmaktadır. Türkiye’de üretim sürecinde enerjinin yoğun kullanıldığı özellikle demir-çelik başta olmak üzere imalat sanayi üretimi arttıkça bu sektörlerdeki enerji tüketiminin artması da kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla enerji tüketimindeki artışlar bu alanda üretilen mal ve hizmet miktarının artması anlamına gelmektedir. Türkiye’nin toplam ihracatında önemli bir yer tutan imalat sanayi ürünlerinin üretim miktarının artması toplam ihracatın artmasına ve bu da ülkenin ticari dışa açıklık değerinin yükselmesine neden olacaktır.

Ticari açıklığın genişlemesi sayesinde gelebilecek olan teknolojik ürün sayısının artması, daha düşük maliyetli enerji üretimini ve kullanımını özendirerek ülke enerji verimlilik politikalarına katkı sağlayabilecektir. Özellikle günümüzde yenilenebilir enerji üretimi ve tüketimine olan ilginin artması düşünüldüğünde bu alanda uzmanlaşan ülkelerle gerçekleştirilecek ticari bağlantıların genişlemesi ülkenin petrol ve doğalgaz gibi ürünlerde dışarıya olan bağımlılığını azaltıcı etki ortaya çıkarması muhtemeldir.

Kaynakça

- Aizenman J. (2004). Financial Opening and Development: Evidence and Policy Controversies. *American Economic Review*, 94(2), 65-70.
- Al-Mulali, U., & Ozturk, I. (2015). The effect of energy consumption, urbanization, trade openness, industrial output, and the political stability on the environmental degradation in the MENA (Middle East and North African) region. *Energy*, 84, 382-389.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for short-and long-run causality: A frequency-domain approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Cole, M. A., (2006). Does trade liberalization increase energy use? *Economics Letters*, 92, 108-112.
- Dedeoğlu, D., Kaya, H., (2013). Energy use, exports, imports and GDP: New evidence from the OECD countries. *Energy Policy*, 57, 469-476
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- Elliott, G., Rothenberg, T. J., & Stock, J. H. (1992). Efficient tests for an autoregressive unit root.
- Farhani, S., Shahbaz, M., Arouri, M., & Teulon, F. (2014). The role of natural gas consumption and trade in Tunisia's output. *Energy Policy*, 66, 677-684.
- Ghani, G. M. (2012). Does trade liberalization effect energy consumption?. *Energy Policy*, 43, 285-290.
- Gövdere, B., & Can, M. (2016). Türkiye’de Enerji Tüketimi, Dışa Açıklık, Finansal Gelişme, Sabit Sermaye Yatırımları Ve Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 209-228.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Hafner, Christian M., and Helmut Herwartz. 2006. “A Lagrange Multiplier Test for Causality in Variance.” *Economics Letters*, 93(1): 137-141.
- Hossain, M. S. (2011). Panel estimation for CO2 emissions, energy consumption, economic growth, trade openness and urbanization of newly industrialized countries. *Energy Policy*, 39(11), 6991-6999.
- Hossain, S. (2014). Multivariate granger causality between economic growth, electricity consumption, exports and remittance for the panel of three SAARC countries. *European Scientific Journal*, ESJ, 8(1).
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.

Jena, P. R. and Grote, U. (2008). Growth-trade-environment nexus in India. *Economics Bulletin*, 17, 1-17. Narayan, P.K. and Smyth, R., (2009). Multivariate Granger causality between electricity consumption, exports and GDP: evidence from a panel of Middle Eastern countries. *Energy Policy*, 37, 229-236.

Kyophilavong, P., Shahbaz, M., Anwar, S., & Masood, S. (2015). The energy-growth nexus in Thailand: Does trade openness boost up energy consumption?. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 46, 265-274.

Nasreen, S., & Anwar, S. (2014). Causal relationship between trade openness, economic growth and energy consumption: A panel data analysis of Asian countries. *Energy Policy*, 69, 82-91.

Saçık, S. Y. (2009). Büyümenin Bir Kaynağı Olarak Ticari Dışa Açıklık. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 273-294.

Sadorsky, P., (2011). Trade and energy consumption in the Middle East. *Energy Economics* 33, 739-749.

Sadorsky, P., (2012). Energy consumption, output and trade in South America. *Energy Economics*, 34, 476-488.

Shahbaz, M., Khan, S., & Tahir, M. I. (2013). The dynamic links between energy consumption, economic growth, financial development and trade in China: fresh evidence from multivariate framework analysis. *Energy economics*, 40, 8-21.

Shahbaz, M., Nasreen, S., Ling, C. H., & Sbia, R. (2014). Causality between trade openness and energy consumption: What causes what in high, middle and low income countries. *Energy Policy*, 70, 126-143.

Shahzad, S. J. H., Kumar, R. R., Zakaria, M., & Hurr, M. (2017). Carbon emission, energy consumption, trade openness and financial development in Pakistan: A revisit. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 185-192.

Sbia, R., Shahbaz, M., & Hamdi, H. (2014). A contribution of foreign direct investment, clean energy, trade openness, carbon emissions and economic growth to energy demand in UAE. *Economic Modelling*, 36, 191-197.

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.

Utkulu, U., & Kahyaoğlu, H. (2005). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık Türkiye de Büyüme Ne Yönde Etkiledi? (No. 2005/13). Discussion Paper, Turkish Economic Association.

Yaşar, N.(2016). Enerji Tüketimi ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.